

De ontwikkeling van ogm. \ddot{u} in het westelijke en centrale Zuiden

door J. TAELEDEMAN

De ontwikkeling van ogm. \ddot{u} in de Nederlandse dialecten is een interessant maar kompleks probleem. Bij de studie ervan dient men dan ook voortdurend met heel wat factoren rekening te houden : aan- of afwezigheid van een oorspr. umlautsfactor, het voorkomen in oorspr. gesloten of open syllabe, de aard van de volgende konsonant of konsonantengroep, soms zelfs de affektieve of klankschilderende waarde van het woord waarin oorspr. \ddot{u} voorkomt, enz.

Door een van streek tot streek kwantitatief en kwalitatief verschillende invloed van al die factoren zijn vaak heel ingewikkelde verhoudingen tussen de (soms talrijke) huidige representanten van ogm. \ddot{u} in de diverse delen van het Nederlands taalgebied ontstaan. Bovendien hebben die representanten zich vaak op een heel verschillende manier in de onderscheiden vokaalsystemen geïntegreerd.

Ondanks het feit dat er geen gebrek is aan studies over de ontwikkeling van ogm. \ddot{u} in de Nederlandse dialecten, heeft men tot nog toe geen integrale hypotese over het hele proces kunnen ontwerpen en is er nog geen coherent beeld opgehangen van de uiteindelijke representatie van ogm. \ddot{u} in de verschillende dialecten en dialectgroepen. Dat heeft m.i. meer dan één oorzaak. Het ontbreken van een systematische materiaalverzameling is wellicht de

belangrijkste. Dat moest immers automatisch een al te fragmentarische aanpak van de problematiek meebrengen : meestal beperkte men zijn onderzoek noodgedwongen tot de ontwikkeling van ogm. *ǔ* in één of een paar dialekten ofwel onderzocht men in een ruimer gebied maar één aspect van die ontwikkeling — b.v. „spontane” palatalisatie in oorspr. open syllabe (1), behoud van het velair-gesloten timbre (u) in gesloten lettergreep (2) of de „umlautsontronding” (b.v. *pit* = put) in de kustdialekten (3). Zonder daarom de verdienste van die studies te willen minimaliseren moeten wij nochtans erkennen dat een dergelijke relatief atomistische aanpak uiteraard maar tot een gedeeltelijk, soms zelfs in zekere mate foutief inzicht in de totale problematiek heeft kunnen leiden.

Een andere oorzaak is wel dat men in het verleden de stratigrafie van de huidige representanten al te zeer heeft willen verklaren via een aantal hoofdzakelijk ekstra-linguïstische factoren (een fundamenteel ekspansieologische optie) en vaak te weinig oog heeft gehad voor intern-linguïstische (vooral fonetische en structurele) determinanten.

Mijn belangstelling voor de problematiek i.v.m. de ontwikkeling van ogm. *ǔ* in de Nederlandse dialekten kreeg al enkele jaren geleden vaste vorm toen ik de resultaten van eigen dialektopnamen in Zeeuws-Vlaanderen en het noorden van Oost- en West-Vlaanderen en de R.N.D.-gegevens ging vergelijken met de voorhanden literatuur over dat onderwerp. De feitelijke toestand en zijn histo-

(1) C. VEREECKEN, *Van „*slut-ila” naar „sleutel”*, in : H.C.T.D. XII (1938), blz. 33-100 (met 9 kaarten).

(2) H. VANGASSEN, *Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. VI Nl. o en u in de Dialekten* [u], in : H.C.T.D. XXXVII (1963), blz. 149-179.

(3) J. DAAN-M. J. FRANCKEN, *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling (ANKO)*, afl. 1 (1972), blz. 39-46.

rische achtergrond leken me nl. op sommige punten nogal sterk af te wijken van en vooral heel wat kompleks(er) te zijn dan de voorstelling die wij er tot nog toe van gekregen hadden. Voor een onderzoek op ruimer schaal liet ik dan in 1970-72 via Vragenlijst nr. 2 en 3 uit het Seminarie voor Vlaamse Dialektologie te Gent (1) informeren naar de representanten van ogm. ũ in de huidige Zuidnederlandse dialecten. De direkte aanleiding tot het samenbrengen van mijn bevindingen in deze bijdrage (2) was echter R. WILLEMYNS' behandeling van hetzelfde probleem (voor het Brugs en ruimer ook het Westvlaams sedert het einde van de middeleeuwen) in het derde hoofdstuk van zijn *Bijdrage tot de studie van de klankleer van het Brugs op het einde van de Middeleeuwen*, die ik al vroeger besproken heb (3). Die behandeling kon me niet helemaal bevredigen omdat ook zij de hierboven aangeestipte lakunes en taktische fouten vertoont: de atomistische aanpak en de overwegend metalinguïstische interpretatie van de feiten leidden, bijna fataal, tot weinig nieuw (en juist) inzicht in die ingewikkelde en op tal van punten nog duistere aangelegenheid. Ook al omdat wij voor het zuidwestelijke kwart van het Nederlandse taalgebied over het meest materiaal beschikken en al bij een andere gelegenheid een aanvang hebben gemaakt met een vrij uitvoerige revisie van enkele hoofdstukken uit WILLEMYNS' studie (4) proberen wij in deze bijdrage op de eerste plaats zijn hypoteses voor het zuidwesten aan te vullen

(1) Vooral verspreid onder Gentse germanisten. Dank zij de welwillende medewerking van Prof. Dr. J. GOOSSENS en Prof. Dr. P. C. PAARDEKOOPEr kende vragenlijst nr. 2 ook vanuit Leuven en Kortrijk een vrij ruime verspreiding.

(2) Mede gegroeid uit verhelderende gesprekken met mijn kollega G. DE SCHUTTER, waarvoor ik hem van harte dank.

(3) *Taal en Tongval* XXIV (1972), blz. 71-73.

(4) *(Middel)Westvlaamse alternatieven*, in: *Taal en Tongval* XXIV (1972), blz. 9-23.

en eventueel alternatieven te formuleren. Op die manier willen wij een coherent beeld ophangen van de ontwikkeling van ogm. *ǔ* in het zuidwesten van het Nederlandse taalgebied. Om sommige aspecten van die ontwikkeling beter te kunnen situeren en ook argumenteren hebben wij echter ook de zuidelijk-centrale en de Zeeuwse dialecten bij ons onderzoek betrokken. Vooral om die reden acht ik het wenselijk nog even duidelijk de relatie tussen deze bijdrage en WILLEMYNS' eksposee toe te lichten : onze allereerste bedoeling is de ontwikkeling van ogm. *ǔ* in de zuidwestelijke dialecten te schetsen. Daarbij kon ik uiteraard niet stilzwijgend voorbijgaan aan de recentste publikatie over hetzelfde onderwerp. Bij die konfrontatie achtte ik een aanvulling en/of korrektie van W.'s bevindingen voor het Westvlaams vaak noodzakelijk. Onze krachtigste argumenten putten wij echter vaak uit niet-Westvlaamse, vooral Brabantse, Oostvlaamse en Zeeuwse dialecten. Hierdoor kreeg onze studie ook een ruimere geografische dimensie (zie titel) en zou het bijgevolg onbillijk zijn onze bijdrage louter als een kritiek op W.'s bevindingen te beschouwen. Wel geven wij telkens een bondige samenvatting van zijn visie als aanloop tot ons eigen onderzoek naar de verschillende aspecten van de ontwikkeling van ogm. *ǔ*. Bij onze uitwerking volgen wij dan ook in grote trekken W.'s indeling :

1. Ogm. *ǔ* in gesloten syllabe met volgende umlautsfactor
2. Ogm. *ǔ* in gesloten syllabe zonder volgende umlautsfactor
3. Ogm. *ǔ* in open syllabe
 - 3.1. met volgende umlautsfactor
 - 3.2. zonder volgende umlautsfactor (1).

(1) Afwijkingen van W.'s indeling zijn :

— dat wij telkens ogm. *ǔ* met umlautsfactor behandeld

1. Ogm. ũ in gesloten syllabe met volgende umlautsfaktor

1.1. WILLEMYNS' bevindingen voor het Brugs (en het Westvlaams) van de late middeleeuwen

Uit W.'s voorbeelden (blz. 139-141) blijkt een bijna volledige overeenkomst tussen het Laatmiddebruys en het huidige Brugs (en Westvlaams) : *u*- en (vooral) *i*-spellingen duiden wel een umgelautete Δ -klank en zijn ontrond ekwivalent I aan. In zijn kommentaar besteedt de auteur dan vooral aandacht aan die vrij talrijke ontrondingen. Hierover deelt hij mee dat zij ook al in het oudere Middelbruys voorkomen. Met andere taalhistorici rekent W. dit ontrondingstype tot de „ingweonismen”. Voor een verklaring ervan beperkt hij zich nagenoeg tot het citeren van SCHÖNFELDS bevinding dat deze ontronding vooral voorkomt bij „monosyllaba, welke een door vroegere *j* zgn. gegemineerde consonant vertonen” en dat wellicht „deze soort consonant het best de mouillering vasthield” (1).

1.2. Een alternatieve schets

In de „kontinentaler” Nederlandse dialekten heeft *i*-umlaut van ogm. ũ in gesloten lettergreep steevast *y* opge-

- hebben vóór ogm. ũ zonder umlautsfaktor;
- dat wij in woorden met ogm. ũ in open syllabe toch een onderscheid wensen te maken tussen woorden met en zonder umlautsfaktor. Dat lijkt ons alleen al hierom verantwoord dat het *umlauts* (?) produkt van ogm. ũ in open lettergreep ontrond kon worden tot [e.] (b.v. *krepel*, *evel*), terwijl in woorden met („spontaan”) *gepalataliseerde* ogm. ũ in open syllabe in het Westvlaams geen sporen van ontronding zijn aangetroffen.

(1) A. VAN LOEY, *Schönfeld's historische grammatica van het Nederlands*, (Zutphen, 1970), blz. 51.

leverd. In de kustdialekten (1) daarentegen ging umlaut hier heel vaak gepaard met ontronding. Terecht brengt W. deze aparte ontwikkeling onder bij de zgn. ingweonismen. Jammer genoeg moet bij hem, zoals bij vele anderen, dit woord, dat m.i. toch op de eerste plaats de *geografische verspreiding* en *datering* van een bepaalde evolutie in de Westgermaanse talen (nl. „oude kustverschijnselen”) aanduidt, meteen ook maar voldoende aanwijzingen bevatten betreffende de *genese* en de *verklaring* van het verschijnsel. Behalve het citeren van SCHÖNFELDS fonetische hypotese onderneemt W. in alle geval geen verdere pogingen om de omstandigheden waarin dit ontrondingstype ontstaan is, op een aannemelijke manier toe te lichten. Dat had WEIJNEN nochtans al in 1962 tot op zekere hoogte gedaan : hij zag in *pit*, *dinne*, e.d. „de uiterste consequentie van *i*-umlaut” (2), in die zin dat ogm. *ǐ* er niet alleen qua artikuleringsplaats (i.e. palataal) maar ook qua lippenstand (i.e. gespreid) „geassimileerd” was aan volgende *i*.

Ik meen dat zowel SCHÖNFELDS als WEIJNENS bevindingen de fonetische achtergrond van de „umlautsontronding” toelichten. M.i. valt echter ook op *struktureel* vlak een en ander te konstateren dat ons een beter inzicht kan bieden in het ontstaan van die vele ontrondingen. Uitgangspunt daarbij kan de vaststelling zijn dat, in het Nederlandse taalgebied, de werking van de *i*-umlaut afnam van oost

(1) In de zuidelijke Nederlanden zijn dat gewoonlijk Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen behalve de streek Kortrijk-Tielt; dat blijkt althans uit het huidige kaartbeeld van *dun*, *put*, *kruk* en *rug* (zie : V. VERSTEGEN, *Enkele gevallen van ontronding*, in H.C.T.D. XVII, 1943, blz. 299-304). Eén enkele keer (in *stuk*) reikt het gebied met umlautsontronding aanzienlijk verder naar het oosten : nu nog tot in de Denderstreek maar in de middeleeuwen wellicht zelfs tot een flink stuk in Brabant. Zie i.v.m. dat laatste M. GYSSELING en H. PAARDEKOOPER-VAN BUUREN, *Moriaen* (tekstuitgave — Zutphen, 1971), blz. 42-43.

(2) A. WEIJNEN, *Het verspreidingsgebied van de ontronding*, in : T.N.T.L. 79 (1962), blz. 81-102, vooral 95.

naar west : in het oosten had (en heeft) de umlaut, in tegenstelling met het westen, o.a. ook een morfologische functie (1), verder heeft in het westen de *i*-umlaut nauwelijks of niet op de lange vokalen ingewerkt (2). Juist die *i*-umlaut (naast, in mindere mate, jongere invloed van bepaalde konsonantische omgevingen) heeft in de Nederlandse dialecten een derde vokalenreeks doen ontstaan : nl. palataal-geronde naast palataal-gespreide en velair-geronde. Mede doordat in het (verre) westen de representanten van wgm. *iu* zich al heel vroeg bij die van wgm. *eo* (later > *ie*) hadden aangesloten (3), moet het (nog geronde) umlautsprodukt van wgm. *ǔ* (→ *y* of rechtstreeks Δ ?) zich daar structureel in een bijzonder zwakke positie hebben bevonden : in de 8e à 10e eeuw — de tijd waarin het proces wel gesitueerd mag worden (4) — was dat het enige, bovendien vrij zwak bezette foneem in de palataal-geronde reeks. Nu moeten wij ons weliswaar niet blindstaren op de zgn. symmetrie van of het evenwicht in foneemsystemen maar het resulterende (korte-)vokalenstelsel.

i	ü	u
e		o
	a	

(1) Zie hierover o.a. J. GOOSSENS, *Die gerundeten Palatalvokale im niederländischen Sprachraum*, Zs. f. Mf. 29 (1962), blz. 312-328.

(2) O.a. volgens TH. FRINGS, *Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen* (Halle a.d.S., 1944) was er geen westelijke umlaut van lange vokalen. A. VAN LOEY, *Palatalisatie : Mnl. en Zuidndl. uu, Mechelse [a:]*, in : H.C.T.D. XXXV (1961), blz. 131-259, sluit die, zeker in de kustdialekten, niet uit.

(3) Cfr. Vlaams [di.rø] = duur, [sti.rn] = sturen, enz.

(4) Voor het Oudfries poneert M. GYSSELING de 8^e eeuw; cfr. *Chronologie van enkele klankverschijnselen in het Oudste Fries*,

waarin /ü/ dus bovendien nogal schaars bezet was, lijkt me, juist wegens dat enorme bezettingsverschil tussen palataal-geronde vokaalfonemen enerzijds en palataal-gespreide/velair-geronde vokaalfonemen anderzijds, toch wel bijzonder onstabiel geweest te zijn. Stabilisatie van dat wankel systeem kon m.i. op de meest economische manier bereikt worden door (gedeeltelijke) eliminatie van de (weinig talrijke) resultaten van de *i*-umlaut, nl. het zwakke /ü/-foneem. Het ligt voor de hand dat die eliminatie het eenvoudigst kon verlopen door /ü/ zoveel mogelijk over te hevelen naar zijn direkte (i.e. gesloten) korelaten, nl. de palataal-gespreide /ɨ/ of de velair-geronde /y/ (later meestal veropend tot /ø/). In het eerste geval kregen wij dan de ingweoonse ontrondingen *pit*, *stik*, *hille*, enz. ; in het andere geval de evenzeer ingweoonse u-relikten als *kosse* (= kussen), *moch* (= mug), *schodde* (= schudden) e.a. op Overflakkee (1) en Noord-Beveland (2) en *drok* (= druk) en *plokke* (= plukken) in vele Hollandse plaat-sen (3).

Dit structurele argument, gekoppeld aan de hierboven geciteerde hypoteses op fonetisch vlak van SCHÖNFELD en WEIJNEN, vergt ongetwijfeld nog preciezer geografisch onderzoek en eventueel bevestiging via nieuw archiefmateriaal. Een winstpunt lijkt me in alle geval dat twee tot heden moeilijk te verklaren ingweonismen, nl. de

in : Fryske Studzjes oanbean oan Prof. Dr. J. H. Brouwer (Assen, 1960), blz. 77-80. A. CAMPBELL, *Old English Grammar* (1959), § 315-317, konstateert een analoge ontwikkeling in het Oudengels van de 10de en 11de eeuw.

(1) H. C. LANDHEER, *Het Dialect van Overflakkee* (Assen, 1951), blz. 17.

(2) A. VERSCHUUR, *Klankleer van het Noord-Bevelandsch* (A'dam, 1902), blz. 130.

(3) K. HEEROMA, *Hollandse Dialektstudies* (Groningen, 1935), blz. 98-101. Verdere literatuuraanwijzingen over die [u]-relikten bij A. WEIJNEN, *Nederlandse Dialektkunde*, (Assen, 1966), blz. 231.

umlautsontronding en de u-relikten, zonder veel moeite in deze theorie geïntegreerd kunnen worden.

Ten slotte nog twee opmerkingen over WILLEMYNS' behandeling van ogm. ũ in gesl. syllabe met volg. umlautsfactor in zijn studie over het Laatmiddelbrugs :

1. Van de door W. geponeerde eensgezindheid dat we in (M)Wvla. *lettel/letter* niet met ontronding te doen hebben (blz. 143) is me niets bekend. Volgens SCHÖNFELD (1) kan *lettel* zowel op **luttil* als op **lítel* berusten. Bovendien is W.'s formulering dat die vorm „teruggaat op got. *leitils*” (ibid.) bepaald ongelukkig te noemen ; allicht bedoelde hij alleen maar etymologische verwantschap met dat got. *leitils*.

2. *Storten* en *storting* (Middel- en hedendaags Wvla. *sturten* en *sturtinge*) brengt W. ten onrechte onder bij de woorden met ogm. ũ zonder umlautsfactor (blz. 127). Het Nederlands heeft namelijk ook enkele woorden met ogm. ũ vóór r + kons. + umlautsfactor : o.a. *borstel*, *storten*, *wurgen* en misschien ook *dorst* (zie verder).

Zoals verder zal blijken verdient ogm. ũ (met of zonder umlautsfactor) vóór r + kons. een aparte behandeling, maar W. had beslist ongelijk *storten* zondermeer onder te brengen bij de woorden met ogm. ũ zonder umlautsfactor en het op gelijke voet te plaatsen met *kort*, *borg*, enz. In onze uiteenzetting worden *borstel* e.d. ook wel naar het volgende hoofdstuk (ogm. ũ zonder umlautsfactor) overgeheveld, maar wij doen dat precies met de bedoeling het verschil in evolutie met *kort*, *vorst*, e.d. (zonder umlautsfactor) aan te tonen.

(1) A. VAN LOEY, *Schönfeld's historische grammatica...*, blz. 51.

2. Ogm. *ǔ* in gesloten syllabe zonder volgende umlautsfaktor

2.0. *Inleiding.*

De behandeling hiervan heeft W. nog eens in twee delen gesplitst, in die zin dat ogm. *ǔ* vóór gedekte nasaal apart besproken wordt. Hoewel die splitsing, wegens de verschillende ontwikkeling die ogm. *ǔ* in de beide categorieën in het Wvla. gekend heeft, wel begrijpelijk is, acht ik ze geen gelukkig initiatief. Ze belemmert immers, zoals ik hieronder zal trachten aan te tonen, in aanzienlijke mate een beter inzicht in de totale komplekse problematiek waarvoor de ontwikkeling van ogm. *ǔ* in Vlaanderen, Brabant en Zeeland ons geplaatst heeft. Vooraf echter een beknopte weergave van W.'s opvattingen.

2.1. *De bevindingen van R. WILLEMYNS voor het Laat-middelbrugs en het Middewestvlaams.*

— In woorden waar ogm. *ǔ* (zonder umlautsfaktor) *niet* vóór gedekte nasaal staat konstateert W. heel vaak palatalisatie tot Δ (spelling *u*) : nl. in *bok borg, bos, dol, donder* (1), *golf, jonnen* (= gunnen), *Kort(rijk), kunnen, mossel, non, ochtend, op, pop, rogge, schop, ton, vol, volder, wol, wolf* en *zon(dag)* (2). Vervolgens gaat hij op zoek naar de konditionering van deze „spontane” palatalisatie, die vooral eigen is aan het Westvlaams. Hij citeert daarbij VAN HAVERBEKE, die dergelijke palatalisaties al in het 13de-eeuwse Brugs aangetroffen had en daarbij dacht aan

(1) Synchroon hoort dit woord bij die met ogm. *ǔ* vóór gedekte nasaal. Aangezien echter de *d* epentetisch is, mag het in deze aan gelegenheid op dezelfde lijn behandeld worden als *non, ton* en *zon*.

(2) De meeste van die woorden vertonen ook in de huidige Wvla. dialecten nog palatalisatie. Zie verder.

invloed van een volgende *l* (1), alsook VAN LOEY, die ook aan *r* + kons. palataliserende invloed toekent (2). W. merkt echter terecht op dat voor heel wat van de geciteerde woorden (3) die factoren geen oplossing bieden. Uit FRANCK'S konstatatie dat die tendens ook aanwezig is in het Nedersaksisch en het Engels (4) besluit hij dan dat het verschijnsel tot de sfeer van het „ingweoons” behoort.

Iets uitgebreider onderzoekt W. tenslotte de manier waarop ogm. ũ hier Δ geworden is. In de 13de en volgende eeuwen kwamen in sommige van de hierboven vermelde woorden dubbelspellingen — met *o* en met *u* — voor (b.v. *op/up*). Hieruit konkludeerde VAN HAVERBEKE dat het palatalisatieproces toen nog aan de gang was en via een *o*-stadium verlopen is. W. is het daar niet mee eens; wel kan hij ermee instemmen dat de palatalisatie niet overal in Wvla. en in alle „aangetaste” woorden tegelijk verlopen is, maar in de 13de eeuw is dat proces volgens hem wel degelijk teneinde: de *u*-spellingen in woorden die ook nu nog alle Δ -uitspraak hebben, wijzen onmiskenbaar in die richting. Voor de (talrijker) *o*-spellingen uit diezelfde tijd gewaagt W. aanvankelijk (blz. 129) heel voorzichtig van „kultuurinvloed”, verderop (blz. 131) poneert hij echter zondermeer „oostelijke indringing” van een bepaalde spellinggewoonte. Met HOEBEKE (5) besluit hij dat *u* in *up*, *vul*, *wulle*, *buk*, enz. wel een oud ingweonisme is dat aanvankelijk in oostelijke richting ekspan-

(1) P. VAN HAVERBEKE, *De 13de-eeuwse Middelnederlandse Oorkondentaal van Brugge en omgeving* (Gent, 1955), blz. 23.

(2) A. VAN LOEY, *Middelnederlandse spraakkunst. II. Klankleer* (Groningen-Antwerpen, 1962³), blz. 30-31.

(3) En ook nog andere: b.v. *bobbel*, *mos*, *tobbe*.

(4) J. FRANCK, *Mittelniederländische Grammatik* (Leipzig, 1910⁴), § 72.

(5) M. HOEBEKE, *De middeleeuwse oorkondentaal te Oudenaarde*, (Gent, 1968), blz. 246-247. W.'s konklusie bevat echter een nogal grove veralgemening van HOEBEKES bevindingen.

deerde, maar „nog vóór 1300 onder de druk van een Brabantse tegenstroming begon terug te lopen”. De vooropgestelde „ouderdom” van de palatalisatie moet dan bij W. op zijn beurt zonder verdere uitleg borg staan voor een rechtstreekse evolutie van ogm. \check{u} (= u) > Wvla. Δ , zonder tussenstadium o.

— *Vóór gedekte nasaal* (1) is voor W. de ontwikkeling van ogm. \check{u} helemaal een puzzle. Aan de ene kant vindt hij in zijn Laatmiddelbrugse bronnen bijna uitsluitend o-spellingen (2), wat op zichzelf kan laten veronderstellen dat oude u > υ geworden is (zoals trouwens in het A.N.) ; aan de andere kant echter zijn er de moderne dialect-geografische gegevens en die leren ons op het eerste gezicht net het tegenovergestelde, nl. dat u-uitspraak praktisch algemeen voorkomt in West- en Frans-Vlaanderen en wellicht ouder is dan υ , dat alleen aan de oostelijke rand van W.-Vla. voorkomt (3) en heel waarschijnlijk het resultaat is van recentere beïnvloeding vanuit het oosten. Terecht wenst W. de faktor „kultuurinvloed” niet te hanteren om de absolute afwezigheid van ou-spellingen (voor eventuele u-uitspraak) na 1485 te verklaren. Brugge is omstreeks 1500 wel duidelijk op de terugweg in alle opzichten, zodat kultuurinvloed (vanuit het oosten) er dan niet helemaal uitgesloten is, maar dat alleen kan zeker geen verklaring bieden voor een totale grafische kamouflering (nl. o) van een (eventuele) algemene uitspraak-

(1) W.'s formulering „woorden met n + konsonant of een [ŋ]-verbinding” (blz. 134) is wel erg ongelukkig te noemen. Ten eerste blijkt daar niet duidelijk uit of ook nasaal + labiale konsonant daartoe behoren (nl. $mp < *np$ en $m < *mb < *nb$) en ten tweede lijkt W. wel te suggereren dat [ŋ] niet uit n + kons. ontstaan is, (nochtans [ŋk] uit

$$\left\{ \begin{array}{l} /[\text{nk}] / \\ *[\text{ŋg}] < /[\text{ng}] / \end{array} \right.$$

[ŋ] uit $*[\text{ŋg}] < /[\text{ng}] /$.

(2) Alleen in 1485 gebruikte een skribent af en toe ou.

(3) Vóór nas. + dentaal is dat gebied wat groter dan vóór nas. + velair. Zie W.'s kaartje op blz. 136 en de toelichting erbij.

tendens (nl. u). Een ander lichtpunt in deze „duistere” aangelegenheid vindt de auteur echter niet.

Samenvattend moeten wij trouwens konstateren dat W.'s betoog i.v.m. de ontwikkeling van ogm. ũ in gesl. syll. zonder volgende umlautsfactor weinig nieuwe elementen aanbrengt. Een winstpunt lijken me alleen zijn suggestie dat de „spontane” palatalisatie niet via een o-stadium verlopen is en zijn argumenten tegen VAN HAVERBEKES stelling. Overigens is zijn visie op de behandelde problematiek echter te atomistisch en te vaag om een integrale oplossing voor (of tenminste een aanvaardbare hypothese over) de problemen i.v.m. de ontwikkeling van ogm. ũ zonder umlautsfactor te kunnen bieden. Onmogelijk lijkt ons dat laatste nochtans niet. Wat hier volgt is trouwens een poging om op grond van W.'s materiaal de voorhanden literatuur en een aantal „nieuwe” gegevens uit de huidige dialecten te komen tot een algemene maar ook gedetailleerde theorie over de ontwikkeling van ogm. ũ in gesloten syll, zonder volgende umlautsfactor in \pm het zuidwestelijke kwart van het Nederlandse taalgebied.

2.2. Algemene tendenzen in de ontwikkeling van ogm. ũ tot het begin van de Middelnederlandse periode.

Met HEEROMA (1) kunnen wij het Ogm. korte-vokalen-systeem als volgt schematiseren :

i	u
e	o
a	

(1) K. HEEROMA, *Structuurgeografie en Structuurhistorie*, in : T.N.T.L. LXXIX (1962), blz. 165-182.

Door het optreden van *i*-umlaut bij /ǎ/ en /ǔ/ ontstonden in de Nederlandse dialecten nieuwe fonemen en nieuwe foneemsystemen. Op basis van de huidige dialektsituatie mogen wij daarbij aannemen dat in Vlaanderen (eventueel oorspr. West-Vlaanderen) umlauts- /ǎ/ en /ě/ samen gevallen zijn in /ě/. Meer naar het oosten toe (1) was dat soms niet het geval : /ě/ is dan opener geworden (→ /æ/) en umlauts-/ǎ/ heeft de plaats van vroegere /ě/ ingenomen. Als wij daar nog het umlautsprodukt van /ǔ/ aan toevoegen krijgen we voor het zuidelijke deel van de Nederlanden (zonder Limburg) de volgende twee systemen :

Westvlaams

i	(y) (2)	u
e		o
a		

Brabants

i	y	u
e		o
(æ)		
a		

In het verleden is men wel eens van mening geweest dat, juist en vooral in dat zuidwestelijke kwart van ons taalgebied, het /ǔ/-foneem „opperold” werd na de werking van de *i*-umlaut. Hierbij redeneerde men als volgt : het oergermaanse foneem /ǔ/ had zich positioneel in twee varianten gesplitst, nl. o vóór *a* in de volgende syllabe

(1) Voor de afbakening : zie J. GOOSSENS, *Die niederländische Strukturgeographie und die „Reeks Nederlandse Dialectatlassen”* (RND), B.M.D.C. XXIX (1965), blz. 19-31 (en kaarten 1-21).

(2) Wegens zijn in het vorige hoofdstuk geponeerde zwakke positie (door umlautsontronding en /ö/-relikten) plaatsen we dit foneem tussen haakjes.

en u in de andere gevallen (vervolgens gefonemiseerd tot /ō/ en /ũ/). Bij het optreden van de *i*-umlaut werden de meeste u's dan gepalataliseerd en de weinige u-woorden die nog overbleven werden door het soliede /ō/-foneem aangetrokken. VANGASSEN heeft echter een tiental jaren geleden in een synchrone en diachrone studie (1) overtuigend aangetoond dat er in de (vroeg?) middeleeuwen over heel het Zuidnederlandse gebied nog steeds „een dicht u-net gespannen” was en dat pas in recenter tijd de mazen van dat net „steeds breder en zwakker” geworden zijn. In de Denderstreek en sterker nog in westelijker Oost-Vlaanderen beschouwt hij een tendens tot opener uitspraak (ɔ, ʊ of o) als de oorzaak van de geleidelijke uitschakeling van Vroegmiddelnld. /ũ/.

Op grond van de huidige dialektsituatie mogen wij inderdaad aannemen dat de Vroegmiddelnederlandse resten van het owgm. /ũ/-foneem voortdurend (tot heden) werden aangetast door de tendens om die klank opener (→ /ō/) uit te spreken. Hierbij zie ik, op het eerste gezicht, twee structurele factoren die dat proces veroorzaakt (of versneld) kunnen hebben : de aantrekkingskracht van het soliede /ō/-foneem op de sterk verzwakte /ũ/ en, wellicht wat recenter en ook lokaler (2), het ontstaan van een nieuwe, sterke u uit ogm. *ō* (als in ploeg, roepen, enz.).

Toch hebben die beide factoren de oude /ũ/ tot op heden niet volledig kunnen elimineren. VANGASSEN citeert in zijn studie vele u-relikten uit de Denderstreek ; ook elders in het zuidelijke deel van de Nederlanden (3) behoren zij nog tot het levende dialekt : b.v. *doef* (= druk-

(1) H. VANGASSEN, *Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. VI Nl. o en u in de Dialecten* [u], in : H.C.T.D. XXXVII (1963), blz. 149-179.

(2) Met name niet in Brabant, waar ogm. *ō* vooral [u:] en [y:] werd.

(3) Veruit het minst in Oost-Vlaanderen en Zeeland.

kend, i.v.m. het weer gebruikt), *stoefen* (= pochen) en *roefelen* (ordeloos neergooien, enz.) in heel Zuid-West-Nederland; *oep* (op), *poep* (pop), *boek* (bok), *kloek* (kloken) en *sloek* (slok) in de meeste (Zuid-)Brabantse dialecten; *groef* (grof) in het Wvla. en wellicht ook (1) de vele u's vóór gedekte nasaal in West- en Frans-Vlaanderen en de Brabantse dialecten (b.v. *toeng* = tong, Wvla. *oend* = hond, enz.). Het feit dat sommige van deze willekeurige voorbeelden nagenoeg in heel ons onderzochte gebied voorkomen en dat die vrij algemeen verspreide u-woorden positioneel (d.w.z. volgens de omgeving waarin u voorkomt) gemakkelijk in bepaalde categorieën ondergebracht kunnen worden (o.a. vóór f, heel vaak vóór n + kons.) laat vermoeden dat Oudndl./Vroegmiddelnndl. behoud van /*ǔ*/ (eventueel wel wat opener en/of medialer gerealiseerd) door een aantal nu nog *systematisch* te ordenen *faktoren* gekonditioneerd was. Het aantal en de aard van die factoren (die dus de evolutie u → v belet hebben) konden echter variëren van dialectgroep tot dialectgroep.

Uit die enkele voorbeelden valt echter nog meer af te leiden: in *op*, *pop* en *bok* (2) staat tegenover u (3) in de Brabantse dialecten een palatale Δ (soms zelfs I) in de zuidwestelijke dialecten (4). Deze konstatacie, gekoppeld aan een andere, nl. dat in (West-) Vlaanderen die Δ (eventueel I) uit wgm. *ǔ* zonder umlautsfactor in rechtstreekse oppositie kan staan met v uit wgm. *ǒ* (door a-umlaut uit ogm. /*ǔ*/ ontstaan), b.v. vΔl (= vol) — vl (= hol), Δp/

(1) Een uitvoeriger eksposé hierover volgt verder.

(2) Zie resp. kaarten 4, 5 en 8 in de bijlage achteraan in deze studie. Ook de andere kaarten waarnaar verderop nog verwezen wordt, bevinden zich met een volgnummer in die bijlage.

(3) Eventueel [u·] of [u·], maar terwille van de bondigheid gebruiken wij voortaan genormaliseerde transkripties.

(4) Dat palatale gebied is echter lang niet altijd hetzelfde. Zie verder.

rp (= op) — **kup** (= kop) en **bak** (= bok) — **bluk** (= blok), laat ons toe met goed recht het volgende te veronderstellen :

1) In de zuidwestelijke Nederlanden is het (gedeeltelijk) „oprollen” van Oudnederlandse /*ũ*/ niet steeds gebeurd in de richting van (opener) *u* ; vooral in het grootste deel van West-Vlaanderen (en ook soms in aangrenzend Oost- en Frans-Vlaanderen (1)) is /*ũ*/ vaak een *palatale* vokaal *ʌ* (af en toe ontrond tot *ɪ*) geworden (2).

2) Deze vooral (West-)Vlaamse „spontane” palatalisatie heeft rechtstreeks vanuit *u* plaatsgegrepen en is niet via een tussenstadium *o* verlopen. Immers, was dat laatste wel het geval geweest, dan hadden evengoed representanten van Oudnedl. /*ǒ*/ (als in *hol*, *kop*, *blok*, enz.) kunnen palataliseren, maar dat is bij mijn weten nooit of nergens gebeurd.

(1) Over de interne verhoudingen in de Vlaamse (enge betekenis) dialecten volgen verder meer details. Dat deze evolutie ook wel een enkele keer in een uitgestrekt Zuidbrabants gebied voorkomt, komt eveneens verder ter sprake.

(2) Doordat de genese en meer bepaald de direkte oorzaak van dit palatalisatieproces tot nog toe niet achterhaald konden worden, heeft men dit verschijnsel vaak „spontane” (d.i. onverklaarde) palatalisatie (van ogm. *ũ*) genoemd. Daar dezelfde ontwikkeling ook al in het (Oud-) Engels (cfr. Mod. Eng. *buck*, *up*, *sun*, enz.) en het Oudsaksisch gekonstateerd is, heeft men ze (terecht) wel eens tot de „ingweonismen” gerekend. Dubbel(zinnig) gebruik van deze term (*geografische verspreiding* en eventueel herkomst v.e. verschijnsel enerzijds en *verklaring* van dat verschijnsel anderzijds) heeft jammer genoeg ook hier al aanleiding gegeven tot een uiteraad weinig vruchtbare cirkelredenering : eerst konstateert men dat „spontane” palatalisatie vooral in de (Germ.) kustdialecten voorkomt en vervolgens gaat men die evolutie toeschrijven aan „de palataliserende tendens eigen aan de ingweoone dialecten”! Met een dergelijke redenering gaat men automatisch voorbij aan de kern van het probleem, nl. WAAROM („spontane”) palatalisatie juist in de ingw. dialecten voorkomt. Naar wij hopen wordt hier en verderop in deze bijdrage een en ander in dat verband enigszins duidelijker, m.a.w. de „spontane” palatalisatie iets minder „spontaan”.

Grosso modo heeft ons onderzoek dus tot nog toe de volgende algemene bevindingen opgeleverd :

1) Wgm. /*ǔ*/ is in de vroege middeleeuwen (na de werking van *i*-umlaut) niet volledig verdwenen uit de Zuidnederlandse dialecten. In sommige, van streek tot streek verschillende categorieën van woorden heeft het foneem aanvankelijk stand kunnen houden tegen de vrijwel algemene tendens tot opener uitspraak → *u*.

2) Achteraf (Vroegmiddelnederlands?) is het verder uitgeschakeld, maar weer eens in van streek tot streek verschillende omstandigheden en ook niet steeds in dezelfde richting : in Oost-Vlaanderen, Zeeland en Brabant vooral in de richting van *opener u*, in West- en Frans-Vlaanderen (en soms in westelijk Oost-Vlaanderen) daarentegen bijna uitsluitend in *palatale* richting : *u* → (*y*? →) *ɹ*.

3) Tot een volledige eliminatie van oude /*ǔ*/ is het echter nergens gekomen.

Wij zullen nu trachten aan de hand van een nauwkeurige analyse van de huidige dialectgegevens deze grove en op bepaalde punten hypotetische schets van de evolutie van ogm. *ǔ* (in gesloten syllabe, zonder volgende umlautsfactor) verder te verduidelijken en aan te vullen.

2.3. *Overzicht van de Oudnedl./Vroegmiddelnedl. resten van oude ǔ (in gesloten lettergreep).*

Uit de overwegend Brabantse *u*-relikten en de hoofdzakelijk Westvlaamse „spontane” palatalisaties (rechtstreeks uit *u*) kunnen wij voor de twee kerngebieden die tijdens de (vroegere) middeleeuwen de taalevolutie in het westelijke en centrale Zuiden van het Nederlandse taalgebied beheerst hebben, afleiden dat zeker in de volgende categorieën van woorden oude /*ǔ*/ zich aanvankelijk (het best) heeft kunnen handhaven.

WVLA.

BRAB.

a. *Vóór sommige konsonanten(groepen)*1. *vóór dentaal*

— vóór <i>t</i> :	
b.v. <i>bot</i> (= vis), <i>rut</i> (= reu)	—
— vóór <i>s(k)</i>	
b.v. <i>bos</i> , <i>mos</i> , <i>mossel</i> (1)	—
— vóór <i>l</i> (+ kons.)	
b.v. <i>vol</i> , <i>wol</i> , <i>pols</i> , <i>wolf</i>	—
— vóór <i>n</i>	
b.v. <i>non</i> , <i>ton</i> , <i>zon</i> , <i>donder</i>	—

2. *vóór labiaal*

— vóór <i>p</i>	— vóór <i>p</i>
b.v. <i>op</i> , <i>pop</i> (1), <i>schop</i>	b.v. <i>op</i> , <i>pop</i> (1), (<i>schop</i>)
— vóór <i>b</i>	— vóór <i>b</i>
b.v. <i>bobbel</i> , <i>tobbe</i>	b.v. <i>bobbel</i> , <i>dobberen</i>
— vóór <i>f</i>	— vóór <i>f</i>
b.v. <i>dof</i> , <i>grof</i> , <i>stoffen</i>
(= pochen)	b.v. <i>dof</i> , <i>stoffen</i>
(= pochen)

(1) Vroeg leenwoord met Ofra. (eventueel Pikardische) [u]. Volgens J. J. SALVERDA DE GRAVE, *De Franse woorden in het Nederlands* (A'dam, 1906) komt het al vóór 1325 in de Nederlandse schrijftaal voor.

3. *vóór velair*

— vóór <i>g</i>	— vóór <i>g</i>
b.v. <i>rogge</i>	b.v. <i>zog</i> (= zeug)
— vóór <i>-cht</i> (1)	— vóór <i>-cht</i> (1)
b.v. <i>bocht</i> (= afval), <i>lucht</i>	b.v. <i>bocht</i> (= afval), <i>lucht</i>

4. *vóór nasaal*

— vóór <i>nas. + dentaal</i>	— vóór <i>nas. + dentaal</i>
b.v. <i>mond, ons, vont</i>	b.v. <i>vont</i>
— vóór <i>nas. + velair</i> (2)	— vóór <i>nas. + velair</i>
b.v. <i>honger, tong, vonk</i>	b.v. <i>honger, tong, vonk</i>
—	— vóór <i>nas. + labiaal</i> (3)
—	b.v. <i>krom, om, lomp</i>

b. *In sterk affektief geladen woorden*

— <i>bok</i> (en misschien ook sommige van de hierboven al vermelde woorden, b.v. <i>bobbel, pop, mossel, dof</i>)	— <i>bok</i> (en misschien ook sommige van de hierboven al vermelde woorden, b.v. <i>bobbel, pop, dof, zoeg</i> (= zeug).

(1) Echter meestal met ietwat onzekere etymologische status van de vokaal : van sommige woorden zijn ook wel eens oude vormen met een umlautsfaktor aangetroffen. Andere duiken pas laat in de schrijftaal op (b.v. *bocht*).

(2) Oorspr. ofwel /n/ + /k/ > [ŋk] ofwel /n/ + /g/ > [ŋg] > [ŋ]. Zie i.v.m. die laatste ontwikkeling : O. LEYS, *The phonemic status of <ng> and the existence of a phoneme [g] in Dutch*, in : Leuv. Bijdr. LIX (1970), blz. 128-136.

(3) Hierbij is *mb echter > *mm > m geworden (b.v. *krom, om*).

c. *In enigszins klankschilderende woorden*

— klok(hen), slok (en eventueel het hierboven al vermelde *dobberen*).

Met dit overzicht wensen wij geen aanspraak te maken op historische en/of synchroon-hedendaagse volledigheid. Het is alleen een poging om aan te tonen dat vroegmiddeleeuws behoud van oude /*ǔ*/ door bepaalde, geografisch soms variërende maar nu nog in hoge mate *te systematiseren* factoren gekonditioneerd was.

Om de een of andere reden waren wij trouwens soms verplicht (reeksen van) woorden met u in hedendaagse dialecten niet in ons systeem te integreren. Zo blijkt b.v. uit VANGASSENS eksposé over u in de Denderstreek dat aan de grens van Vlaanderen en Brabant vóór (**ts* >) *ʃ* geregeld u voorkomt (1), maar die u lijkt me hierom al niet oorspronkelijk te zijn (d.w.z. terug te gaan op Oudnedl. /*ǔ*/), dat ze o.a. ook in het Rom. leenwoord *muts* (al in het Ofra. met palatale vokaal) voorkomt. Veeleer beschouw ik u vóór *ʃ* in de Denderstreek dan ook als sekundair, d.w.z. achteraf uit y gevelariseerd.

2.4. *Verdere evolutie van oude /ǔ/ uit ogm. ǔ (in gesloten lettergreep).*

Achteraf zijn die Oudnedl./Vroegmnl. resten van oorspronkelijke /*ǔ*/ verder geëlimineerd, naar gelang van het gebied en de (kategorieën van) woorden waarin ze voorkomen nu eens door evolutie in *opener* richting : u → u, dan weer door palatalisatie : u → (y →) Δ.

(1) H. VANGASSEN, o.c., blz. 155-156, de voorbeelden [*knufəln*] (= knutselen), [*kluf*] (= kluts), [*muʃ*] (= muts) en [*puʃən*] (= potsen) voor Ninove (O 152).

2.4.1. „Spontane” palatalisatie van Oudnedl. /ǔ/.

Tussen de nogal vage konstataties over dit verschijnsel in de voorhanden vakliteratuur en een grondig inzicht in het ontstaan en de leksikale (in welke woorden?) en geografische (in welke gebieden?) spreiding ervan ligt een kompleks van te weinig of zelfs helemaal niet onderzochte feiten (1). Zoals op blz. 179 al werd aangeduid heeft bovendien het etiket „ingweonisme” dat grondig inzicht eerder verhinderd dan bevorderd.

Wij beweren zeker niet, hier een pasklare oplossing te kunnen brengen voor de hele „spontane” palatalisatie, daarvoor is ons onderzoek alleen al geografisch te beperkt. Maar een verdere analyse van de huidige dialectgegevens in de optiek van de hierboven al algemeen geschetste evolutie van ogm. *ǔ* → Oudnedl. /ǔ/ kan, naar ik meen, de sluier toch voor een groot deel oplichten.

Over die hoofdzakelijk zuidwestelijke „spontane” palatalisatie weten wij al dat ze niet via *o* tot stand gekomen kan zijn, maar zich rechtstreeks uit *u* heeft ontwikkeld (2). Waar en in welke van de onder 2.3. opgesomde categorieën van Oudnedl. /ǔ/-woorden heeft het verschijnsel nu gewerkt?

2.4.1.1. „Spontane” palatalisatie vóór bepaalde konsonantengroepen).

a. Vóór *t*

Vooraf moeten wij hier opmerken dat, toevallig, maar

(1) Een uitzondering is wel de „spontane” palatalisatie van ogm. *ǔ* in open syllabe, waarvoor we beschikken over de interessante studie van C. VEREECKEN, *Van „slut-ila” naar „sleutel”*, in: H.C.T.D. XII (1938), blz. 33-39 (met 9 kaarten).

(2) Een uitzondering hierop vormt wellicht de palatalisatie van ogm. *ǔ* vóór *r* + kons. Daar ze zich bovendien hoofdzakelijk in de zuidelijk-centrale dialectgroep ontwikkeld heeft, volgt verderop een aparte bespreking ervan.

heel weinig woorden nog Oudnedl. (eventueel Vroegmid-delnedl.) /*ũ*/ konden hebben. Meestal was ogm. *ũ* vóór *t* al door *a*-umlaut → /*ǫ*/ geworden (b.v. *kot*, *lot*, *otter*, *pot*, *slot*); een enkele keer had ook *i*-umlaut gewerkt (*put*). Aldus konden wij uiteindelijk alleen *bot* (= vis) en *rut* (het Wvla. woord voor *reu*) behouden. Uit steekproeven blijkt palatalisatie tot *ɹ* in die woorden strikt West- en Frans-Vlaams te zijn (1). Zelfs in direkt aan West-Vlaanderen palende plaatsen zegt men b.v. al *tærəbut* (= *tarbot*).

b. *Vóór s(k)* (2)

Doordat wij voor *bos* en *mossel* over veel gegevens beschikken (3) kan de geografische spreiding van de palatalisatie hier vrij nauwkeurig beschreven worden (zie daarbij kaart 1).

— *Bos* (met **sk*) : West-Vlaanderen (behalve enkele dorpen in het oosten) en Frans-Vlaanderen hebben palataal vokalisme. In de rest van het onderzochte gebied komt opener *u*-vokalisme voor. Alleen in een klein gebiedje op Zuid-Beveland (gegevens voor I 72, I 87, I 94 en I 96) duikt nog de uitspraak *ɹ* op. Op het eerste gezicht is dat een heel kurieus geval, vooral wegens de relatieve isolatie ervan op deze kaart en ook omdat verder zal blijken dat palatalisatie tot *ɹ* daar überhaupt zeldzaam is. De stevige historische banden tussen West-Vlaanderen en Zuid-

(1) Bij *rut* is de palataliseerbaarheid van oude /*ũ*/ in Oost-Vlaanderen natuurlijk niet absoluut te beoordelen, doordat men daar een andere vorm van het woord (*reu*) gebruikt.

(2) Oude *-sk* is in de auslaut meestal [s] geworden. Een aantal Oost- en Westvlaamse dialecten hebben vóór volgende [e] (in hetzelfde woord) nog vaak (sporen van) oorspr. *k* bewaard : [sk], [sX•], [fX•], [sʔ], enz. Zie V. VERSTEGEN, *De wgm. sk in de Zuidnederlandse Dialecten*, H.C.T.D. XVI (1942), blz. 31 (met 2 kaarten).

(3) Voor *bos* : R.N.D. zin 82; voor *mossel* : Vragenlijst nr. 2 van het Seminarie voor Vlaamse Dialektologie te Gent en eigen opnamen.

Beveland (1) maken echter oude „parachutering” vanuit West-Vlaanderen niet onaannemelijk. Er bestaan trouwens nog andere opvallende taalkundige parallellen tussen West-Vlaanderen en dat deel van Zeeland.

— *Mossel* : Het kaartbeeld wijkt hier wel in belangrijke mate af van dat voor *bos* : de palatalisatie blijft in *mossel* beperkt tot Frans-Vlaanderen en het noorden en het westen van West-Vlaanderen. Het „kontinentalere” Westvlaams van de streek Tielt-Roeselare-Kortrijk heeft, evenals de oostelijker dialecten, *u*-vokalisme. Hierbij kunnen wij ons afvragen of dat grotere Wvla. *u*-gebied ontstaan is onder (recenter) druk vanuit het oosten (2) ofwel de oorspronkelijke toestand in die streek weerspiegelt. De eerste hypothese kan hooguit steun vinden in de algemene (maar meteen vage) konstataatie dat Brabant zich taalkundig als een expansief gebied laat gelden. Tegen die veronderstelling pleit echter het woord zelf : het noemt immers een zaak die duidelijk tot de kustsfeer behoort. Voor het zuidoosten van West-Vlaanderen acht ik het dan ook weinig waarschijnlijk dat westelijke import van de zaak daar (een tijdlang) gepaard ging met oostelijke import van de klankvorm van het woord. Bij de gebiedsvorming van zuidwestelijk *masel* dient dus wellicht eerder met de geschiedenis van de zaak rekening te worden gehouden dan met de grote expansiologische bewegingen (in casu de Brabantse) uit onze taalgeschiedenis.

Ten slotte is ook een zuiver taalkundige verklaring voor

(1) Zie hiervoor o.a. P. J. MEERTENS, *Vlaamse invloed op de Zeeuwse woordenschat*, in B.M.D.C. VI (A'dam, 1944), blz. 1-14, vooral blz. 6.

(2) Dat is althans de mening van R. WILLEMYNS : „Trouwens zowel de laat-middelvlaamse „dubbelspellingen” als het thans tegenover elkaar staan van „o” en „u”-vormen in het zuiden van West-Vlaanderen zullen wel het gevolg zijn van oostelijke indringing” (blz. 131).

de verschillende loop van de υ/Δ -isofoon in *bos* en *mossel* niet uit te sluiten : *-*sk* kan in een groter gebied dan -*s* verwijding van oude /*ǔ*/ tot υ verhinderd hebben, waardoor dan de zuidwestelijke palatalisatie van /*ǔ*/ vóór **sk* in een ruimer gebied kon opereren dan vóór *s*. In dat geval zou het huidige kaartbeeld een rechtstreekse weergave van de Vroegmiddelnederlandse toestand zijn. Verder archiefonderzoek kan hierin misschien meer klaarheid brengen.

Het kan ook eigenaardig lijken dat de Vlaamse kustvorm *masel* zich niet heeft kunnen doorzetten in aangrenzend West-Zeeuws-Vlaanderen. Het valt inderdaad op dat in het noorden de rijksgrens een sterke, lineaire Δ/υ -grens vormt. Dat zullen wij tenandere nog herhaaldelijk op andere kaarten kunnen konstateren. Verder in deze bijdrage hopen wij aan te tonen dat die toestand op de eerste plaats door een aantal ekstra-linguïstische factoren gekonditioneerd is.

c. *Vóór* I (+ *kons.*)

Gegevens uit Vragenlijst nr. 2 van het Seminarie voor Vlaamse Dialektologie te Gent en eigen opnamen (zie hierbij kaart 2).

— *Wol* : heeft palataal vokalisme in heel West- en Frans-Vlaanderen. Oost-Vlaanderen is een veel minder homogeen gebied ; het kan in drie zones onderverdeeld worden : 1) het Waasland en de Denderstreek met υ -vokalisme 2) Gent en omgeving met gemengd vokalisme (1) en 3) de rest die met palataal vokalisme (2) direkt aansluit

(1) Op de kaart hebben wij de verhouding palataal-velair vokalisme in dat Oostvlaamse menggebied per plaats zo suggestief mogelijk trachten weer te geven.

(2) In ons materiaal overal gerond behalve in het uiterste noordwesten van de provincie (I 154, I 154a, I 154b, I 185, I 186, en I 160),

bij West-Vlaanderen. Tegenover de vorige kaart valt dus een aanzienlijke uitbreiding van het palatale gebied in oostelijke richting te bespeuren. Of dat rechtstreeks aan Westvlaamse expansie toe te schrijven is, mag wel betwijfeld worden. Hieronder zal trouwens blijken dat palatalisatie vóór *l* (+ kons.) systematisch gewerkt heeft in Oost-Vlaanderen behalve de oostrand, zodat m.i. eerder aan een autochtone ontwikkeling gedacht kan worden. De mengzone in en om Gent daarentegen, meer bepaald het *u*-vokalisme, is wellicht het resultaat van vrij recente vreemde (oostelijke) invloed. In die evolutie heeft de stad zelf allicht de hoofdrol gespeeld, in die zin dat daar de oostelijke *u* wel het eerst en het sterkst overgenomen is. Vanuit Gent heeft die *u* nu al een eigen noordelijk-centraal Oostvlaams gebied opgebouwd en alles laat voorzien dat naar het noordoosten en het noorden toe weldra permanent contact zal ontstaan met respectievelijk het Brabantse en het Zeeuwse *u*-gebied.

— *Vol* : Grosso modo konstateren wij hier dezelfde situatie als bij *wol*, alleen is hier het contact tussen het (recente) Oostvlaamse en het (oude) Brabantse *u*-gebied al tot stand gekomen ten noordoosten van Gent (het eerst op de oude verkeersader Gent-St.-Niklaas-Antwerpen?). Ook naar het westen toe hebben de *u*-vormen zich hier al verder verspreid.

— *Krul* : Ondanks de onzekere etymologische status van dit woord (in die zin dat in het westen *i*-umlaut niet helemaal uit te sluiten is) (1) hebben wij het toch bij ons onderzoek betrokken. Het illustreert tenslotte evengoed

dat wellicht een vrij recent ontrondingsgebiedje is. Zie in dat verband mijn artikel *Een „ontrondingsgebied” aan de grens tussen Oost- en Westvlaams*, in : T. & T. XX (1968), blz. 174-181.

(1) J. DE VRIES, *Nederlands Etymologisch Woordenboek*, blz. 367, poneert een drietal grondvormen : **krulliō* naast **krullō* en **krulla*.

als *vol* en *wol* de twee verschillende tendenzen in de zuidwestelijke en de zuidelijk-centrale dialecten i.v.m. de ontwikkeling van ogm. *ũ* vóór *l* : in Brabant en aan de oostrand van Oost-Vlaanderen werkte *-l* behoud en verwijding van de velaire vokaal in de hand, verder naar het westen bleef *u* wellicht langer behouden en greep daarna palatalisatie (of umlaut?) plaats.

— *Wolf* : Voor dit woord beschikken wij over te weinig gegevens om een coherent kaartbeeld te kunnen schetsen. Wel blijken palatale realisaties van de vokaal door heel West- en Frans-Vlaanderen heen voor te komen, alsook in noordwestelijk Oost-Vlaanderen. Overal echter komt stevige concurrentie vanwege de *u*-klank opdagen ; die is waarschijnlijk recent, want meestal staat in hetzelfde dialect *walf* bij de oudere generaties naast *wulf* bij de jongeren (1). Hierbij mag in Oost-Vlaanderen, zeker op beperkte schaal, misschien aan expansie van oostelijker *u* gedacht worden ; verder naar het westen is dat echter nog moeilijk aan te nemen. Wellicht moet de substitutie van *Δ* door *u* op de eerste plaats in verband gebracht worden met het nu vrij marginale gebruik van het woord : praktisch alleen kinderen komen er nog mee in contact en dan nog meestal in een sfeer waar een „gekuiste” taal gebruikt wordt.

— *Pols* : De sporadische gegevens waarover ik ook hier beschik laten veronderstellen dat het *Δ*-gebied in Oost-Vlaanderen nog iets verder naar het oosten reikt (o.a. nog in I 165, I 169, I 204 en I 205, dus ten noordoosten van Gent) dan bij *wolf*. Maar ook hier weer valt, vooral bij

(1) R. VAN SINT-JAN, *Het West-Vlaamsch van Guido Gezelle* (Antwerpen, 1930), vermeldt op blz. 168-169 alleen *wulf* en *puls*, hoewel hij overigens Westvla. [*Δ*]/[*u*]-alternanties signaleert als die voorkomen (b.v. *bobbel* naast *bubbel*).

jongeren, in heel de zuidwestelijke dialektgroep (voor Frans-Vlaanderen hebben wij echter geen gegevens) groeiende concurrentie van *u* te noteren.

d. *Vóór n*

Zie hierbij kaart 3, getekend met materiaal uit eigen opnamen en Vragenlijst nr. 2 uit het Seminarie voor Vlaamse Dialektologie te Gent. Voor de toestand op de Zeeuwse eilanden baseerden wij ons op het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* van Ha. C. M. GHIJSEN (1). Gegevens voor *zon*, *ton* en *donder* (dat laatste met jongere epen-tetische *d*).

Het kaartbeeld dat deze woorden opleveren is uniek, in die zin dat palataal vokalisme hier ook in het grootste deel van Zeeland en op de Zuidhollandse eilanden voorkomt. De loop van de Δ/u -isofoon verschilt er echter van woord tot woord en overal valt in recente tijd een sterke regressie van Δ te konstateren ten voordele van de vokaal uit de kultuurtaal. Hoe moet nu die Zeeuwse diversiteit geïnterpreteerd worden? Eén zaak staat vast: Δ vóór *n* kende er vroeger een groter verspreiding dan nu. Overigens echter kunnen wij over de oorspronkelijke (d.w.z. Vroeg-middelnederlandse) Zeeuwse toestand alleen maar hypothesen opbouwen. De recente Δ -regressie ekstrem door-trekkend zouden wij kunnen poneren dat Δ vóór *n* er oorspronkelijk is. Dat laat zich echter moeilijk combineren met de schaarse *u*-grafieën in Zeeland en het feit dat daar overigens geen „spontane” palatalisatie voorkomt. Naar aanleiding van *zanə* op Duiveland tegenover *zunə* op Schouwen suggereert DE VIN (2) dat (dat deel van) Zee-

(1) Den Haag, s.d.

(2) A. DE VIN, *Het dialect van Schouwen-Duiveland* (Assen, 1953), blz. 55-57.

land vanouds *u* had, maar dat in de middeleeuwen een paar Vlaamse palatalisaties er vaste voet hebben kunnen krijgen. In die optiek zou het huidige proces ($\Delta \rightarrow u$) er een terugkeer naar de oorspronkelijke toestand betekenen. Een niet onmogelijk kompromis van die beide hypoteses is ten slotte dat de Δ/u -wisseling (vóór *n*) in heel Zeeland oud *en* autochtoon is. Later zou dan nagenoeg overal polarisatie tot Δ of *u* plaatsgegrepen hebben : Walcheren, Noord- en Zuid-Beveland, Goeree-Overflakkee en ook wel West-Zeeuws-Vlaanderen + het Land van Aksel gingen daarbij aan de „palatale kant” staan, terwijl Schouwen, Tolen, Sint-Filipsland en het Land van Hulst konsekvent *u* gingen gebruiken. Tot *die* polarisatie kunnen in grote mate ekstralinguïstische factoren bijgedragen hebben.

Ten zuiden van de rijksgrens is het gebied met palataal vokalisme aanzienlijk kleiner dan vóór *-l* ; het vertoont opvallend veel gelijkenis met dat van *bos* (kaart 1). Heel Oost-Vlaanderen en enkele dorpen in aangrenzend West-Vlaanderen (1) hebben ditmaal *u*-vokalisme. De Δ/u -isofoon valt er voor de vier onderzochte woorden samen, zodat het kaartbeeld daar wellicht al een heel oude toestand weergeeft die zuiver intern-linguïstisch te verklaren is : in de Oostvlaamse en Brabantse dialecten heeft *-n* opening van oude */ǔ/* tot */ǒ/* niet kunnen beletten, verder naar het westen wel, zodat daar palatalisatie van */ǔ/* kon optreden.

Een vergelijking van deze kaart met de vorige zou ons op het eerste gezicht kunnen „verleiden” tot het standpunt dat de Oostvlaamse *u*/ Δ -alternanties op de eerste plaats het resultaat zijn van een „botsing” tussen een oudere westelijke (met Δ) en een jongere oostelijke (met *u*)

(1) Vanaf Sint-Joris-ten-Distel (I 184) in het noorden tot Sint-Denijs (O 190) op de taalgrens in het zuiden.

ekspansiegolf. Een dergelijke oude „strijd” tussen *u* en *ɔ*-vormen waarvan het uiteindelijke resultaat vooral door ekstralinguïstische factoren bepaald is, acht ik wel mogelijk en zelfs waarschijnlijk op beperkte schaal, d.w.z. in (de onmiddellijke buurt van) de overgangszones die zich nu al beginnen af te tekenen : enerzijds een strook aan weerszijden van de provinciegrens tussen Oost- en West-Vlaanderen en anderzijds een noord/zuid-wig in het westen van het Waasland en de Denderstreek (waarin Lokeren — I 208 en Geraardsbergen — O 228 de belangrijkste centra zijn). Het gaat m.i. echter niet op voor heel het gebied tussen West-Vlaanderen en Brabant het bestaan van autochtone en autonome klankontwikkelingen, ook i.v.m. ogm. *ǔ*, te ontkennen. Het is wel zo dat het klanksysteem van de meeste Oostvlaamse dialecten (1) een tussenpositie inneemt tussen het Westvlaams en het Zuidbrabants, maar waarom kan dat niet op de eerste plaats het resultaat zijn van *eigen* systeemvorming, die zelf bepaald is door *autochtone* fonetische en structurele tendenzen? Zelfs als wij een fundamenteel ekstra-linguïstische optie nemen op de verklaring van de Oostvlaamse klanksysteemvorming, kunnen wij een hoge graad van autonomie niet ontkennen : tot in de late middeleeuwen heeft Gent en ook de rest van Oost-Vlaanderen beslist geen figurantenrol gespeeld in het economische, politieke en kulturele leven van Zuid-Nederland. Hoe dan ook, het lijkt geen steek te houden Oost-Vlaanderen als een soort taalkundige „speelbal” tussen Brabant en West-Vlaanderen voor te stellen. Wel hebben zich, bij de vorming van het klanksysteem, in dat gebied tendenzen gemanifesteerd die de ene keer ook in Brabant, de andere keer ook in West-Vlaanderen

(1) Uitgezonderd die van het Land van Waas en vooral van de Denderstreek, die in overwegende mate bij het Brabants aanleunen.

aan te treffen zijn maar in Oost-Vlaanderen eerst en vooral als Oostvlaams beschouwd moeten worden.

e. *Vóór p.*

Een gedetailleerd onderzoek volgt hier over de vokaalontwikkeling in *op*, *schop* (= werktuig) en *pop*. De gegevens voor *op* komen uit de R.N.D. (zin 5) en die voor *schop* en *pop* uit Vragenlijst nr. 2 van het Sem. voor Vla. Dial. te Gent. Kaart 4 biedt een overzicht van de toestand in *op* en *schop*; kaart 5 geeft alleen het vokalisme in *pop* weer.

— *Op*: Het kaartbeeld is merkkelijk ingewikkelder dan voordien, doordat hier 4 vokaaltypes in het spel zijn, nl. twee velaire (u en opener *ʊ*) en twee palatale (Δ en ontronde *ɪ*). Palataal vokalisme komt voor in het grootste deel van West-Vlaanderen en een paar aangrenzende Oostvlaamse plaatsen; in \pm de oostelijke helft van dat gebied is Δ bovendien ontrond (1).

Een aantal afwijkingen van de vorige kaarten verdienen wel een ietwat uitvoeriger bespreking. Een eerste opvallend feit is dat het „verre westen”, d.w.z. de streek Veurne-Poperinge en Frans-Vlaanderen, en ook Oostende (H 16) *ʊ*-vokalisme hebben. Dat is een heel belangrijk gegeven (dat trouwens ook nog op enkele van de volgende kaarten voorkomt) voor een beter inzicht in het verloop van de „spontane” palatalisatie. We mogen immers geredelijk aannemen dat zeker in het „verre westen” *ʊ* niet recent is: ze bevindt zich volledig geïsoleerd van de andere *ʊ*-gebieden, zodat *vreemde* invloed absoluut uitgesloten is. Bovendien lijkt me ook een jongere *interne* ontwikkeling onwaarschijnlijk wegens het algemeen bekende (taalkun-

(1) Tot dat gebied met [I] behoren in zekere zin ook Maldegem (I 154) en Kleit (I 154a); [ʊp] (jonger) en [Ip] (ouder) alterneren er eigenlijk.

dige) konservatisme van dat gebied. Wij moeten er zelfs sterk rekening mee houden dat dat *u*-gebied vroeger wellicht groter was maar in recenter tijd aan de oostkant al wat geëlimineerd is vanuit oostelijker West-Vlaanderen, waar wellicht het kerngebied van de westelijke „spontane” palatalisatie gezocht dient te worden. Met die prognose zijn trouwens HOEBEKES bevindingen i.v.m. Middeluode-naards *up/op* en *buk/bok* (1) grotendeels in overeenstemming te brengen. Volgens hem hadden Oudenaarde en omgeving al heel vroeg *up*, *buk* rechtstreeks uit /*ǔ*/ „tengevolge van een oude (ingwaeoonse?) expansie”. Door de nabijheid van dat „ingweoonse” kerngebied lijkt me die ontwikkeling nogal voor de hand te liggen. Best aannemelijk bij HOEBEKE is ook dat die oude (ingw.) *Δ* of *ɪ* te Oudenaarde al vóór 1300 begon terug te lopen, maar ik begrijp niet goed waarom hij een *Brabantse* tegenstroming daarvoor verantwoordelijk stelt. Waarschijnlijker lijkt me, zeker in Oudenaarde, een „tegenoffensief” van aloude Oostvlaamse *u*. Hier en verderop blijkt Oost-Vlaanderen doorgaans een homogeen *u*-gebied te zijn, en in *op* en *bok* hebben de Brabantse dialecten de oorspr. *u* juist grotendeels behouden.

Een ander opmerkelijk verschil met de al behandelde gevallen van „spontane” palatalisatie is dat vooral in het het noorden en het oosten van West-Vlaanderen de gepalataliseerde vokaal meestal ook ontrond is. Een dergelijk ontrondingsgebied doet ons natuurlijk onmiddellijk denken aan de ontwikkeling van ogm. *ǔ* met volgende umlautsfactor (zie hierboven), al kan hier van de toen vermelde fonetische achtergronden (umlautsontronding en/of umlaut vóór geminaat) geen sprake zijn. Voor een verklaring van die ontronding rest ons bijgevolg alleen de *op* blz. 170

(1) M. HOEBEKE, *o.c.*, blz. 237-249.

geponeerde structurele faktor, nl. de aanvankelijk heel labiele positie van Oudnedl. /*ǝ*/ in het zuidwestelijke vokalensysteem en de daaruit voortvloeiende tendens om de (niet erg talrijke) gevallen van /*ǝ*/ over te hevelen naar *i*/ (→ *ɪ*) enerzijds en /*ǔ*/ (→ *ʊ*) anderzijds. Op die manier zou het Frans-Vlaamse *ʊ*-gebied, dat normaliter toch ook tot de „ingweoonse” sfeer moet behoren, hier en in enkele volgende gevallen op dezelfde wijze verklaard kunnen worden als de „erkende” (ingw.) *ʊ*-relikten in de Zeeuwse en andere kustdialekten (zie blz. 170). Dit alles impliceert dan dat de „spontane” palatalisatie in *op* ouder (8e à 10de-eeuws zoals de umlautsontronding?) zou zijn dan in de meeste andere gevallen, waar de palatalisatie dan geen aanleiding tot („ingw.”) ontronding meer heeft gegeven wellicht doordat later (na de 10de eeuw) de palataalgeronde vokalenreeks zich ook in het zuidwesten al voldoende gestabiliseerd had (1). Deze hypothese steunt weliswaar op een ± duizend jaar later gekonstateerde toestand (de huidige representanten van ogm. *ǔ* in *op*) maar nergens lijkt ze me aanleiding te geven tot „kortsluitingen” op andere terreinen. De basis waarop deze gedachtengang steunt hopen wij tenandere in de loop van deze bijdrage nog te konsolideren. In alle geval dringt zich uit deze kaart het poneren van een tijdsverschil bij de verschillende types van „spontane” palatalisatie op.

— *Schop* (= werktuig) : Alhoewel een aantal nevenvormen absolute zekerheid over de voorstadia van de

(1) In die optiek krijgt M. HOEBEKES hypothese dat Oudenaards *up*, *vul*, *wulle*, *buk*, e.a. al vóór 1275 ontstaan waren door een oude (ingweoonse?) expansie (o.c., blz. 277) wel een ietwat te algemeen karakter. Wellicht is alleen *up* daar heel oud (d.w.z. pre-Middelnederlands). De andere palatalisaties kunnen er in 1275 moeilijk oud genoemd worden. Beslist verkeerd is WILLEMYS' globaliserende konklusie (o.c., blz. 130-131) uit die toch ietwat genuanceerder voorstelling van HOEBEKE.

vokaal in het onderzochte gebied uitsluiten (1), hebben wij dit woord toch bij ons onderzoek betrokken, omdat het een aantal tendenzen duidelijker illustreert die wij al i.v.m. de vokaalontwikkeling in *op* poneerden :

1. Frans- en Zeeuws-Vlaamse $u < /ǔ/$ vóór p is een oud kustverschijnsel (2).

2. In het Zuidwesten is de kern van de „ingw.” ontronding \pm de oostelijke helft van West-Vlaanderen. De oostelijker ontrondingen in de Zuidnederlandse dialecten zijn wellicht sekundair, in die zin dat ze voorkomen in of vlakbij gebieden met systematische (en jongere?) ontronding van oorspr. geronde voorvokalen (3).

— *Pop* (kaart 5) : In dit Rom. leenwoord met u heeft zich een veel groter palataal gebied ontwikkeld dan in *op* : Frans-, West- en Oost-Vlaanderen (behalve het Land van Waas, de Denderstreek en het gebied rond Oudenaarde (O 98) en Ronse (O 265) hebben Δ (soms \imath in of nabij de al bekende ontrondingsgebieden). Elders bleef de vokaal velair : $u(\imath)$ in Zuid-Brabant en de Denderstreek tot Ninove (O 152), u in Zeeland, het Land van Waas en het zuiden van Oost-Vlaanderen. Frans-Vlaams $pa\text{p}\text{e}$ tegenover up kan wellicht verklaard worden vanuit wat we hierboven al over de chronologie van de „spontane” palatalisatie hebben geponeerd : aangezien in West-Vlaanderen geen ontronding tot \imath voorkomt, is de palatalisatie in *pop* waarschijnlijk jonger dan in *op*, zodat Δ zich in heel de

(1) J. DE VRIES, o.c., blz. 625, suggereert toch eerder afwezigheid van umlautsfaktor.

(2) In *schop* komt [u]-vokalisme ook voor op de Zeeuwse eilanden, in het westen van Noord-Brabant en in Noord- en Zuid-Holland. Zie G. DE SCHUTTER-J. TAELEMAN, *De ovenpaal*, B.M.D.C. XLII (A'dam, 1972), blz. 37.

(3) Zie i.v.m. die ontrondingsgebieden : V. VERSTEGEN, *De ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland*, in : H.C.T.D. XV (1941), blz. 299-304.

zuidwestelijke dialektgroep (behalve Zeeland) kon doorzetten. Dat tijdverschil kan voortvloeien uit het feit dat *pop* later ontleend is dan de palatalisatie + ontronding in *op*. Een vergelijking van de beide woorden wordt echter ook wel bemoeilijkt door de verschillende *prosodische* status van *op* (voorzetsel/voorzetselbijwoord) en *pop* (substantief). Is de grotere verspreiding van *papə* naar het oosten toe hiermee in verband te brengen? Een andere intern-linguïstische verklaring voor het grote Oostvlaamse Δ -gebied (tegenover *u* in *op*) zie ik in alle geval niet, tenzij wij poneren dat de jongere palatalisatiegolf (waardoor ook *vol*, *wol*, enz. Δ kregen) in een ruimer gebied gewerkt heeft dan de oudste, maar dat alles is dan zuivere speculatie.

Op grond van de *vorm* van het Oostvlaamse Δ -gebied kan ook wel een ekstra-linguïstische (d.w.z. ekspansio-logische) verklaring opgebouwd worden. Wij geven die hier, echter niet zonder enige skepsis wegens het feit dat ze niet geldt voor *op*.

In het oosten vormt dat Δ -gebied namelijk \pm een halve cirkel, waarrond zich eveneens een \pm half-cirkelvormige *u*-strook bevindt. In die *u*-strook liggen een paar provinciesteden waarvan de taalkundige invloed op het omliggende platteland niet te ontkennen valt : Sint-Niklaas (I 175) in het Waasland, Geraardsbergen (O 228), Oudenaarde (O 98) en Ronse (O 265) in het zuid(oost)en. Die gegevens, gekoppeld aan het feit dat West-Vlaanderen het kerngebied van de „spontane” palatalisatie is, laat ons toe de volgende „strategie” te ontwerpen : aanvankelijk evolueerde oorspr. *u* in Oost-Vlaanderen (behalve in de Denderstreek?) naar *u*, maar onder Westvlaamse druk ekspandeerde de palatale vokaal in oostelijke richting en „veroverde” zo het grootste deel van Oost-Vlaanderen. Doordat die expansie aan kracht verloor naarmate ze zich verder van haar kerngebied (primair West-Vlaanderen en sekun-

dair misschien Gent?) verwijderde en doordat zij in het oosten en het zuiden van Oost-Vlaanderen op tegendruk vanuit enkele provinciesteden met u-uitspraak stootte, kon ze zich niet doorzetten in de oostelijke en zuidelijke periferie van de provincie. In de buurt van Aalst (O 61) en Ninove (O 152) is die u-strook nagenoeg volledig verdwenen omdat zich daar ook wel enige expansie van Brabantse u heeft laten gelden. Samenvattend mogen wij, in die optiek, het Oostvlaamse (relikt)gebied met u als een mooi voorbeeld beschouwen van wat J. GOOSSENS indertijd een „kroonvormig dialectgebied” genoemd heeft (1).

Wij herhalen echter nogmaals dat een dergelijke ekstralinguïstische „verklaring” maar een noodoplossing is, bij gebrek aan *eksakt* intern-linguïstisch bewijsmateriaal — de hierboven al aangestipte prosodische verschillen en ook het verschil in gevoelswaarde tussen *op* (neutraal) en *pop* (nogal sterk affektief geladen) kunnen immers moeilijk als zodanig beschouwd worden.

f. *Vóór* b.

Systematisch materiaal stond ons hier niet ter beschikking. Toch blijkt ook hier „spontane” palatalisatie in (delen van) West-Vlaanderen voor te komen. *Tobbe* (= kuip) is een kwijnend woord, maar ten noorden van Brugge noteerde ik toch een paar keer *təbə* (H 1, H 9 en H 14). Uit steekproeven blijkt verder dat *bəbəl* (= *bobbel*) vrij algemeen is in het noorden en het westen van West-Vlaanderen. Kortrijk (N 141) en Menen (N 132) hebben

(1) Zie J. GOOSSENS, *Relictgebieden. Een barrièrestrook in de Limburgse Kempen*, in : Leuv. Bijdr. XLVIII (1959), blz. 48-73 en *Kroonvormige dialectgebieden*, Hand. Zuidnedl. Mij. T.L. en G. XVII (1963), blz. 253-268.

echter bubel. Die gegevens bevestigen R. VAN SINT-JANS (ietwat grove) lokalisatie.

g. *Vóór g.*

Het enige ietwat algemeen-Vlaamse woord dat nog Oudnedl. /ǔ/ kon hebben en hier in ons onderzoek betrokken kon worden, is *rogge*. Andere woorden met ogm. *ǔ* vóór *g* zijn o.a. door *a*-umlaut al vroeg /*ō*/ geworden (b.v. *trog*).

De gegevens over het vokalisme in *rogge* komen uit Vragenlijst nr. 2 van het Sem. voor Vla. Dial. te Gent.

— *Rogge* (kaart 6) : Palataal vokalisme komt voor in een tamelijk brede West- en Frans-Vlaamse strook, die nagenoeg parallel loopt met de kustlijn. Het zuidoosten van West-Vlaanderen valt dus buiten dat gebied. Ook in een aantal kustplaatsen noteerden wij *ruhə* (gegevens voor H 1, H 2, H 3, H 4, H 16 en H 45). Uit Knokke (H 1) en Oostende (H 16) werd ons *ɹ* naast *ʊ* gesignaleerd. M.i. zijn die velaire kustvormen recent; het verdwijnen van de landbouw in de badplaatsen en de zeldzaamheid van de roggeteelt in het aangrenzende polderland hebben onze informanten waarschijnlijk naar de klankvorm van het A.N.-woord doen grijpen.

h. *Vóór -cht (-Xt).*

De voorbeelden die in deze sekte besproken worden zijn, wat het vokalisme betreft, geen etymologische zekerheden : *lucht* heeft wel ogm. *ǔ* maar het is niet met zekerheid uit te maken of nergens *i*-umlaut gewerkt heeft (1) en in *ochtend* staat een wellicht door *-cht* verkorte ogm. *ǔ*. De huidige representanten van de beide vokalen wijzen

(1) J. DE VRIES, o.c., blz. 414, vermeldt velair vokalisme in alle westgermaanse dialecten behalve het Oudengels.

in alle geval op Oudnedl. /ǔ/. Gegevens uit Vragenlijst nr. 2 van het Sem. Vla. Dial. te Gent.

— *Lucht* (kaart 7) : Tegenover overwegend velair vokalisme in Vlaams-Brabant + Antwerpen (u en ʊ), de Denderstreek (idem) en het oosten van het Waasland (ʊ) staat in het westen een homogeen palataal gebied. Volgens mededelingen van sommige informanten is Brab. + Antw. y (soms nog naast ʊ) recenter. Ook in Sint-Niklaas (I 175) is Δ de oudere ʊ aan het verdringen. Deze recente terreinwinst van het palatale vokalisme kan uiteraard niet meer aan invloed van volgende *-cht* toegeschreven worden; gewoon onder A.N.-invloed grijpt hier substitutie van velaire door palatale vokaal plaats.

— *Ochtend* : Dit woord komt niet voor in de zuidelijk-centrale dialecten. In het zuidwesten heeft het altijd Δ-vokalisme (1), behalve op de Zeeuwse eilanden, in het Land van Aksel en sporadisch in West-Zeeuws-Vlaanderen, waar de vorm (n)*ochtienk* gebruikelijk is (2).

— Het woord *bocht* (= uitschot) is post-middeleeuws en de oorsprong van de vokaal is nog minder precies te achterhalen dan in de vorige twee voorbeelden (3). De reden waarom wij het hier in onze uiteenzetting opnemen is dat het vokalisme ervan een opvallend parallellisme vertoont met dat van *lucht* en (uiteraard alleen in het westen) *ochtend* : tegenover Δ (en ɪ in de „klassieke” ont-rondingsgebieden) in Frans-, West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen staat een gemengd (palataal en velair) Brabants gebied (4). Een kleine enquête leverde ons gegevens

(1) Woordvorm : *nuchtink*.

(2) Ha. C. M. GHIJSEN, *o.c.*, blz. 630-631.

(3) J. DE VRIES, *o.c.*, blz. 68.

(4) In de Brabantse idiotika komt dat als volgt tot uiting :
— J. F. TUEBLINCKX, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon* (Gent, 1886), blz. 87 : *boëcht, bucht*.

op voor 38 plaatsen in Brabant en Antwerpen. Hierbij signaleerde men ons 18 keer een palatale vokaal : *i* in O 157, *y* in K 209, K 237, K 275, O 69, O 70a, O 177, O 253, O 286, P 5, P 10, P 18a, P 21, P 88 (>< GOEMANS — buXt), P 127, P 145 en P 160. In evenveel gevallen werd *u*(*ɹ*) opgegeven : voor I 211, I 268, I 269, K 221a, K 250, K 260, K 270, K 274, K 306, K 320, K 322, K 330, K 334, K 338, K 348a, P 25 (>< PAUWELS — byXt) P 41 en P 90. De informanten voor Antwerpen (K 244) en Blaasveld (K 321) vermeldden *y* naast *u*. Deze gegevens zijn weliswaar te schaars voor een coherent kaartbeeld, maar een zekere polarisatie van palataal en velair vokalisme lijkt me er wel uit af te leiden te zijn : *y* (eventueel *i*) komt vooral voor in Vlaams-Brabant, *u* is op de eerste plaats Antwerps, al zal in vele gevallen de toestand zoals die ons voor Antwerpen en Blaasveld gesignaleerd werd, nl. *u* naast *y*, wel het best de realiteit weergeven.

Samenvattend kunnen wij i.v.m. Oudnedl. /*ŭ*/ *vóórcht* twee tendenzen onderscheiden :

1. In het Zuidwesten bleef *u* een tijdlang bewaard waarna hij „spontaan” palataliseerde.

2. In Brabant werd oude *u* tot heden vastgehouden ; wellicht in recentere tijd is daarnaast ook door palatalisatie *y* gaan optreden. Dat gebeurde wel niet direkt onder invloed van volgende Xt, maar werd wellicht in de hand gewerkt door de Algemeen-Zuidnederlandse „kultuur”-uitspraak *laXt* en *baXt*.

- P. J. CORNELISSEN-J. B. VERVLiet, *Antwerpsch Idioticon*, deel I (Gent, 1899), blz. 26 : *boëcht*, *bucht* en *beucht*.
- L. GOEMANS, *Lewensch Taaleigen* (Brussel, 1936), blz. 100 : [buXt].
- L. QUIEVREUX, *Dictionnaire du dialecte bruxellois* (Brussel, 1965²), blz. 40 : *bucht*.
- J. L. PAUWELS, *Het dialect van Aarschot en omstreken* (Brussel, 1958), blz. 45 : [byXt].

j. *Vóór* $m < *mb$.

Materiaal uit de R.N.D. voor *krom* (zin 84) en *om* (zin 84). Zie hierbij kaarten 16-17.

— *Krom* (kaart 16) : In zekere zin verrassend is dat de „spontane” palatalisatie van oude /ǔ/ nu eens niet (West-) Vlaams maar Zuid-West-Brabants is. Heel Vlaanderen heeft *u*. Nog afgezien van het (verwachte) *i*-vokalisme in de traditionele ontrondingsgebieden (1) maakt het palatale gebied een verbrokkelde indruk : Aalst (O 61) is een *u*-schiereiland, vanuit Antwerpen (naar Boom — K 288) en Leuven (naar Mechelen — K 330 en Vilvoorde — P 10) dringen *u*-wiggen diep in het palatale gebied binnen en in Klein-Brabant treffen we nog twee *u*-eilandjes aan. Het feit dat die vreemde eenden in de palatale bijt sterk verstedelijkte gebieden zijn, laat vermoeden dat dit palatalisatietype op de terugweg is. Het (oude) centrum van de palatalisering lijkt me Brussel (P 65) en omgeving te zijn.

Een verklaring voor deze „spontane” palatalisatie zie ik echter niet direkt. Van *i*-umlaut kan er zeker geen sprake zijn. Invloed van volgende *m* (eventueel nog **mb*) lijkt me ook niet erg waarschijnlijk want palatalisatie van *u* vóór *m* (+ kons.) is in de Brabantse dialecten eerder uitzondering dan algemene regel (2). Op grond van het huidige kaartbeeld mogen we de palatalisatie in *krom* in alle geval als oud beschouwen en waarschijnlijk, wegens de geslotenheid van die palatale vokalen (*y* en *i*), als rechtstreeks uit Oudnedl. *u*(τ) ontstaan. VAN LOEY heeft het ontstaan van de (volgens hem eerder *recente*) *y* m. i. dan ook ten onrechte als volgt geschetst : $y < \text{Nieuw-}$

(1) In casu de Denderstreek (behalve Geraardsbergen), Willebroek (K 320) en een gebied ten noordwesten van Aarschot (P 25).

(2) Zie b.v. G. MAZEREEL, *Klank- en Vormleer van het Brusselsch Dialect* (Leuven, 1931), blz. 26-27 : telkens [u] in *om*, *trommel*, *stom*, *stomp* en *pomp*.

brusselse *u* < Middelbrabantse *u* < ogm. *u* (1). In dit verband herinner ik nog even aan mijn hierboven (blz. 178) al bondig geformuleerd alternatief i.v.m. de ontwikkeling van ogm. *ǔ* zonder umlautsfactor : al in het Oudnederlands is ze in sommige gevallen met de representanten van wgm. *ō* samengevallen, in een aantal (kategorieën van) woorden bleef ze echter heel wat langer haar /*ǔ*/-status behouden ondanks (eventueel) wat opener en/of medialer uitspraak. In die optiek ontstond Brab. *y* in *krom* dan ook wellicht als volgt : ogm. *ǔ* > Oudnedl. *u*(*+*) > Middelbrab. *y*(*+*).

— *Om* (kaart 17) : Hier valt van het Zuidwestbrabantse palatalisatiegebied (als in *krom*) weinig of niets meer te bespeuren. Vlakkbij de taalgrens ten zuiden van Brussel (P 65) komt nog wel 5 keer *ym* voor (O 247, O 255, O 286. O 288 en P 199), maar overigens hebben praktisch heel Vlaams-Brabant en Antwerpen *u*(*+*)*m*. Alleen verderop naar het oosten, aan de grens met Limburg, komen weer *y*(*+*)*m*-opgaven voor. Raadpleging van de andere delen van de R.N.D. en een paar andere bronnen leert ons dat het de zuidwestelijke uitlopers zijn van een heel uitgestrekt gebied met palataal vokalisme (meestal *Δ*) dat heel het oosten van het Nederlands taalgebied bestrijkt behalve het noordoosten van Belgisch-Limburg (vanaf Genk — Q 3) en centraal Nederlands-Limburg (2). Die oostelijke palatalisatie of umlaut valt geografisch buiten het bestek van deze bijdrage. Hier wensen wij alleen nog even stil te staan bij de enkele *y*-vormen ten zuiden van Brussel. Hebben wij daar te maken met een (gestagneerde?) aan-

(1) A. VAN LOEY, *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabantsch in de 13de en de 14de eeuw — Fonologie* (Tongeren, 1937), blz. 137.

(2) Wegens de spreiding van het [*Δm*]-gebied en wat J. DE VRIES, o.c., blz. 481 meedeelt over *om*, acht ik *i*-umlaut daar zeker niet uitgesloten.

loop tot y-gebiedsvorming of zijn dat eerder restanten van een vroeger groter y-gebied? Voor dat laatste pleiten wel de geografische positie van de 5 ym-opgaven (periferisch t.o.v. het u-gebied en bovendien in een streek waar wel meer taalrelikten voorkomen) en het feit dat die 5 plaatsen ook deel uitmaken van het groter palatalisatiegebied in *krom*. Bezwarend voor deze hypothese is echter het grote frekwentieverschil tussen y in *om* en in *krom*, al moeten wij daar direkt aan toevoegen dat de positionele gelijkheid van de vokaal in beide woorden (vóór $m > *mb$) maar een relatieve vergelijkingswaarde heeft wegens de grote prosodische verschillen tussen *om* (voorzetsel) en *krom* (adj./bijw.). Mij lijkt het niet onmogelijk dat Zuid-West-Brabant ook in *om* een tijdlang de tendens gekend heeft om u(→) te palataliseren, maar o.a. de prosodische status van *om* (niet die van *krom*) kan die tendens tegen-gerewerkt hebben, zodat zich nooit een uitgestrekt ym-gebied heeft kunnen vormen (1). Bovendien zal in recente tijd de evolutie die ook bij *krom* merkbaar was, nl. substitutie van y door u, ook dat (kleinere) ym-gebied verder „opgerold” hebben naar de periferie van het taalgebied toe.

De grote afstand tussen de vijf Zuidwestbrabantse ym-opgaven en het grote palatale gebied in het oosten van de Nederlanden toont in alle geval nog eens duidelijk aan dat Z.-W.-Brab. y in *krom* en *om* wel niet aan i-umlaut toe te schrijven is.

2.4.1.2. „Spontane” palatalisatie (2) in sterk affektief geladen woorden.

Het spreekt vanzelf dat over de gevoelswaarde van

(1) Is het louter toeval dat ook de zuidwestelijke „spontane” palatalisatie vóór p een kleiner gebied bestrijkt in het voorzetsel *op* dan in het substantief *pop* (zie blz. 197)?

(2) Steeds in gesloten syllabe en zonder volgende umlautsfactor.

woorden, zeker voor een periode in het verleden, alleen maar met de grootst mogelijke omzichtigheid geoordeeld en geschreven kan worden. Als wij bovendien nog een oorzakelijk verband willen leggen tussen die gevoelswaarde en een specifieke fonetische ontwikkeling van een woord, kan het helemaal de schijn krijgen van een hachelijk linguïstisch avontuur. Toch zijn er m.i. duidelijke gevallen aan te wijzen waar een aparte ontwikkeling in het klankbeeld van een woord op de eerste plaats of zelfs alleen maar vanuit zijn sterke affektiviteit te verklaren is. Hier van geef ik een voorbeeld uit de zuidelijk-centrale dialecten : ogm. *ú/iú* > mnl. *y:* heeft er zich (behalve vóór *r*) tot een tweeklank ontwikkeld (later eventueel weer — sekundair — gemonoftongeed). Twee woorden, waarvan de sterke affektiviteit niet betwijfeld kan worden, hebben er zich echter aan die algemene evolutie onttrokken : in *duivel* en *duizend* is, totaal onklankwettig, de gesloten monoftong *y*. bewaard gebleven.

Bij mijn onderzoek naar de ontwikkeling van ogm. *ů* trof me nu het volgende : het woord *bok* (= mannelijke geit, soms ook als scheldwoord gebruikt) vertoont in de ontwikkeling van zijn vokalisme in veel opzichten een treffende gelijkenis met de meeste van de hierboven besproken woorden (zie kaart 8, getekend met gegevens uit de R.N.D. — zin 86). Het laat zich nochtans in geen enkele van de hierboven behandelde fonetische categorieën onderbrengen en alle andere woorden met oude */ů/* vóór *k* vertonen een erg afwijkend kaartbeeld (o.a. geen „spontane” palatalisatie). Aangezien dat woord m.i. wel altijd een sterke gevoelswaarde gehad heeft, acht ik een rechtstreeks verband tussen zijn „unieke” vokaalontwikkeling en die sterke affektiviteit heel waarschijnlijk.

Blijkens de kaart is de vokaal in *bok* gepalataliseerd in West-Vlaanderen en een aangrenzend deel van Oost- en

Frans-Vlaanderen. In de Zuidbrabantse dialecten (behalve het Pajottenland en de streek van Tienen — P 145) is de oude u(ɾ) bewaard gebleven. De zone tussen westelijke Δ en centrale u — het grootste deel van Oost-Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen — heeft u. Ook in het uiterste westen van Frans-Vlaanderen is dat het geval.

Dat kaartbeeld leert ons nog heel wat interessante bijzonderheden over de ontwikkeling van ogm. *ū* in de diverse gebieden. Vooreerst is er het Frans-Vlaamse u-gebiedje. Dat hebben wij in een iets groter vorm ook al aangetroffen bij *op* en *schop* (zie kaart 4) en toen als een „ingweoons” u-relikt geïnterpreteerd. Of dat ook hier mag, hangt op de eerste plaats af van de ouderdom van de palatalisatie. Het ontbreken van een Westvlaams gebied met pal. ont-ronde vokaal ɪ (1) lijkt er eerder op te wijzen dat de palatalisatie in *bok* jonger is dan die in *op* en *schop*, zodat u in Frans-Vlaanderen hier wellicht eerder toe te schrijven is aan het feit dat de affektiviteit van het woord de oude /*ū*/ daar niet „vastgehouden” heeft (net als in Oost-Vlaanderen en Zeeland). Dat Frans-Vlaamse u-gebiedje is in alle geval oud en autochtoon en was vroeger wel wat groter. Het bevestigt verder dat het kerngebied van de zuidwestelijke „spontane” palatalisatie ongetwijfeld in (een deel van) West-Vlaanderen te zoeken is.

Het gebied met palataal vokalisme bestrijkt ook de westrand van Oost-Vlaanderen. De ietwat grillige loop van de Δ/u-isofoon en HOEBEKES *buc(k)*-attestaties in middel-eeuwse oorkonden van Oudenaarde (O 98) (2) suggereren dat het Oostvlaamse bΔk-gebiedje vroeger wel eens groter geweest kan zijn dan nu, al stel ik me de recentere regressie van Δ ietwat anders en vooral minder konkreet voor dan

(1) Die komt wel voor in Maldegem (I 154) en omgeving, maar daar is, zoals we al zagen, elke [Δ] → [ɪ] geworden.

(2) M. HOEBEKE, *o.c.*, blz. 230.

HOEBEKE die geschetst heeft. Volgens hem heeft een Brabantse tegenstroming het grootste deel van Oost-Vlaanderen *u*-vokalisme bezorgd; bij dat proces speelden Gent en, sekundair, Oudenaarde een belangrijke „bemiddelende” rol. M.i. heeft Oudenaarde (en omgeving) zijn *u*-vokalisme niet rechtstreeks vanuit Gent gekregen en bepaald onwaarschijnlijk lijkt me dat een groot deel van Oost-Vlaanderen huidige *u* aan een Brabantse tegenstroming te danken heeft: Brabant heeft (en had) immers *u*(τ). Evenals voor de Δ /*i*-regressie in *op* (1) acht ik autochtoon-Oostvlaamse tegendruk van *u* aannemelijker. Die evolutie kan door de invloed van sommige Oostvlaamse steden, in casu Gent en ook wel Oudenaarde, in zekere mate versneld zijn tot in onze dagen. Konkreet mogen wij ons voor het Δ -gebiedje in Oost-Vlaanderen dan ook wel aan de volgende prognose wagen: het eerst zal wellicht de hals van het „zandloper-vormige” gebiedje met Δ ten zuiden van Gent „doorstoken” worden, waarna het aldus ontstane eilandje volledig zal verdwijnen. Ook elders zal de grens van het Δ -gebied verder naar het westen opschuiven door *u*-substitutie (te Maldegem b.v. ook al *buk* naast *bik*).

Ook in sommige van de hierboven besproken woorden kan de gevoelswaarde sommige klankevoluties (vooral *u*-behoud in Brabant en aanvankelijk ook het zuidwesten) en hun verspreiding mee in de hand gewerkt hebben. Vooral in *pop* en misschien ook wel in *bobbel* en *mossel* sluit ik dat niet uit.

2.4.1.3. „Spontane” palatalisatie van ogm. ů (2) in gesloten syllabe vóór *r* (+ konsonant).

Over de ontwikkeling van ogm. ů vóór *r* (+ kons.) heb-

(1) Zie blz. 194-195.

(2) Met opzet spreken wij hier niet van Oudnedl. of Vroegmiddelnedl. /*ũ*/. De reden hiervoor is (zoals verder zal blijken) dat de palatalisatie vóór *r* + kons. heel waarschijnlijk via Oudnedl. /*ǫ*/ verlopen is.

ben wij tot nog toe met opzet heel weinig gezegd. Naar aanleiding van het feit dat WILLEMYNS *storten* (ten onrechte) tot de woorden met ogm. *ǔ* zonder volgende umlautsfaktor had gerekend, wezen wij er wel al op dat in een paar woorden ogm. *ǔ* vóór *r* + kons. gevolgd werd door een umlautsfaktor : nl. in *borstel*, *storten*, *wurgen* en misschien ook in *dorst*, maar dat wij die woorden samen zouden behandelen met die waar ogm. *ǔ* vóór *r* (+ kons.) *niet* door een umlautsfaktor gevolgd werd, precies met de bedoeling gelijkenissen en verschillen duidelijker aan te tonen. Verder hebben wij ook gesuggereerd dat de ontwikkeling van ogm. *ǔ* vóór *r* (+ kons.) nogal een autonoom proces geweest is, zodat het hier terecht apart behandeld wordt. Meer bepaald i.v.m. de („spontane”?) palatalisatie van ogm. *ǔ* is al algemeen vermeld dat ze ook vóór *r* (+ kons.) voorkomt maar daar waarschijnlijk in andere fonetische en geografische omstandigheden tot stand is gekomen, nl. niet rechtstreeks uit *u* maar wellicht uit *o* en met Zuid-Brabant als *het* kerngebied. Laten wij ons echter niet tot algemene vermoedens beperken en de huidige dialektsituatie als uitgangspunt nemen voor een grondig onderzoek naar alle aspecten van dat proces.

§ 1. *Ogm. ǔ vóór r (+ kons.) zonder volgende umlautsfaktor.*

Op grond van de huidige dialektgegevens is m.i. vrij gemakkelijk een aanvaardbare hypothese te ontwerpen over de manier waarop „spontane” palatalisatie hier plaats-gegrepen heeft. Nergens konstateerden wij nog *u*-realisaties en de gepalataliseerde vokalen worden nergens gesloten maar half-open tot half-gesloten (œ/Δ) gerealiseerd, ook in Brabant, dat nochtans een /*ǔ*/-foneem kent (1). Dat

(1) Bij de vorige categorieën van woorden met „spontane” palatalisatie ontmoetten wij zowel [u]-relikten als [y]-realisaties, telkens in Brabant : cfr. [up], [buk] naast [krym] en [ym].

wijst er m.i. op dat volgende *r* al heel vroeg een verwijzende invloed ($\rightarrow o \rightarrow u$) op ogm. *ů* heeft uitgeoefend en dat de toch wel niet zo recente „spontane” palatalisatie hier bijgevolg via een *o*-stadium verlopen is. Praktisch volledige zekerheid hierover krijgen wij als blijkt dat ook woorden met al wgm. *ǫ* (vóór *r* + kons.) aan die evolutie hebben deelgenomen : b.v. *korf*, *dorp*, *orgel*, enz.

Heel wat moeilijker om te rekonstrueren lijkt me de manier waarop het gebied met palataal vokalisme zich ontwikkeld heeft. De grootste geografische verschillen vallen wel te noteren tussen de volgende categorieën (1) :

- a. ogm. *ů* + *r*
- b. ogm. *ů* + *r* + dentaal (*s*, *st* of *t*)
- c. ogm. *ů* + *r* + labiaal/velair.

Maar ook binnen (de meeste van) die categorieën zelf zijn soms nog belangrijke verschillen merkbaar ; toch menen wij dat aan de hand van enkele voorbeelden een aanvaardbare strategie te ontwerpen is voor de verspreiding van de „spontane” palatalisatie van ogm. *ů* vóór *r* (+ kons.).

a. Vóór *r*.

Een moeilijkheid was hier een dialektwoord te vinden met ogm. *ů* + *r*. *Snor* kon er strikt genomen een zijn, maar in de plaats daarvan wordt in het Zuiden het leenwoord *moustache* gebruikt. Met het tweede woord dat aan de etymologische vereisten voldoet, nl. *dor*, hadden we wat meer sukses, in die zin dat het voorkomt in de meeste Brabantse (2) en Limburgse dialecten, maar nauwelijks

(1) Telkens in gesloten syllabe en zonder volgende umlautsfactor.

(2) Cfr. o.a. P. J. CORNELISSEN-J. B. VERVLiet, o.c. (bijvoegsel, dl. I), blz. 174
 J. L. PAUWELS, o.c., blz. 44
 L. GOEMANS, o.c., blz. 165.

of niet in Oost- en West-Vlaanderen. Zeeland (1) blijkt het ook te kennen, zij het dan in een enigszins andere betekenis. Palataal vokalisme komt voor in Vlaams-Brabant, Antwerpen en een stukje van Oost-Vlaanderen (het Land van Dendermonde). Dat palatale gebied kunnen we in het westen natuurlijk niet afbakenen omdat met het palatale vokalisme daar ook het gebruik van het woord *dor* ophoudt. Precieze konklusies zijn hier dus niet te trekken.

b. *Vóór r + dentaal*.

Bij het onderzoek hiervan hebben wij gegevens verzameld voor *Kort* (R.N.D., zin 90), *Sport* (van een ladder — R.N.D., zin 83), *Vorst* (gelée — Vragenlijst nr. 2) en *Korst* (R.N.D., zin 89). Zie hierbij synoptische kaart 9.

Wat hier het eerst opvalt is wel dat er gebieden met een *homogeen* systeem (steeds palataal (2) of velair vokalisme) naast gebieden met een *gemengd* systeem (palataal én velair vokalisme) voorkomen. De gemengde systemen zitten in het noordwesten of het zuidwesten van Oost-Vlaanderen. Die beide zones worden van elkaar gescheiden door een homogeen Δ -gebied ten zuidwesten van Gent, dat in de buurt van Melle (I 250) — Gijzenzele (O 28) heel smal wordt maar iets verder naar het oosten aansluit bij een zeer groot gebied met palataal vokalisme. Dat palatale gebied mag in essentie (Zuid-)Brabants genoemd worden, al maken ook grote stukken van Oost-Vlaanderen er deel van uit : het Land van Waas (behalve de polderstreek in het noordoosten) en de streek van Dendermonde (I 262), Aalst (O 61) en Ninove (O 152). Het homogeen-velair gebied bestrijkt West-Vlaanderen (!), Zeeland, de Wase Polder (Kieldrecht — I 147, Doel — I 148 en

(1) Ha. C. M. GHIJSEN, *o.c.*, blz. 189.

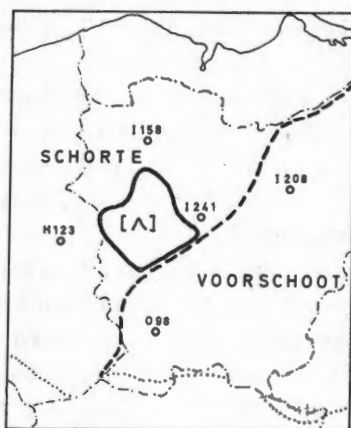
(2) Nl. [A], in de ontrondingsgebieden [I].

Kallo — I 151) en twee noord-zuid gerichte wiggen ten oosten van de Oostvlaamse menggebieden.

Hoe moeten wij nu de huidige gebiedsvorming interpreteren? Het duidelijkst blijkt wel dat de krachtigste palatalisatiehaard (Zuid-)Brabant geweest is. Praktisch alle zuidelijk-centrale dialecten zijn erdoor aangetast, al vallen er binnen dat grote gebied wellicht chronologische verschillen te noteren (1). Minder gemakkelijk is het palatalisatieproces in westelijk Oost-Vlaanderen te rekonstrueren. De grote vraag is wel of daar aan Brabantse expansie ofwel aan een autochtone evolutie gedacht moet worden. Zoals hierboven al beschreven werd, bevindt zich in het centrum van dat gebied een homogene Δ -zone met erboven en eronder een menggebied (Δ naast υ). Voor een autochtone ontwikkeling pleit vooral het feit dat het homogene Δ -gebied een sterk ruraal karakter heeft. De steden, die in de expansiologie gewoonlijk als de innovatiecentra („doorvoerhavens”) beschouwd worden, liggen daar duidelijk in de mengzones. Het meest illustratieve voorbeeld in dat opzicht is wel Gent, dat zich net buiten dat westelijk-Oostvlaamse kerngebied en zelfs vlakbij een homogeen υ -gebied(je) bevindt. De verbinding die thans ter hoogte van Melle (I 250) — Gijzenzele (O 28) met het grote, overwegend Brabantse Δ -gebied bestaat kan, naar ik meen, mijn hypothese niet ontkrachten : zoals straks uit de kaart van het vokalisme in *borstel* (met umlautsfactor) nog zal blijken, vormden de υ -wiggen ten noorden en ten zuiden van dat knooppunt eens een weliswaar smal maar aaneengesloten υ -gebied vanaf Zeeuws-Vlaanderen

(1) Zie H. VANGASSEN, *Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. VII Nl. ō voor r. H.C.T.D. XXXVIII* (1964), blz. 39-56. De oudste bewijsplaatsen voor de Denderstreek dateren van het einde van de 14^e eeuw. A. VAN LOEY heeft er voor de Zuidwestbrabantse dialecten al vroeger gevonden.

tot de taalgrens. Op grond daarvan mogen wij veronderstellen dat in de hier behandelde woorden die smalle u-strook daar in recenter tijd (wellicht trapsgewijs) geëlimineerd werd door wederzijdse aantrekking van de beide palatale gebieden. Een bewijs van de oorspronkelijkheid van het homogene Oostvlaamse Δ -gebiedje vinden wij ten slotte in het kaartje van het vokalisme in *schort* (1) :

SCHORT

--- grens woordtype SCHORT

— grens [ʌ] / [ʊ]

Ten zuidwesten van Gent zien wij weer een gebiedje met Δ opduiken. Van Brabantse expansie kan hier zeker geen sprake zijn, want in Brabant en het zuiden en het oosten van Oost-Vlaanderen komt een ander woordtype voor, nl. *voorschoot* (2). Alles spreekt hier dus voor auto-

(1) Gegevens uit eigen opnamen en Vragenlijst nr. 2 uit het Sem. Vla. Dial. te Gent.

(2) Zie hiervoor : J. DAAN-G. WINNEN, *SCHORT in de Nederlandse Dialecten*, T. & T. VI (1954), blz. 37-48, vooral de kaart op

nome palatalisatie in het centrale westen van Oost-Vlaanderen. Veeleer dan het over de expansiologische boeg te gooien, wens ik het ontstaan/behoud van de homogene gebieden (zowel de palatale als de velaire) dan ook op de eerste plaats aan *intern*-linguïstische factoren toe te schrijven (1). M.i. heeft volgende *r* (vóór dentaal!) de palatalisatie van *o* ofwel *systematisch* bevorderd (veroorzaakt?) ofwel *systematisch* tegengewerkt. Tot op zekere hoogte kunnen ook structurele factoren daar een (sekundaire) rol bij gespeeld hebben, maar op de eerste plaats dient m.i. met een *fonetische* oorzaak voor deze verschillende beïnvloeding van voorafgaande *o* — in casu een verschillend timbre van die *r*? — rekening gehouden te worden.

De twee Oostvlaamse menggebieden beschouw ik als oorspronkelijke *o*-gebieden; de *o*-konserverende werking van volgende *r* is daar echter niet sterk genoeg geweest om (allochtone?) palatalisatie tot Δ volledig te (blijven) weren. Op het eerste gezicht zou men ook een omgekeerde evolutie kunnen poneren, nl. dat in die menggebieden aanvankelijk *o* systematisch gepalataliseerd werd, maar dat een jongere velarisatiegolf daar later een gemengd systeem heeft doen ontstaan. Afgezien van het feit dat een evolutie $o > \Delta > \text{gedeeltelijk } o$ niet erg logisch lijkt en zeker niet bevestigd wordt door het onderzoek van oudere taalstadia in die gebieden, pleiten vooral de *o*-wigen ten oosten van die mengzones tegen die hypotese (2).

blz. 42. Die kaart steunt op gegevens die zowat 40 jaar oud zijn; intussen blijkt het type *short* wel wat veld gewonnen te hebben, vooral in centraal Oost-Vlaanderen.

(1) Een uitzondering dient wellicht gemaakt te worden voor de „flessenhals” ten zuiden van Melle (I 250).

(2) M. HOEBEKE, o.c. (blz. 246) suggereert voor Oudenaarde oude palatalisatie en een jongere velarisatiegolf vanuit Brabant (soms via Gent). Voor de zuidwestelijke „spontane” palatalisaties in *op*, *bok*, enz. (zie hierboven) heeft hij het *grosso modo* bij het

Hoe moeten wij ons nu de ontwikkeling van die menggebieden voorstellen? Zeker niet als een netjes te rekonstrueren opmars van sommige palatalisaties dankzij de invloed van sommige steden! Illustratief in dit opzicht zijn de woorden *kort* en *sport*. In *kort* heeft heel het zuidwesten van Oost-Vlaanderen palataal vokalisme; de steden in dat gebied zijn Oudenaarde (O 98) en Ronse (O 265). Nu zouden wij voor dat gebied de volgende stratigrafie kunnen opstellen: vanuit het (rurale!) homogene Δ -gebied ten zuidwesten van Gent is Δ „geparachuteerd” in Oudenaarde (1), dat dan op zijn beurt in de omgeving oude o „opperold” heeft. Op zichzelf is dat niet onmogelijk, maar hoe is dan de huidige u-wig van Geraardsbergen (O 228) tot Oosterzele (O 30) zoveel later nog te verklaren? En waarom heeft Gent, dat aan het homogene Δ -gebied grenst, ook geen palataal vokalisme? Nog dubieuzer wordt hier de ekspansieve functie van steden als we daarnaast het vokalisme van *sport* bekijken. Hier zit de palatalisatie in het noordwesten; de drie steden in dat gebied, Gent (I 241), Eeklo (I 158) en Deinze (O 14), bevinden zich alle (Gent inbegrepen) aan de periferie! Daarbij kunnen wij ons nog afvragen waarom in *sport* „parachutering” van Δ naar Oudenaarde, die wij in *kort* niet zondermeer uitgesloten hebben, nu niet plaatsgegrepen heeft.

Ik meen dat al die vragen ons alleen maar meer op onze hoede kunnen stellen voor de ekspansiologie zoals zij ons heel vaak gepresenteerd wordt: nl. als een theorie over de geografische spreiding van taalverschijnselen,

rechte eind, maar hij had zijn stelling niet mogen uitbreiden tot woorden met *r* + kons. Daar zijn de enkele Oudenaardse palatalisaties (b.v. [kart] = kort) beslist jonger en de woorden met velair vokalisme (b.v. [kuste] = korst) reflekteren onmiskenbaar de oorspronkelijke toestand.

(1) Volgens het materiaal van M. HOEBEKE (o.c., blz. 236-237) wellicht al 13de-eeuws Oudenaards.

waarbij die spreiding uitsluitend gezien wordt als het resultaat van de stimulerende of remmende invloed van een aantal steden en verstedelijkte gebieden. Het ligt anderzijds uiteraard niet in onze bedoeling alle invloed van steden op het omringende platteland te ontkennen; alleen mogen wij die invloed meestal niet overschatten. In alle geval moeten bij het zoeken naar een verklaring voor de spreiding van taalverschijnselen *intern-linguïstische* (strukturele en/of fonetische) factoren blijven primeren.

Hoe kunnen wij dat principe nu toepassen op onze twee Oostvlaamse menggebieden? Zoals hierboven al werd aangetoond stoten daar van oudsher twee soorten van vokaal-beïnvloeding door volgende *r* (+ dentaal) op mekaar: soms werd voorafgaande *u* systematisch behouden, soms palataliseerde ze systematisch tot *Δ* (eventueel → *ɪ*). Tussen de nu nog in grote trekken aanwijsbare kerngebieden ontstonden zones waar de ene tendens de andere gedeeltelijk geneutraliseerd heeft, zodat voor elk woord in verschillende onderdelen van die mengzones polarisatie tot *Δ* of *u* heeft plaatsgegrepen. Die polarisatie kan gedeeltelijk door ekstra-linguïstische factoren (b.v. aantrekking maar ook afstoting (1) door een marktcentrum) bepaald zijn.

(1) Doorgaans kent men aan regionale centra een (taal-)stimulerende invloed op het omringende platteland toe. Die invloed werkt echter bijna altijd in twee richtingen: vernieuwend en konserverend. In het eerste geval neemt het platteland een element uit het stadsdialekt over; in het laatste keert het zich bewust af van het taalgebruik van de stedelingen. Ook deze konstatacie, die ik o.a. bevestigd zie in de „relaties” tussen mijn eigen dialekt (Kleit — I 154a) en dat van het naburige marktcentrum Maldegem (I 154), moet ons eerder sceptisch stemmen tegenover de enorme expansieve functie die (ook kleinere) steden in het verleden vaak toegewezen kregen.

c. *Vóór r + labiaal/velair.*

Door allerlei omstandigheden (1) konden wij het palatalisatiegebied hier iets minder precies afbakenen dan bij de vorige categorie. In alle geval blijkt uit ons onderzoek van het vokalisme van DORP — VORK — ZORGEN (materiaal uit Vragenlijst nr. 2 van het Sem. Vla. Dial. te Gent en eigen opnamen) dat oorspronkelijke o hier veel verder geëlimineerd is dan vóór r + dentaal (zie kaart 10). Systematisch u-behoud komt enkel in West- en Frans-Vlaanderen voor. Brabant en Zeeland hebben konsekvent Δ (in de bekende ontrondingsgebieden r). Ook Oost-Vlaanderen neemt ditmaal nagenoeg volledig aan de palatalisatie deel; alleen in de noord- en zuidwestelijke uithoek komen menggebiedjes voor.

Ook voor de interpretatie van dit kaartbeeld zijn m.i. intern-linguïstische factoren van primair belang. Aan de basis van de u/Δ-wisseling ligt waarschijnlijk weer een verschillend timbre van r vóór labiaal of velair. Strikt genomen is voor de stratigrafie in Oost-Vlaanderen een ekstra-linguïstische verklaring, met name expansie van het palatale vokalisme vanuit Brabant, niet onmogelijk. De toestand in *vork* maakt dat echter heel onwaarschijnlijk: een niet onbelangrijk deel van Oost-Vlaanderen zegt immers *varke* en meer naar het oosten toe gebruikt men gewoon een ander woord (vooral *gaffel*). Dat lijkt er dan

(1) In de R.N.D. geen enkel woord met ogm. *ü* vóór r + lab./vel. behalve *korfje* in zin 82, maar in Vlaanderen gebruikt men daarvoor meestal *mandje*, *panderke*, enz. Via Vragenlijst nr. 2 van het Sem. Vla. Dial. Gent verzamelden wij dan gegevens voor *dorp*, *vork*, *borg*, *morgen* en *zorgen*. *Borg* was echter niet altijd meer bekend bij onze informanten; *vork* wordt niet overal gebruikt (in Zuid-Brabant + het Zuidoosten van Oost-Vlaanderen meestal *gaffel*) en *morgen* heeft in een groot gebied *ä/ë*-vokalisme. Strikt genomen bleven dus enkel *zorgen* en *dorp* over. Ook de [v]/[Δ]-isofoon van *vork* hebben wij echter zover mogelijk gekarteerd wegens zijn nogal afwijkende loop.

toch wel op te wijzen dat palatalisatie vóór $r +$ labiaal/velair ook in Oost-Vlaanderen autochtoon is. Alleen in de menggebiedjes kan polarisatie van Δ en υ naar gelang van het woord en het dialect vooral op ekstra-linguïstische gronden berusten.

§ 2. Ogm. ũ vóór $r +$ kons. met volgende umlautsfaktor.

Het aantal Ndl. woorden dat tot die categorie behoort is heel klein maar illustreert toch duidelijk enkele verschillen met de ontwikkeling van ogm. ũ vóór $r +$ kons. zonder volgende umlautsfaktor. Wellicht zijn in beide gevallen dezelfde fonetische (tussen)stadia doorlopen: $u > \upsilon (> \Delta)$, maar de verhouding υ/Δ varieert, vooral in het westen, nogal sterk naargelang er al dan niet een umlautsfaktor op $r +$ kons. volgde.

a. Vóór $r +$ dentaal.

— Absoluut bruikbaar waren hier alleen *storten* en *borstel*. Etymologisch is *dorst* niet apriori uit te sluiten (1), maar misschien kan het kaartbeeld zelf ons daar meer over zeggen.

Kaart 11 biedt een overzicht van het vokalisme in STORTEN/BORSTEL in het onderzochte gebied (gegevens uit Vragenlijst nr. 2 van het Sem. Vla. Dial.).

Normaal hadden wij hier voor heel het onderzochte gebied palataal vokalisme mogen verwachten. Toch is dat voor geen van beide woorden het geval; wel is het gebied met palatale vokaal veel groter dan in woorden met ogm. ũ + $r +$ dentaal zonder volgende umlautsfaktor. Het opvallendste verschil is ongetwijfeld dat West-Vlaanderen

(1) DE VRIES, o.c., blz. 130, poneert een ogm. vorm **pursti*. Van de westgermaanse dialecten vertoont echter alleen het Oudengels palataal vokalisme.

hier telkens aan de palatalisatie deelgenomen heeft. Zeeland daarentegen blijkt er het hardnekkigst weerstand aan geboden te hebben. In *storten* heeft alleen het meest „Vlaamse” deel van Zeeland, nl. Zeeuws-Vlaanderen behalve het Land van Aksel met Filippine (I 136) en Sas van Gent (I 162), aan de palatalisatie deelgenomen; in *borstel* hebben alleen een paar Zeeuws-Vlaamse dorpen vlakbij de rijksgrens Δ -vokalisme: Zandstraat (I 0162), Westdorpe (I 110), Zuiddorpe (I 167), St.-Jansteen (I 143), Klinge (I 144) en Nieuw-Namen (I 144a).

Een ander konstant u -gebiedje vormen de Wase polderdorpen Doel (I 148) en Kallo (I 151).

In *borstel* loopt bovendien een ietwat „ekstravagante” u -wig in noord-zuid richting dwars door Oost-Vlaanderen: vanaf Koewacht (I 168) in het noorden tot Geraardsbergen (O 228) in het zuiden.

Vooraleer op zoek te gaan naar een verklaring voor sporadisch u -behoud in woorden die normaal umlaut hadden moeten kennen, herinneren wij even aan een paar vroegere konstataties i.v.m. de invloed van $r + dent.$ op voorafgaande o uit ogm. \check{u} :

1) Wellicht is al heel vroeg vóór r een opener variant van oude u ontstaan (zie blz. 209).

2) In sommige gebieden heeft r (vóór dent.) systematisch palatalisatie van voorafgaande o verhinderd (zie blz. 210-211).

De hierboven opgesomde u -zones voor *storten* en *borstel* liggen alle in gebieden met systematisch u -behoud vóór $r +$ dentaal *zonder* volgende umlautsfaktor. Strikt genomen zouden wij hieruit de eenvoudige konklusie kunnen trekken dat de u -konserverende invloed van r daar niet alleen palatalisatie maar ook *umlaut* van de (vóór r opener variant van) ogm. \check{u} belet heeft. Hoe moeten dan echter

starten en *bastel* verklaard worden in West-Vlaanderen, waar *r* + dent. zonder volgende umlautsfactor nochtans ook systematisch de *u* uit ogm. ŷ vastgehouden heeft? We kunnen natuurlijk veronderstellen dat de werking van de *i*-umlaut daar sterker geweest is dan de *velair*-konserverende invloed van *r*, terwijl het in Zeeland (vooral op de eilanden en in het Land van Aksel), de Wase polderdorpen en de Ovla. *u*-wig (echter alleen nog in *borstel*) net andersom was, maar ik ben de eerste om toe te geven dat dat een noodoplossing is die zich niet absoluut uit de feiten opdringt. Wel kunnen wij daar nog het volgende aan toevoegen :

1) In Zeeuws-Vlaanderen en de aangrenzende Wase polderdorpen is de huidige toestand grotendeels via ekstralinguïstische factoren te verklaren. De twee gebiedjes met *u*-behoud — het Land van Aksel met Filippine (I 136) en Sas van Gent (I 162) enerzijds en Doel (I 148) en Kallo (I 151) anderzijds — zijn in een vrij recent verleden grotendeels (her)bevolkt vanuit *u*-gebieden.

2) De umlaut (?) in West-Vlaanderen is een autochtone ontwikkeling die zonder Brabantse (of Oostvlaamse) „hulp” tot stand gekomen is. Alleen al de Oostvlaamse *u*-barrière wijst duidelijk in die richting; bovendien zouden anders hier en daar (vooral in het konservatieve Frans-Vlaanderen) allicht nog wel *u*-gebiedjes bewaard gebleven zijn.

3) De Oostvlaamse *u*-barrière in *borstel* kan vroeger wel wat breder geweest zijn; ongetwijfeld staat ze al vele eeuwen bloot aan oostelijke en westelijke druk. In *storten* is ze daardoor wellicht al volledig (hoewel in strijd met het interne systeem) uitgeschakeld.

— Ten slotte moet nog iets gezegd worden over de vokaalontwikkeling in *dorst* (kaart 12, getekend met

R.N.D.-gegevens — zin 83). Het ontbreken van palataal vokalisme in Noord-Nederland en Limburg laat vermoeden dat hier geen umlaut gewerkt heeft. Anderzijds echter zien wij in het zuidwestelijke kwart van ons taalgebied dezelfde verhoudingen opduiken als in *storten* (met umlautsfactor!), behalve dan dat het westen van Frans-Vlaanderen *dust* heeft. Deze toestand lijkt dan wel te bevestigen wat de etymologische woordenboeken vagelijk suggereren (zie blz. 217), nl. dat in dit woord de *i*-umlaut nog wel heeft kunnen werken in de „ingweonse” dialecten maar niet meer in de meer kontinentale. Brabants *dast* kan dus best door „spontane” palatalisatie ontstaan zijn, Westvlaams *dast* daarentegen door *i*-umlaut. Het Frans-Vlaamse (relikt?)gebiedje zou erop kunnen wijzen dat in het verre westen de *i*-umlaut het hier heeft moeten afleggen tegen de *velair*-behoudende invloed van volgende *r*, wat in Zeeland (behalve West-Zeeuws-Vlaanderen en het Land van Hulst) trouwens de algemene regel blijkt te zijn geweest.

Veel minder waarschijnlijk acht ik in alle geval de hypotese dat in *dorst* de palatalisatie „spontaan” ontstaan is in Brabant en zich vandaaruit verbreed heeft naar het westen, waar ze alleen het Frans-Vlaamse „uithoekje” nog niet heeft kunnen bereiken. Hierboven hebben wij immers al herhaalde malen aangetoond dat wij heel voorzichtig moeten omspringen met Brabantse expansies naar West-Vlaanderen in het algemeen; in het bijzonder kunnen wij ons hier bovendien nog afvragen waarom die eventuele expansie wel gewerkt zou hebben in *dorst* en niet in andere, fonetisch gelijkaardige woorden als *vorst*, *worst*, *korst*, enz.

b. *Vóór r + velair*.

Van dit type stond ons maar één woord ter beschik-

king : *wurgen*. Heel het onderzochte gebied heeft palataal vokalisme, in tegenstelling met de woorden zonder umlautsfactor (zie kaart 10), waar Frans- en West-Vlaanderen en de westelijke uithoeken van Oost-Vlaanderen *u* behouden hebben. Dat bevestigt onze bevindingen in woorden met ogm. *ů* vóór *r* + dent., nl. dat Brabant en een groot deel van Oost-Vlaanderen steeds palataal vokalisme hebben vóór *r* + kons., West- en Frans-Vlaanderen echter Δ of *u* naargelang al of niet *i*-umlaut heeft kunnen optreden. Ook in Zeeland alterneren *u* en Δ , echter niet volgens de aanwezigheid van een *i*-umlautsfactor : *u* staat er telkens vóór *r* + dent., vóór *r* + lab./vel. greep systematisch palatalisatie plaats.

2.4.1.4. Slotbeschouwingen over de „spontane” palatalisatie van ogm. *ů* (> Oudnedl. /*ũ*/) in gesloten syllabe.

Op grond van wat hierboven uiteengezet werd, mogen wij de „spontane” palatalisaties van ogm. *ů* (zowel genetisch als geografisch) in twee categorieën onderbrengen :

— Vóór *r* + kons. is ze ongetwijfeld via een Oudnedl. o-stadium verlopen. In grote trekken is de stratigrafie van het verschijnsel wellicht zuiver *fonetisch* te verklaren, in die zin dat *r* (+ kons.) in sommige gebieden systematisch palatalisatie veroorzaakt heeft, in andere gebieden systematisch verhinderd ; in sommige streken moeten wij bovendien nog een onderscheid maken tussen *r* + dentaal enerzijds en *r* + labiaal/velair anderzijds. Systematisch palataliserende invloed had *r* (+ kons.) het duidelijkst in de *Zuidbrabantse* dialecten.

In *West- en Frans-Vlaanderen* daarentegen bewerkte *r* (+ kons.) systematisch behoud van de *velaire u* (1). Zeeland en Oost-Vlaanderen zijn menggebieden, echter op een ver-

(1) Althans in woorden zonder *i*-umlautsfactor.

schillende manier : *Zeeland* heeft vóór $r +$ dent. steeds u en vóór $r +$ lab./vel. konsekwent Δ . In *Oost-Vlaanderen* is, afgezien van het Land van Waas en de Denderstreek die bij het konsekwent palataliserende Brabant aansluiten, de heterogeniteit nog veel groter : vóór $r +$ dentaal is er een (autochtoon!) palataliserend gebiedje ten zuidwesten van Gent, een smalle noord-zuid wig van Koewacht (I 168) tot Geraardsbergen (O 228) met systematisch u -vokalisme die wellicht in recente tijd onder oostelijke en westelijke druk doorbroken is in de omgeving van Gijzenzele (O 28), en twee menggebieden in het noordwesten en het zuidwesten van de provincie. De aard en de vorm van die menggebieden kan wellicht grotendeels door ekstra-linguïstische factoren verklaard worden. Vóór $r +$ labiaal of velair is de Oostvlaamse situatie iets eenvoudiger : palataal vokalisme komt nagenoeg in heel de provincie voor, alleen in de noordwestelijke en de zuidwestelijke uithoek bestaan mengsystemen.

Over de *datering* van dit palatalisatietype is weinig met zekerheid te zeggen. In Zuid-Brabant is het zeker al 13de-eeuws (1). In de Denderstreek en de rest van Oost-Vlaanderen komen pas in de volgende eeuw talrijke u -grafieën voor (2).

— Van de andere „spontane” palatalisaties hebben wij aangetoond dat zij rechtstreeks uit een Oudnedl./Vroegmnl. $/\ddot{u}/$ ontstaan moeten zijn. Hiervoor hebben wij ons op twee argumenten gebaseerd : 1) in vele categorieën van woorden staat zuidwestelijke Δ tegenover (niet altijd algemeen-)Brabantse $u(\tau)$ en 2) in woorden met wgm. (en ook Oudnedl.) $/\ddot{o}/$ komt dit palatalisatietype niet voor.

(1) A. VAN LOEY, *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabants in de 13de en 14de eeuw* (Tongeren, 1937), blz. 185-187.

(2) H. VANGASSEN, o.c., H.C.T.D. XXXVIII (1964), blz. 46 en J. JACOBS, o.c., blz. 147.

Hiermee suggereren wij niet dat het uitgangspunt van deze „spontane” palatalisatie werkelijk een gesloten *u* was; het kan ongetwijfeld een wat opener en/of medialer variant geweest zijn, maar hij is in alle geval nooit samengevallen met de representanten van Oudnedl. /*ǔ*/.

Geografisch én genetisch zijn die palatalisaties ongetwijfeld nog eens in twee subcategorieën onder te brengen. Vóór *m* < **mb* (in *krom*, *om*) hoort de ontwikkeling */*ǔ*/ > /*ǔ̃*/ thuis in Zuid-West-Brabant en aangezien naast die enkele *y*'s in het Brabants overigens alleen *u*-relikten en *u*-realisaties te vinden zijn (als representanten van oude /*ǔ*/), mag waarschijnlijk aan een zuiver fonetische oorzaak voor die Zuidwestbrabantse ontwikkeling gedacht worden, nl. (lokale) palataliserende invloed van volgende *m*(*b*).

Van al de overige palatalisaties bevindt het epicentrum zich duidelijk in West-Vlaanderen (1). Voor een verklaring ervan gewaagt men in de voorhanden literatuur nogal vaag van „een palataliserende tendens eigen aan de Ingvaeoonse dialecten” (2).

Dat is echter, zoals al aangetoond werd, tot op zekere hoogte een cirkelredenering, die bovendien niet helemaal met de werkelijkheid strookt. De Zuidwestbrabantse palatalisatie vóór *m* kan immers bezwaarlijk als een kustverschijnsel beschouwd worden en er is ook duidelijk gebleken dat die tendens tot palatalisering niet (even sterk) in alle zuidwestelijke kustdialekten aanwezig geweest is. Vóór *n* + dent./velair (b.v. *moend* = mond, *doenker* = donker) en vóór *f* (b.v. *doef* = dof) is zelfs nergens een overgang *u* > *ɹ* aan te wijzen. Het enige wat we met absolute zekerheid hebben kunnen achterhalen is dat in „het zuidwesten” oude /*ǔ*/ in veel meer categorieën van woorden

(1) Een preciezere lokalisatie van dat kerngebied volgt verder.

(2) A. VAN LOEY, *Schönfeld's...*, blz. 43.

gepalataliseerd is dan in Brabant, waar dat gesloten velair foneem nochtans ook frekwent bewaard bleef, zelfs tot heden.

Een zuiver fonetische verklaring voor die zuidwestelijke palatalisaties zoals we die voor de Zuidwestbrabantse overgang $u > y$ vóór $m < *mb$ geponoerd hebben, nl. palataliserende invloed van sommige konsonanten(verbindingen), lijkt me hier uitgesloten wegens de veelheid en vooral de diversiteit van de konteksten waarin de overgang $u > \Delta$ er kon plaatsgrijpen. In tegenstelling tot Brabant is palatalisatie er duidelijk de hoofdontwikkeling geweest : van al de categorieën van woorden waar $/\check{u}/$ er aanvankelijk (d.w.z. na de werking van a - en i -umlaut) stand kon houden (zie de tabel op blz. 181-183), hebben alleen die met volgende n + dentaal of velair en f aan de (latere) tendens tot palatalisatie weestand kunnen bieden. Eigenlijk mogen wij dus eerder poneren dat in „het zuidwesten” in een bepaalde periode (zie hierover verder) *elke* $/\check{u}/$ *systematisch* $\rightarrow /y/? \rightarrow |\Delta|$ geworden is, behalve vóór een paar konsonanten(verbindingen) die door hun velair-konserverende invloed de overgang $u \rightarrow y$ (wellicht via u) gewoon fonetisch belet hebben. Hiermee knopen wij dan in zekere zin weer aan met de traditionele fonetische hypotese („palataliserende invloed eigen aan de Ingvaeoonse dialecten”), maar die is nu in belangrijke mate gepreciseerd. Bovendien is zij in de hierboven geschetste optiek te integreren in de algemene ontwikkelingsgeschiedenis van het zuidwestelijke korte-vokalensysteem. Hier van hebben wij al eerder aangetoond dat het, na de werking van de i -umlaut, niet erg stabiel kan zijn geweest :

i	(y)	u
e		
	a	

Tegenover twee soliede fonemen op de $\left[\begin{array}{l} \text{— gesloten} \\ \text{— open} \end{array} \right]$ -rij stonden immers drie gesloten fonemen, waarvan zeker $/\check{y}/$ bovendien (vrij) zwak bezet was. Dat systeem heeft zich dan weer trachten te stabiliseren. Door het enorme bezetingsverschil tussen de palataal-geronde „reeks” enerzijds en de palataal-gespreide ($/\check{i}/$ - $/\check{e}/$) en velair-geronde ($/\check{u}/$ - $/\check{o}/$) anderzijds kon dat aanvankelijk op de meest economische wijze geschieden via een zo grondig mogelijke eliminatie van umlauts- $/\check{y}/$, waardoor dan de in hfst. 1 besproken „ingweonse” umlautsontrondingen (*pit*, *stik*, enz.) en u-relikten (*mog*, *plokke*, enz.) ontstonden. Later is die stabilisatie in een andere richting gebeurd. De direkte aanleiding daartoe was wellicht van fonetische aard, nl. een tendens tot *medialisatie* van het korte (en ook het lange !) gesloten achterfoneem, dat dan in de mediale of palatale sektor „fusioneerde” met de schaarse representanten van $/\check{y}/$. Alleen vóór bepaalde velair-konserverende konsonanten (verbindingen) — *n* + dent./velair en *f* — bleef $/\check{u}/$ nog fragmentair als velair foneem bestaan. In dat stadium kan de herstructurering van het korte-vokalensysteem wellicht het best als volgt voorgesteld worden :

i	y	(u)
e		o
a		

Door die „spontane” palatalisatie was nu wel $/\check{y}/$ en meteen zelfs de palataal-geronde *reeks* (naast $/\check{y}/$ immers ook een $/\check{y}/ < \text{ogm. } \check{u}$) gestabiliseerd, maar nog steeds bevatte het korte-vokalensysteem een (andere) zwakke plek,

nl. het fragmentaire /ǔ/-foneem. In een volgende fase zijn die /ǔ/-relikten dan geëlimineerd, niet fonetisch maar structureel. Zij kregen nl. een andere *fonologische* status : vóór *n* + dentaal/velair werden zij een gesloten allofoon van /ǔ/ (dat voordien zelf niet in die positie voorkwam) en vóór *f* (als in *doef* = dof) sloten zij zich (wellicht pas in de late middeleeuwen) aan bij de representanten van ogm. *ó* > Wvla. **oue* > **ou* > *u* (1) vóór lab./vel. Het eindresultaat van heel dat herstruktureringproces was een eenvoudig en evenwichtig systeem, waarin de consolidatie uiteindelijk te herleiden is tot een nieuwe hiërarchisering van de distinktieve kenmerken van de korte vokaalfonemen : primair is voortaan niet meer de tongstand op de horizontale as (voor — achter) maar de lippenstand, waardoor de basisoppositie *gespreid* — *gerond* wordt. Dat systeem en de interne verhoudingen worden dan ook wellicht het best als volgt voorgesteld (2) :

	+ gesloten	— gesloten — open	+ open
+ gespreid	i	e	
— gespreid — gerond			a
+ gerond	y	o	

(1) Zie hierover mijn artikel in *Taal en Tongval* XXIV (1972), blz. 9-23, vooral 15-17.

(2) Deze voorstelling breekt wel met een zekere traditie; zij biedt echter het voordeel dat zij niet meer direkt de (fonetische) oppositie voor-achter in herinnering brengt.

De zuidwestelijke „spontane” palatalisatie van ogm. *ǔ* in *gesloten* syllabe (ook in latere *open* syllabe zoals uit het volgende hfdst. zal blijken) kan dus bondig in de volgende kontekst gesitueerd worden :

1. Na het optreden van *a*- en *i*-umlaut nam */ǔ/* er in de Oud- en Vroegmiddelnederlandse periode nagenoeg niet deel aan de vrij algemene tendens tot verwijding (en uiteindelijke integratie in */ō/*).

2. Die talrijke */ǔ/-*„relikten” werden er mediaal gerealiseerd, behalve vóór een paar konsonanten(verbindingen).

3. De onstabiele status van de gesloten fonemen in het korte-vokalensysteem is wellicht een sterke structurele impuls geweest voor het samenvallen van die mediale *u* met de schaarse representanten van umlauts-*/ǔ/*.

Op haar beurt is die „spontane” palatalisatie dan waarschijnlijk de direkte oorzaak geweest van een grondige structuurhervorming (volledige eliminatie van */ǔ/* als foneem en een fundamentele wijziging van de interne verhoudingen tussen de 5 elementen van het nieuwe systeem).

Hiermee hebben wij ter wille van de bondigheid algemeen over „zuidwestelijke” palatalisatie gesproken. Al vroeger, vooral bij de bespreking van de kaarten, is echter duidelijk gebleken dat het *verspreidingsgebied* van dat verschijnsel soms sterke verschillen vertoont naar gelang van de omstandigheden waarin (eerst) */ǔ/-*behoud en (later) palatalisatie zich heeft voorgedaan. In deze samenvatting mag een overzicht van de geografische spreiding dan ook niet ontbreken (zie hierbij kaart 13).

Er is duidelijk een Westvlaams gebied af te bakenen waar de zuidwestelijke „spontane” palatalisatie systematisch voorkomt. Op de synoptische kaart is dat gebied

gearceerd : de grens ervan loopt ongeveer over Nieuwpoort (H 46) — Knokke (H 2) — Wingene (H 119) — Roeselare (N 38) — Ieper (N 72) — Nieuwpoort (H 46). In de rest van West-Vlaanderen en in Frans-Vlaanderen wordt het aantal palatalisaties geringer maar het ligt toch nog vrij hoog. Naar het oosten toe moeten wij een onderscheid maken tussen Zeeuws-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen. In Oost-Vlaanderen zien wij het aantal palatalisaties geleidelijk afnemen van west naar oost : Gent (I 241) b.v. kent nog palatalisatie in *pop* en vóór *l* (+ kons.), in dat laatste geval is er echter ook al konkurrentie van *u*-vormen ; in het Waasland en de Denderstreek vanaf Dendermonde (I 262) tot Ninove (O 152) zijn geen sporen van palatalisatie meer te vinden. In Zeeuws-Vlaanderen kunnen wij niet van een geleidelijke overgang spreken : ondanks het feit dat het in het westen direkt aan het hierboven geschetste „kerngebied” grenst, komt Δ er alleen voor in *zon(dag)* en *donder* (dan nog telkens naast *u*). Voor een verklaring hiervan kunnen wij twee richtingen uit : een intern-linguïstische en een ekstra-linguïstische. In het eerste geval moeten wij dan aannemen dat oude $/\check{u}/$ daar, net als op de Zeeuwse eilanden trouwens, nagenoeg systematisch tot *u* verwijd is (1). Tegen deze hypotese pleit echter het feit dat die Δ/u -isofoon samenvalt met een politieke, economische en konfessionele grens. Die grens is weliswaar niet erg oud maar heeft door een samenloop van omstandigheden een belangrijke taalkundige rol kunnen spelen : door de grote laatmiddeleeuwse overstromingen en nadien de godsdienstoorlogen zijn West-Zeeuws-Vlaanderen (waarbij ook Filippine — I 136) en het Land van Aksel massaal ontvolkt en nadien grotendeels herbevolkt met protes-

(1) Als uitzonderingen hierop zijn me alleen bekend : — behoud van *u* vóór *f* en in *klok* (zie kaart 14) — mogelijk ook de palatalisatie vóór *n* (zie kaart 3).

tanten uit andere streken — vooral Noord- en Zuid-Brabant, Vlaanderen en zelfs Wallonië en Noord-Frankrijk. Hierdoor werden deze gebieden konfessioneel en sociaal losgemaakt van het Vlaamse „moederland”; bovendien heeft het ontstaan van de rijksgrens die niet meer zuiver Vlaamse bevolking ook politiek en economisch naar het Noorden georiënteerd. Dat er, afgezien van de v/Δ -tegenstelling, toch belangrijke taalkundige parallellen bestaan tussen West-Vlaanderen enerzijds en West-Zeeuws-Vlaanderen + het Land van Aksel anderzijds, moet gewoon verklaard worden vanuit de aloude, algemene verwantschap tussen de Zeeuwse en de Westvlaamse dialecten (1).

Moeten wij nu ook voor de stratigrafie van de palatalisaties in de Oost-, West- en Frans-Vlaamse „menggebieden” — dus buiten het Westvlaamse „kerngebied” — vooral een beroep doen op ekstra-linguïstische factoren? M.a.w. moeten wij, zoals WILLEMYNS (blz. 130-131) en ook wel HOEBEKE (2), de huidige toestand daar op de eerste plaats beschouwen als het resultaat van een „bot-sing” tussen twee verschillende tendenzen, nl. een westelijk-ingweoonse (\rightarrow palatalisatie) en een oostelijk-Brabantse (\rightarrow behoud van *velair* vokalisme)? Al vroeger (3) heb ik bekend dat mijn geloof in ekspansies van *klank*-verschijnselen *op grote schaal* erg relatief is en dat wij op de eerste plaats de mogelijkheid van een intern-linguïstische verklaring voor (de verspreiding van) een of ander verschijnsel in overweging moeten nemen. De factoren die daarbij kunnen opduiken zijn heel talrijk en hun belang-

(1) Zie hierover P. J. MEERTENS, *Vlaamse invloed op de Zeeuwse woordenschat*, in : BMCD VI (1944), blz. 1-14, en W. PÉE, *Verschillen en overeenkomsten tussen Zeeuws en Vlaams*, in : Gedenkschrift W. Foerste (Köln-Wien, 1970), blz. 366-383, vooral de kaart op blz. 375.

(2) M. HOEBEKE, *o.c.*, blz. 246-247.

(3) T. & T. XXIV (1972), blz. 9-23, vooral blz. 19.

rijkheid vertoont vaak grote verschillen. Dat is ongetwijfeld ook het geval (geweest) met de palatalisatie van /*ǔ*/ in ons gebied. De palatalisaties in de mengzones (Δ naast υ) moeten, meen ik, niet op de eerste plaats beschouwd worden als het resultaat van een naar het oosten en ook het westen afnemende *ekspansie* vanuit dat Westvlaamse kerngebied. M.i. zijn dat even autonome ontwikkelingen geweest als in het kerngebied, alleen is het aantal factoren dat oude /*ǔ*/ (waaruit later via $\upsilon \rightarrow \gamma \rightarrow \Delta$) aanvankelijk „vasthield” daar minder talrijk geweest. Grosso modo zien wij dat aantal vanuit het kerngebied vooral naar het oosten en ook wel enigszins naar het zuiden en het westen geleidelijk afnemen. In het zuiden van West-Vlaanderen blijft het aantal palatalisaties hoog liggen : Kortrijk (N 141) kent het verschijnsel, voor zover het hierboven in een aantal categorieën beschreven werd, alleen niet vóór *b* (*bobbel*), *g* (*rogge*) en in *mossel*. Ook in het „verre westen” is de frekwentie van het verschijnsel nauwelijks lager : Veurne (H 84) en Poperinge (N 72) palataliseren niet vóór *p* (in *op*, *schop*) en in de westelijke uithoek van Frans-Vlaanderen komt daar nog *bok* bij. De afname van het aantal palatalisaties naar het oosten toe kunnen wij het best illustreren door een beknopte beschrijving van de toestand in een aantal plaatsen die ongeveer op een rechte oost-west-lijn liggen : Tielt (H 123) kent geen palatalisatie voor *s*/**sk* (*bos*, *mossel*), Aarsele (O 1) ook niet vóór *n* (*ton*, *zon* ...), in Deinze (O 14) valt ook de palatalisatie in *op* weg, Zwijnaarde (I 246) kent ze ook niet meer in *bok*, in Lede (O 46) valt ze verder in *pop* weg (daar komt palatalisatie alleen nog in *vol* en sporadisch in *wol* voor) en nog iets verder naar het oosten, in Aalst (O 61), valt van de palatalisatie van /*ǔ*/ helemaal geen spoor meer te bekennen. Het meest oostelijke palatalisatietype is dat vóór *l* (in *vol*, *wol*). Het succes ervan kan mede in de hand

gewerkt zijn door analogie met resp. *vullen* (ww.) en *wollen* (adj.), die beide een umlautsfaktor hadden. Ook elders zullen voor het sukses, de teruggang of het ontbreken van palatalisatie nog wel andere, nu nog moeilijk te onderzoeken *linguistische* factoren (b.v. de prosodische eigenschappen, de frekwentie van het woord, enz.) samen met de hierboven geponeerde invloed van sommige volgende konsonanten(groepen) of de affektiviteitsgraad van het woord verantwoordelijk geweest zijn.

Een hoofdzakelijk ekstra-linguistische verklaring voor de geografische spreiding van de palatalisaties van oude /*ũ*/, zoals o.a. WILLEMYS die in zijn werk over het Laat-middelbrugs nog suggereert, vind ik in alle geval niet bevestigd in de onderzochte feiten. Met name die „botsing” tussen een ingveoonse palatalisatiegolf en een *u*-konserverende (of bevorderende) tendens vanuit Brabant valt niet direkt uit het synoptisch kaartje af te lezen. Een aantal factoren pleiten zelfs rechtstreeks *tegen* die hypothese : niet alle kustdialekten hebben in dezelfde mate aan dat palatalisatieproces deelgenomen en de gevallen waar b.v. het „verre westen” geen palataal vokalisme heeft (*op*, *schop* en *bok*) kunnen zeker niet door een oostelijke „tegenstroming” verklaard worden, want tussen dat westelijke en het oostelijke *u*-gebied bevindt zich in die woorden nog een brede zone met palataal vokalisme. Tegen Brabantse expansie van *u* pleit ook het feit dat tegenover westelijke *Δ* of *ɪ* meestal Brabantse *u* staat !

Uit dat alles mag echter niet worden afgeleid dat wij helemaal geen rekening wensen te houden met ekstra-linguistische factoren. Wij zijn alleen van mening dat zij maar een sekundaire rol gespeeld hebben bij de gebiedsvorming van de palatale en velaire representanten van Oudnedl. /*ũ*/ . Voor Zeeuws-Vlaanderen is hun betekenis hierboven al duidelijk gebleken. Ook voor de eigenaardige

vorm van het **ba**k-gebied in centraal Oost-Vlaanderen hebben wij (recente?) invloed van Gent en ook Oudenaarde niet uitgesloten. Verder is *u*-vokalisme in en om Gent in *vol* en *wol* wellicht toe te schrijven aan penetratie vanuit het oosten. Die enkele voorbeelden tonen duidelijk aan dat invloed van metalinguïstische factoren zeker niet genegeerd mag worden, maar even duidelijk blijkt dat die invloed eerder beperkt is en zich niet systematisch laat gelden.

Ten slotte nog een woordje over de *chronologie* van de hierboven besproken palatalisaties van Oudnedl. /*ǔ*/. Een juiste datering van het verschijnsel is uiteraard onmogelijk. Wel kunnen wij met zekerheid zeggen dat die palatalisatie zich niet in alle (kategorieën van) woorden en in alle delen van het onderzochte gebied in dezelfde periode gemanifesteerd heeft.

Voor een relatieve chronologie is vooral het woordje *op* (kaart 4) interessant. De ontronding van de palatale vokaal in een vrij groot (vooral Westvlaams) gebied doet ons onmiddellijk denken aan de „umlautsontrondingen” in *put*, *dun*, enz. die wij al in het eerste hfst. van deze bijdrage behandeld hebben (blz. 168-170) en waarvan GYSELING aanneemt dat ze al dateren van de 8^e eeuw. Om de (strukturele) reden die wij i.v.m. de umlautsontronding al geformuleerd hebben, vermoeden wij dat de palatalisatie van *op* in het *ip*-gebied ongeveer even oud of toch weinig jonger is als de umlautsontronding. Alle andere palatalisaties van Oudnedl./Vroegmnl. /*ǔ*/, inclusief die van *op* in het gebied met **Δ**, zijn dan jonger. Die jongere geronde palatalen hebben zich wellicht niet meer in het strukturele isolement bevonden van de oudere umlauts-/*ǔ*/. Ik vermoed immers dat die palatalisatie (via medialisatie) van /*ǔ*/ in een bepaalde periode vrij massaal heeft plaatsgegrepen en parallel verliep met de („spontane”) palata-

lisatie van het lange ekwivalent uit ogm. *ǔ* (1), zodat de palataal-geronde vokalenreeks zich uiteindelijk ook in het westen kon konsolideren (zie ook blz. 225). Als wij nu de „palatalisatie-ontronding” van *op* tot *ip* in de 9de of 10de eeuw situeren, dan mogen de andere, jongere palatalisaties wellicht als 12de/13de-eeuws beschouwd worden. Op grond van deze structuurhistorisch gefundeerde prognose is het interessant nog even terug te komen op de grafische *o/u*-wisselingen in Westvlaamse bronnen van de 14de eeuw en later. Terecht verwerpt WILLEMYNS die *o*-spellingën als symptomen van een nog aan de gang zijnd proces ($u > o > \Delta$ volgens VAN HAVERBEKE, $u > \Delta$ volgens WILLEMYNS). Afgezien van enkele lokale expansies is het palatalisatieproces er dan ongetwijfeld al voltrokken.

(1) Ook die palatalisatie heeft men nog niet precies kunnen dateren. Een in vele opzichten interessante bijdrage over de palatalisatie van ogm. *ǔ* is : A. VAN LOEY, *Palatalisatie...*, H.C.T.D. XXXV (1961), blz. 131-259. Samengevat komt hij tot de volgende bevindingen : de *u*-spellingën in de oudste bronnen laten geen precieze fonetische konklusies (nog *u*: of al *y*:?) toe. Wel zijn in de oudste bronnen (12de eeuw) ook al *y/i*-spellingën te vinden in woorden met umlautsfaktor. De klankwaarde is wellicht *i*. Dergelijke ingweoonse umlautsontrondingen komen ook voor bij ogm. *ǔ* in gesloten (*pít, stik*, enz.) en open (*crepel, hepe*, enz.) syllabe. De produkten van de Vlaamse „spontane” palatalisatie (b.v. *up, vul, beuter, veugel, huus*) komen echter (volgens V.L.) *nooit* ontrond voor. Voor een verklaring hiervan suggereert hij twee mogelijkheden : ofwel is de (ingw.) ontronding ouder dan de (Vla.) palatalisatie, ofwel was het resultaat van de „spontane” palatalisatie eerder een mediale vokaal, die dan geen ontrond ekwivalent kon hebben. In het licht van onze vroegere structuurhistorische schets moeten wij de geldigheid van beide hypotheses tenvolle erkennen, alleen had VAN LOEY wellicht ongelijk ze als alternatieven te formuleren. M. i. moeten zij direkt met elkaar in verband gebracht worden : (umlauts)ontronding kon net zo lang optreden als de palataal-geronde fonemen niet gestabiliseerd waren door medialisatie en later palatalisatie van /*ǔ*/ en /*ū*/. De eindprodukten van het palataliseringsproces waren wel degelijk palatale vokalen met een gespreid ekwivalent, maar in dat stadium lieten structuurverhoudingen geen ontronding meer toe. Alleen de „voorpost” van de „spontane” palatalisatie, nl. *op*, is nog in een groot gebied door de oude ontrondingstendens aangetast kunnen worden (9^e-10^e eeuw?).

Minder gelukkig acht ik W.'s suggestie dat *o* voor Δ al in de 14de eeuw aan kultuurinvloed toe te schrijven is : Brugge zelf was toen *het* kultuurcentrum van het Zuiden ! Helemaal onaanvaardbaar wordt zijn uiteindelijk standpunt, nl. dat „zowel de laatmiddelvlaamse spellingen als het thans tegenover elkaar staan van „o”- en „u”-vormen in het zuiden van West-Vlaanderen wel het gevolg zijn van oostelijke indringing” (blz. 131). Mijn bezwaren hier-tegen heb ik al op blz. 229-231 uiteengezet.

M.i. wijzen die middeleeuwse wissel spellingen in eerste instantie op een nog niet helemaal gestabiliseerde verhouding van *u* en Δ in het zuidwesten. Ook nu nog lopen heel wat *u*/ Δ -isofonen door of vlakbij West- en Frans-Vlaanderen, maar die alternantie zal in de periode die direkt op het palatalisatieproces volgde nog wel meer het geval geweest zijn. Meer zekerheid hierover hadden wij wellicht al kunnen krijgen door een nauwkeurige lokalisatie van VAN HAVERBEKES en WILLEMYNS' skribenten. Jammer genoeg ontbreekt op dat punt alle informatie.

De palatalisatie van ogm. *ǔ* in gesloten syllabe mag genetisch, geografisch noch chronologisch over één kam geschoren worden. In grote trekken kunnen ten minste drie verschillende processen onderscheiden worden. Alleen het fonetische eindresultaat was telkens ongeveer hetzelfde (zie tabel op blz. 235).

2.4.2. *Verwijding van Oudnedl. |ǔ| → |ö| — Behoud van oorspronkelijke |ǔ|.*

In het vorige hoofdstuk hebben wij gekonstateerd dat vooral in West-Vlaanderen (in mindere mate ook in Frans- en westelijk Oost Vlaanderen) oude *|ǔ|* grotendeels door palatalisatie (naar Δ , soms Γ) geëlimineerd werd. Die eliminatie heeft ook in de zuidelijk-centrale dialecten en in

	vóór <i>r</i> + kons.	vóór <i>m</i> < * <i>mb</i>	in andere gevallen
genese	Ogm. <i>ǔ</i> > Oudndl. /ǒ/ > Δ	Ogm. <i>ǔ</i> > Oudndl. /ǔ/ > <i>y</i>	Ogm. <i>ǔ</i> > Oudndl. /ǔ/ > <i>u</i> > <i>y</i> > Δ
geografie	hoofdz. zuidelijk- centraal	Zuidwestbrabants	zuidwestelijk
chronologie	begin 13de eeuw e. v.?	begin 13de eeuw e. v.?	9de (in <i>op</i>) tot 13de eeuw?

Zeeland plaatsgegrepen, maar geschiedde daar vooral door verwijding van Oudnedl./Vroegmnl. /ǔ/ tot u (1). Die tendens zien wij het sterkst aan het licht treden in Oost-Vlaanderen (behalve de Denderstreek) en in Zeeland : in die dialecten is oude /ǔ/ thans eigenlijk alleen nog vóór f vrij systematisch bewaard gebleven (b.v. *doef*, *stoefen*, *roefelen*, enz.).

Zoals ik al vroeger gesuggereerd heb, kunnen hierbij naast fonetische ook (en vooral) *strukturele* factoren een beslissende of versnellende rol gespeeld hebben. Als mogelijke factoren van die aard zie ik :

1. De aantrekkingskracht van het soliede /ø/-foneem.
2. Het ontstaan van een nieuw /u/-foneem uit ogm. *ô*, dat juist in de kerngebieden met /ǔ/ > u-ontwikkeling (Oost-Vlaanderen behalve de Denderstreek en Zeeland) niet gepalataliseerd werd en meestal verkorting gekend heeft. Brabant en de Denderstreek daarentegen kregen geen nieuwe /ǔ/, doordat ogm. *ô* daar u: of y: geworden is (2). Wellicht dient de betere bewaring van Oudnedl. /ǔ/ in die gebieden o.a. in dat perspectief bekeken te worden. Daarover wensen wij het echter verder te hebben.
3. Te overwegen valt in deze kontekst ook wat HEEROMA (3) een tiental jaren geleden, misschien wel wat te absoluut, als volgt geformuleerd heeft : „Indirect doet de spontane palatalisering van gm. *u* zich gelden in haar structurele gevolgen : de /ǔ/ die in het Vlaams de plaats van de /u/ had ingenomen dreef buiten het Vlaams de /u/ naar /o/ toe. Wellicht is de consequente spontane

(1) In Brabant komt eliminatie van /ǔ/ door palatalisatie maar één keer voor en dan nog in een klein gebied, zie kaarten 16-17.

(2) Een paar keren ook wel korte u : b.v. in *broek*, *doek*, *genoeg*.

(3) K. HEEROMA, *Structuurgeografie en structuurhistorie*, in : T.N.T.L. LXXIX (1962), blz. 165-182.

palatalisatie van korte gm. *u* alleen maar Westvlaams geweest en is onder invloed van de Westvlaamse structuurverandering in het Oostvlaams /u/ naar /o/ toegevoerd. De verbreiding van het nieuwe vijf-fonemensysteem (1) buiten Vlaanderen zou dan een soort veroostvlaamsing van de aangrenzende gebieden zijn. Dit alles moet echter in afwachting van nader historisch onderzoek taalgeografische speculatie blijven”.

Intussen weten wij al dat ogm. ũ niet konsekwent gepalataliseerd is in het Westvlaams en dat die palatalisatie ook wel in Oost-Vlaanderen voorkomt, maar daarmee kan die interessante hypothese nog niet weerlegd worden. Wel ben ik van mening dat *niet* die faktor *alleen* de Oostvlaamse ontwikkeling $u > v$ in de hand gewerkt kan hebben. Hij kan *samen met* de twee hierboven vermelde factoren een sterke structurele druk uitgeoefend hebben op de oude Oostvlaamse + Zeeuwse /ũ/.

In Zuid-Brabant en de Denderstreek moet die structurele druk op Oudnedl. /ũ/ minder sterk geweest zijn, naar ik vermoed vooral doordat daar geen nieuwe /ũ/ ontstaan is. Zoals hierboven al aangestipt werd, ontwikkelde ogm. *ô* zich daar immers tot *u*: of (met umlaut) *y*:. Wellicht om die reden is Oudnedl. /ũ/ daar beter bewaard gebleven, in de volgende gevallen zelfs vrij systematisch :

1. *Positioneel* :

— vóór *p* : in *op* (kaart 4), soms *schop* (2) en ook het Rom. leenwoord *pop* (kaart 5)

(1) Nl.

i		ũ
e		o
a		

(2) Zie b.v. J. L. PAUWELS, *Het dialect van Aarschot en omgeving* (1958), blz. 46.

- vóór b : in *bobbel*, *brobbelen*, *knobbel*, *slobberen*, enz.
 — vóór Xt : in *lucht* (kaart 7), *tocht*, *bocht*, enz.

2. In *sterk affektieve* woorden (1) :

bok (kaart 8), *pop* (kaart 5) en wellicht ook *zoeg* (= A.N. zeug)

3. In een aantal *klankschilderende* woorden (1) : *klok*(hen) (kaart 14), *slok* en misschien ook de hierboven al vermelde *brobbelen* en *slobberen*.

Uit de kaarten blijkt duidelijk dat de Brab. tendens tot u-behoud niet overal even sterk heeft gewerkt : in het ene geval is de spreiding (veel) ruimer dan in het andere. Verder is het u-gebied in het ene woord veel homogener dan in het andere. Illustratief in dat opzicht zijn de kaarten van *klok* (kaart 14) (2) en *lucht* (kaart 7). In *klok* is het Brabantse u-gebied nog vrijwel intact ; in *lucht* wordt oude u steeds verder in twee richtingen (→ u en y) geëlimineerd, het sterkst blijkbaar in de Denderstreek en Vlaams-Brabant (zie in dit verband de bespreking van *bocht*, blz. 201).

Naast die nagenoeg eksklusief-Brabantse (3) u-relikten zijn er ook enkele met een ruimere verspreiding.

— Zoals vroeger al vermeld werd, komen ze in heel het onderzochte gebied vrij talrijk vóór f voor. Op de een of andere manier moet die f zelf daar de (fonetische) oorzaak van zijn.

(1) Ook gekonstateerd door H. VANGASSEN, o.c., H.C.T.D. XXXVII (1963), blz. 160-161, zij het dan speciaal voor de Denderstreek.

(2) Getekend met materiaal uit Vragenlijst nr. 2 van het Sem. Vla. Dial. te Gent.

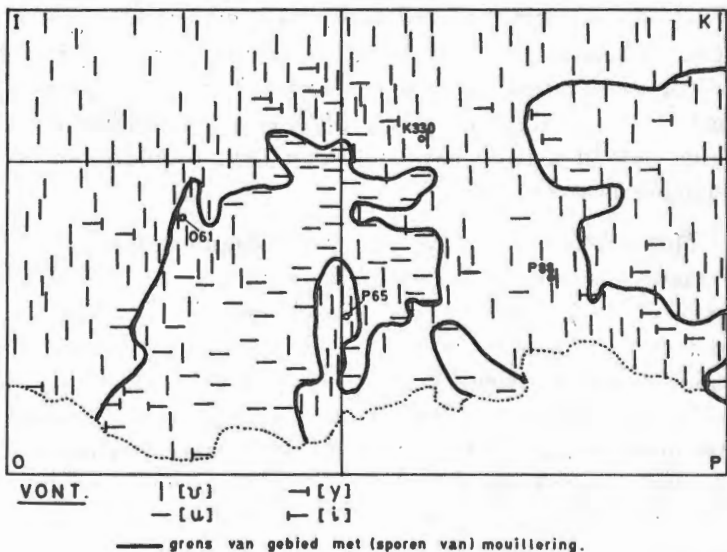
(3) Blijkens kaart 14 komt [klukə] (= klokken) ook wel op de meeste Zeeuwse eilanden en in West-Zeeuws-Vlaanderen + het Land van Aksel voor.

— Vóór *gedekte nasaal* duiken in het onderzochte gebied twee u-kernen op : een West- en Frans-Vlaamse (sporadisch ook Zeeland) en een Brabantse. Uit enkele kaartjes getekend aan de hand van R.N.D.-gegevens blijkt echter vlug dat tussen die twee gebieden toch belangrijke verschillen bestaan.

MOND (kaart 15) : Alleen Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen behalve de oostelijke rand hebben nog systematisch u(ɾ). VANGASSEN (1) heeft duidelijk aangetoond dat ook de Denderstreek en Brabant die u tot in de late middeleeuwen gekend hebben, in de huidige dialecten is er echter geen spoor meer van te vinden, tenzij die ene uɾ in Hoeilaart (P 126) nog als zodanig geïnterpreteerd moet worden. Hieruit afleiden dat in de zuidelijk-centrale dialecten helemaal geen u vóór n + dentaal meer voorkomt is echter wat voorbarig. Uit het tekstkaartje van VONT (2) komt immers nog heel duidelijk een u-net naar voren in Vlaams-Brabant (vooral het westen) en de buurt van Ninove (I 152); y- en i-realisaties aan de periferie van dat u-gebied suggereren bovendien lokale „spontane” palatalisatie van oudere u. Dat u-behoud en eventuele palatalisatie → y (→ i) vertonen opvallend veel geografische gelijkenis met de moullering van volgende -nt, die in *mond* (wegens -nd?) niet voorkomt. Hieruit leid ik de volgende hypotese af : in de zuidelijk-centrale dialecten is oude u vóór n + dentaal (nagenoeg) volledig geëlimineerd behalve wanneer die konsonantische groep (steeds -nt?) gemouilleerd werd of wordt. Die moullering kon lokaal zelfs palatalisatie van u (via uɾ tot y) teweegbrengen.

(1) H. VANGASSEN, *Aan de grens van Vlaanderen en Brabant VI. Nl. õ en ů*, H.C.T.D. XXXVII (1963), blz. 149-179.

(2) Gebaseerd op R.N.D.-gegevens, nr. 137.

OM/KROM (kaarten 16-17) : Vóór *m* uit **mb* (en ook wel vóór *mp*) komt *u*-behoud (weliswaar soms met latere palatalisatie tot *y* of zelfs *i*) in het onderzochte gebied blijkbaar alleen nog in Zuid-Brabant en een gebiedje rond Aalst (O 61) voor. Bij zijn onderzoek naar de *u*-relikten in de Denderstreek „ontdekte” H. VANGASSEN in het woord *lommer* nog een uitgestrekt *u*-eiland in Oost-Vlaanderen net ten westen van de Denderstreek, dus in een gebied waar oude *u* vóór gedekte nasaal overigens systematisch tot *u* verwijd is (1). Wellicht is dat unieke relik vooral toe te schrijven aan de marginale positie in lexicologisch opzicht van het woord *lommer* aldaar (sterke concurrentie van *schaduw*).

In West- en Frans-Vlaanderen zijn mij geen *u*-relikten vóór *mp* of *m* < **mb* bekend.

(1) H. VANGASSEN, o.c., H.C.T.D. XXXVII (1963), blz. 173-174 en kaart I.

GEDRONKEN (kaart 18) (1) : vóór $n +$ velaire konsonant (ηk of $\eta < /ng/$) is u het best bewaard gebleven. Alleen de zuidoostelijke rand van West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Zeeland (behalve Walcheren en West-Zeeuws-Vlaanderen) en Noord-Brabant kenden de ontwikkeling $u > u$.

Samenvattend komen we tot de volgende spreiding van u vóór gedekte nasaal : in Zuid-Brabant (af en toe ook de Denderstreek) vóór nasaal + labiaal en velair (vroeger ook wel vóór $n +$ dentaal, nu nog relikten vóór gemouilleerde $-nt$), in Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen behalve de ooststrand (2) vóór nasaal + dentaal en velair. Een hypothese i.v.m. het ontstaan van de u -zone tussen die beide u -gebieden hebben wij hierboven al ontworpen. De menggebiedjes in het oosten van West-Vlaanderen en in de Denderstreek zijn wellicht vooral ekstra-linguistisch gekonditioneerd (beperkte expansie van het u -gebied).

Het is de lezer wellicht niet ontgaan dat wij in het vorige al stilzwijgend geponeerd hebben dat huidige u vóór gedekte nasaal de rechtstreekse voortzetting van oude u is. Tot heden is dat nogal eens in twijfel getrokken : vooral WILLEMYNS staat daar, op het eerste gezicht niet ten onrechte, sceptisch tegenover wegens de Middelvlaamse o -spellingen (3). Die laten volgens hem eerder een $Wvla.$ evolutie $u > o > u$ (vóór $n +$ dentaal of velair) veronderstellen. Toch durft hij zich wegens het huidige homogene u -gebied niet absoluut in die richting uit te spreken. Hij laat de hele kwestie dan maar open.

Een pasklare oplossing hebben ook wij niet, maar hier-

(1) R.N.D.-gegevens, zin 12.

(2) Ook de streek ten zuiden van Brugge blijkt vóór $n +$ dentaal een menggebied te zijn. Zie in dat verband het kaartje van R. WILLEMYNS, o.c., blz. 136, alhoewel het niet erg precies getekend is.

(3) Daarnaast maar enkele Brugse ou -spellingen uit ca. 1485.

boven hebben wij al enigszins kleur bekend (oude u is gebleven) en dat moeten wij dan ook zo goed mogelijk proberen te argumenteren. Uit MANSIONS *Oudgentse Naamkunde* (1) en GYSSELINGS *Toponymisch woordenboek* (2) blijkt duidelijk dat tot het einde van de 12de eeuw de grafie *o* vóór gedekte nasaal een hoge uitzondering blijft. Dan wijzigt de toestand in korte tijd drastisch : *o*-spelling wordt tot heden de algemene regel. Hierboven hebben wij ook gezien dat zich in (grote delen van) West-Vlaanderen rond die tijd de „spontane” palatalisatie van Oudnedl. /ǔ/ voltrokken heeft. Wat daarna in West-Vlaanderen van die oude /ǔ/ overbleef, was waarschijnlijk gering : alleen vóór gedekte nasaal en vóór *f* kon het oude foneem (?) zich aanvankelijk nog enigszins handhaven, maar door de structureel labiele positie drong een refonologisering van de enkele /ǔ/-relikten zich wellicht op (3). Oudnedl. /ǒ/ kwam niet vóór gedekte nasaal voor en palataliserende invloed heeft *n* + kons. in het Wvla. blijkbaar niet gehad, zodat de nieuwe status van *u* < ogm. *ǔ* vóór gedekte nasaal na die refonologisering (12de eeuw?) zich gemakkelijk laat raden : allofoon van Mwvla. /ǒ/ (4). Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat vanaf het einde van de 12de eeuw die geslotener allofoon konsekwent met het *o*-grafeem voorgesteld werd. De enkele *ou*-grafieën van ca. 1485 zijn zeker te weinig talrijk om die hypotese te ontkrachten ; wel bevestigen zij eerder de blijvende *u*-waarde van Oudnedl. /ǔ/ vóór *n* + dentaal/velair in het Westvlaams. Na de middeleeuwen kan Wvla. *o*-spel-

(1) Vooral blz. 189.

(2) M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)*, 1960.

(3) Zie in dat verband vooral blz. 226.

(4) Vóór *m(p)* is die ook fonetisch [u] geworden ; vóór *n* + dent./velair bleef hij een geslotener timbre behouden : [u•] of [o•].

ling voor die u nog verder door kultuurinvloed in de hand gewerkt en in stand gehouden zijn. Verder onderzoek van middeleeuwse bronnen is hier zeker gewenst, maar onze hypotese lijkt het voorlopig wel te doen en biedt het voordeel dat ze op een aanvaardbare wijze te integreren is in onze totale theorie over de ontwikkeling van ogm. ũ in gesloten syllabe zonder volgende umlautsfaktor : vanouds vertoonde ũ de neiging tot opener realisatie, toch kon zich in heel het onderzochte gebied onder bepaalde omstandigheden een Oudnedl. /ũ/ handhaven. Die werd dan sedert de vroege middeleeuwen verder geëlimineerd door twee verschillende tendenzen waarvan het epicentrum in verschillende streken lag : 1) palatalisatie tot Δ (en eventueel ontronding tot I) hoofdzakelijk in West-Vlaanderen en 2) verwijding tot υ in Zeeland, Oost-Vlaanderen en in mindere mate Brabant. Toch zijn tot heden overal nog een aantal u-relikten bewaard : het meest in Brabant en het minst in Oost-Vlaanderen en Zeeland. De status en de stratigrafie van de huidige representanten van Oudnedl. /ũ/ is hoofdzakelijk het resultaat van een aantal fonetische en structurele (dus intern-linguïstische) factoren.

3. Ogm. ũ in open syllabe

3.1. *Inleiding* : WILLEMYNS' bevindingen voor het Brugs (en het Westvlaams) van de late middeleeuwen.

Ook hier weerspiegelen W.'s voorbeelden nagenoeg perfect de huidige toestand in Brugge en, ruimer, het Westvlaams. Die toestand is in meer dan één opzicht merkwaardig en zelfs uniek te noemen voor heel het Nederlandse taalgebied. Het is genoegzaam bekend dat oorspr. korte vokalen in open syllabe wellicht al vóór de 13de eeuw

gerekt werden. Voor het Nederlands mag men als rekkingsprodukten van ogm. *ǔ* normaliter o. (*zonder* volgende umlautsfaktor) en ø. (*met* volgende umlautsfaktor) verwachten. In het Westvlaams echter is al sedert de middeleeuwen van die nette scheiding weinig te bespeuren: rekking van ogm. *ǔ* heeft er doorgaans ø. opgeleverd, ook waar *geen* umlautsfaktor aanwezig was. Anderzijds is ten minste één geval bekend waar ogm. *ǔ* + umlautsfaktor na rekking o. geworden is: slo.tør (= sleutel). Dat alles bracht W. ertoe voor het (Middel)Westvlaams in open syllabe geen onderscheid te maken tussen woorden *met* en *zonder* umlautsfaktor en met C. VEREECKEN, die over dat probleem al verscheidene decennia terug een merkwaardig artikel geschreven heeft (1), de volgende „pragmatische verklaring” (blz. 153) te poneren: „In het westen beantwoordt dus ø. aan elke ogm. *ǔ* in open silbe, onafhankelijk van elke fonetische omgeving, ook van een al of niet volgende i of j. Van umlaut is dus geen sprake. Toch moet de o.-uitspraak daar eens gegolden hebben, blijkens de historische overlevering, bevestigd door relicten, nl. slo.təl in West-Vlaanderen, wo.nə en mo.lə op Schouwen-Duiveland. Ik meen ze gerust als relicten te mogen beschouwen, daar ze voorkomen in perifere gebieden, en daar invloed van buiten onmogelijk is. De palatalisatie moet dus spontaan geschied zijn” (2).

Voor kontinentaler delen van het Nederlands taalgebied, menen W. en VEREECKEN, volstaat de theorie van de umlaut om de alternantie ø./o. te verklaren.

Vervolgens wijdt W. een kort maar m.i. uitstekend eksposé aan de Laatmiddebrugse spellingen voor ø.. Zijn

(1) C. VEREECKEN, Van „*slut-ila” naar „sleutel”, in: H.C.T.D. XII (1938), blz. 33-100 (met 9 kaarten).

(2) Ibid., blz. 92-93.

onderzoek heeft alvast in twee opzichten duidelijke resultaten opgeleverd :

1. Het ontstaan van een nieuw element in de foneemstructuur (nl. /ø/) bracht aanvankelijk ook de grafeemstructuur in een wankel evenwicht : de vele grafieën (o.a. *ue, o, oe*) weerspiegelen onmiskenbaar een periode van zoeken en tasten om de nieuwe klank grafisch zo ondubbelzinnig mogelijk weer te geven. Uiteindelijk bleek *ue* (later *eu*) het best in de nieuwe behoefte te voorzien.

2. Spelling *o* voor *ø*. is echter nooit verdwenen : zeker in de latere middeleeuwen gold ze vaak als de *deftiger* variant van *ue*.

W. besluit het hoofdstuk met de vermelding, zonder commentaar, van twee gevallen waar ogm. ũ in open syllabe duidelijk ontrond is : *evel* (= euvel) en *crepel* (= kreupel).

3.2. Een alternatieve schets.

Afgezien van zijn verhelderend betoog over de Middelbrugse grafieverhoudingen voor *ø*. brengt W. in zijn uiteenzetting geen „nieuw geluid” in het onderzoek naar de ontwikkeling van ogm. ũ in open syllabe in het Nederlands taalgebied, meer bepaald dan in het zuidwesten. Hij sluit zich volledig aan bij de theorie die C. VEREECKEN daar al in 1938 over had ontworpen. Dat ontwerp was uiteraard verre van onverdienstelijk, daarvan getuigt het feit dat het ruim 30 jaar later nog steeds op de eerste plaats geciteerd wordt. Toch verplicht een en ander ons die theorie nogmaals aan de feiten — in casu W.'s archiefmateriaal en de huidige dialekttoestand in het zuidwesten — te toetsen.

Vooraf echter een bondige samenvatting van VER-

ECKENS bevindingen. Voor het westen poneert zij „spontane” (= onverklaarde) palatalisatie en geen umlaut, vooral wegens het feit dat daar vrij systematisch σ . voorkomt ook in woorden met ogm. \ddot{u} zonder umlautsfactor en ook wegens Wvla. *slo.tər* uit ogm. \ddot{u} met umlautsfactor. Die „spontane” palatalisatie is volgens haar als volgt verlopen : ogm. $\ddot{u} > \delta > o. > \sigma$. In de kontinentaler dialekten maakt ze dan wel een onderscheid tussen woorden met en zonder umlautsfactor : in het eerste geval heeft umlaut plaatsgegrepen ($\rightarrow \sigma$), in het tweede bleef de vokaal velair ($\rightarrow o.$). De beide ontwikkelingen hebben een gemeenschappelijk eerste stadium, nl. ogm. $\ddot{u} > \delta$. In woorden met umlautsfactor verloopt de genese van σ . dan als volgt : $\delta > \Delta > (\text{rekking}) \sigma$. Waar geen umlautsfactor aanwezig was, rekte δ gewoon tot $o.$

Aan de basis van VERECKENS ontwerp liggen enkele algemene hypotheses :

- 1) Umlaut is ouder dan rekking (dat laatste volgens haar 12de-eeuws), maar „spontane” palatalisatie is jonger.
- 2) Ogm. \ddot{u} kan zich niet eerst tot y ontwikkeld hebben, want bij rekking zou $y \rightarrow y$. opgeleverd hebben en die y . zou dan samengevallen zijn met y . uit ogm. \ddot{u} (in Mod. Ndl. $\rightarrow \text{æ.y}$). Bovendien pleiten de westelijke o -relikten in woorden met umlautsfactor (b.v. *slo.tər*) voor een tussenfase met o . uit δ .

In die ontwikkelingsschets lijkt me het een en ander toch wel voor enige betwisting vatbaar :

- 1) Als bij de westelijke „spontane” palatalisatie ogm. \ddot{u} zich eerst tot δ ontwikkeld had, zie ik geen enkele reden waarom daar ook geen woorden met Oudnedl. $|\delta/|$ (zoals b.v. *oven, open, school*) de ontwikkeling tot σ . gekend

zouden hebben. Nochtans is me daar geen enkel voorbeeld van bekend.

2) Op blz. 34 verwerpt VEREECKEN (en met haar WILLEMYS, blz. 153) een overgang ogm. *ǔ* > Oudnedl. *y* als eerste faze in de westelijke „spontane” palatalisatie en de kontinentaler umlaut, omdat *y* na rekking *y*. opgeleverd zou hebben en die *y*., net als *y*. uit ogm. *ǔ*, tot een sluitende diftong (type *œy*) had moeten leiden, wat klaarblijkelijk nergens het geval is geweest. Die argumentatie is echter fout, omdat daarbij vergeten wordt dat *verwijding* steeds een konkomitant verschijnsel geweest is bij de rekking van korte gesloten vokalen (cfr. ogm. *ǐ* > Mnl. *ē*, ogm. *ǔ* > *ō*); rekking van *y* moet dus niet *y*. maar *ø*. opgeleverd hebben!

3) Voor elke westelijke *ø*. uit ogm. *ǔ* poneren VEREECKEN en WILLEMYS „spontane” palatalisatie, nooit umlaut. Die stellingname komt ernstig in het gedrang bij de volgende overwegingen: aangezien rekking van oorspr. korte vokalen in open syllabe pas in de 12de eeuw optreedt, mogen wij aannemen dat tot die tijd de representanten van ogm. *ǔ* zich op dezelfde manier ontwikkeld hebben in open en gesloten syllabe. Uit ons eksposé over de ontwikkeling van ogm. *ǔ* in gesloten syllabe is nu duidelijk gebleken dat (ook) in het westen umlaut en „spontane” palatalisatie (van ogm. *ǔ*) chronologisch, geografisch en fonetisch twee verschillende processen geweest zijn. Hooguit kunnen wij konstateren dat het fonetische eindresultaat van umlaut en „spontane” palatalisatie zowel in gesloten (meestal *Δ*) als in open (meestal *ø*.) lettergreep nagenoeg hetzelfde is.

Een grondig onderzoek van de representanten van ogm. *ǔ* in open syllabe in de westelijke dialecten reveleert al vlug een opvallend maar in de hierboven geschetste

optiek niet onverwacht parallellisme met de representanten van ogm. *ǔ* in gesloten syllabe.

In grote trekken kunnen wij onze bevindingen als volgt samenvatten :

— Woorden *met* umlautsfaktor hebben doorgaans palataal-geronde *ø*. (b.v. *dø.rə* = deur, *ø.pə* = heup), soms echter palataal-gespreide *e*. (b.v. *kre.pəl* = kreupel, *e.vel* = euvel) (1) of velair-geronde *o*. (b.v. *slo.tər* = sleutel, *o.zi* = euzie) (2). Hiermee kunnen wij, in woorden met gesloten syllabe, resp. *Δ* (b.v. *brahə* = brug), *ɪ* (b.v. *prt* = put) en *ʊ* (b.v. *muχ₁* = mug) vergelijken.

— Woorden zonder umlautsfaktor hebben meestal *ø*. (b.v. *vø.həl* = vogel, *nø.te* = noot), zelden *o*. (b.v. *zo.mər* = zomer). In woorden met gesloten syllabe korresponderen hiermee resp. *Δ* (b.v. *rahə* = rogge) en *u* (b.v. *duf* = dof).

In detail zien wij de ontwikkeling van ogm. *ǔ* in *open* syllabe in het westen dan ook als volgt :

3.2.1. *Met volgende umlautsfaktor :*

Aangezien *i*-umlaut duidelijk ouder is dan de vokaalrekking in open syllabe, leverde umlaut van Ogm./Oudnedl. */ǔ/* een palataal-geronde *y* op. Zoals bij de behandeling van */u/* in gesloten syllabe gebleken is, bevond die */y/* zich in de kustdialekten structureel echter in een bijzonder zwakke positie, zodat daar aanvankelijk duidelijk de tendens aanwezig was om dat gevolg van *i*-umlaut te elimineren in palatale (→ */i/*) of velaire (→ */ǔ/* of al */ø/?*) richting. Later heeft die */y/* zich gestabiliseerd door de „spontane” palatalisatie van Oudnedl. */ǔ/* (< ogm. *ǔ*) en */ǔ̄/* (< ogm. *ǔ*). Toen in de 12de eeuw (?) de korte vokalen

(1) B.v. in het woord *mondevel* (een kinderziekte, A.N. spruw).

(2) Overspringend deel van een dak.

in open syllabe gerekt werden, evolueerden y, i en u (of al o?) er respectievelijk tot ø., e. en o.. Het staat immers vast dat rekking van gesloten vokalen gepaard ging met een zekere verwijding.

Bij woorden met ogm. ũ in open syllabe heeft umlaut dus evengoed in het westen als in de kontinentaler dialekten gewerkt, alleen was het resultaat daar niet altijd een ø., maar in enkele gevallen een ontronde e. (1) of een velaire o. ! Van die e. vinden wij al duidelijke grafische bewijzen (nl. e) in de oudste bronnen (2). In de huidige zuidwestelijke dialekten is ze me alleen bekend in *kre.pəl* (naast *krø.pəl*) (3), *e.vəl* (in de samenstelling *mond-ewel*) en *me.zi* (naast *mø.zi* en *mahe*). Een o. vinden wij terug in Wvla. + Schouwens *slo.tər/l* (= sleutel), Wvla. *o.zi* (= euzie) en Schouwens *wo.nə* (= wonen) en *mo.lə* (= molen) (4). Uit wat voorafgaat is echter wel duidelijk geworden dat die westelijke o. uit ogm. ũ met umlautsfactor zeker niet wijst op een dergelijke velaire tussenfaze in het palatalisatieproces.

Samenvattend kunnen wij de evolutie van ogm. ũ in open syllabe met umlautsfactor als volgt voorstellen :

$$\text{Ogm. } \tilde{u} = \text{Oudnedl. } / \tilde{u} / \begin{cases} \text{kustdialekten} & \left\{ \begin{array}{l} / \tilde{y} / \rightarrow / \tilde{o} / \\ / \tilde{i} / \rightarrow / \tilde{e} / \\ / \tilde{u} / \rightarrow / \tilde{o} / \end{array} \right. \\ \text{kontinentaal} & \left\{ \begin{array}{l} / \tilde{y} / \rightarrow / \tilde{o} / \end{array} \right. \end{cases}$$

(1) Die e. komt natuurlijk ook wel eens in kontinentaler dialekten voor, maar dan in de zgn. „ontrondingsgebieden”. Zie hierover V. VERSTEGEN, *De ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland*, in : H.C.T.D. XV (1941), blz. 299-304.

(2) A. VAN LOEY, *Middel nederlandse Spraakkunst. II. Klankleer*, § 54.

(3) Klankkaart van *kreupel* in : J. DAAN-M. J. FRANCKEN, *Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling (ANKO)*, Afl. 1 (A'dam, 1972), blz. 45.

(4) Klankkaarten van *sleutel*, *wonen* en *molen* in : C. VEREECKEN, o.c., nrs. 1, 5 en 6.

3.2.2. Zonder volgende umlautsfaktor.

Hierboven zijn al een aantal essentiële punten i.v.m. de „spontane” palatalisatie van ogm. *ǔ* in open syllabe impliciet naar voren gebracht :

1. Die ontwikkeling kan niet via *u* of *o*. verlopen zijn, want anders hadden ook woorden met wgm. */ǝ/* er deel aan kunnen nemen.

2. Rekking van korte gesloten vokalen gaat steeds met verwijding gepaard.

Eksplisiet betekent dat alles dat het uitgangspunt van de „spontane” palatalisatie nog */ǔ/* was en dat de palatalisatie (wellicht weer via medialisatie) *ouder* is dan de vokaalrekking : rekking van *u* had immers *o*. moeten opleveren en dat is duidelijk niet gebeurd. De „spontane” palatalisatie van ogm. *ǔ* in open *en* gesloten syllabe is bijgevolg één en hetzelfde proces, alleen is in open syllabe het palatalisatieprodukt (ongeveer *y*) bij het begin van de Middelnederlandse periode gerekt ($\rightarrow \emptyset$). Voor allerlei details over dat proces kan ik dan ook verwijzen naar mijn uitvoerig eksposee in het vorige hoofdstuk (vooral 2.4.1.). Bondig samengevat komt het hierop neer : na de werking van *a*- en *i*-umlaut behielden de restanten van Ogm. en Oudnedl. */ǔ/* in het westen onder een aantal omstandigheden (vooral invloed van volgende konsonant) meestal hun gesloten karakter, terwijl ze in de kontinentaler dialecten nagenoeg algemeen veropend werden tot ze samenvielen met Oudnedl. */ǝ/*. Die westelijke */ǔ/-*representanten werden wellicht vrij mediaal uitgesproken en onder structurele druk vielen ze uiteindelijk samen met de voorheen schaars bezette */y/*, het resultaat van *i*-umlaut. Volledigheidshalve stippen wij nog aan dat die */ǔ/-*konserverende invloeden (meestal volgende kons.) niet overal in het westen in even sterke mate gewerkt hebben.

Om de identiciteit van de „spontane” palatalisatie van Oudnedl. /*ǔ*/ in open *en* gesloten lettergreep, die wij hierboven theoretisch bewezen hebben, ook in de praktijk aan te tonen, maken wij een bondige vergelijking tussen de zuidwestelijke (spontane) palatalisaties in (oorspr.) open en gesloten syllabe :

gesloten syllabe	open syllabe
a. vóór konsonant	
1. <i>-t but</i> (in : tarbot)	<i>beuter</i> (= boter), <i>neute</i> (= noot), <i>scheutel</i> (= scho- tel)
2. <i>-s (z) mussel</i> (= mossel)	<i>bleuzen</i> (= blozen)
3. <i>-*sk bus</i> (= bos)	—
4. <i>-l vul</i> (= vol), <i>wulle</i> (= wol)	<i>zeule</i> (= zool)
5. <i>-l + kons. puls</i> (= pols), <i>wulf</i> (= wolf)	—
6. <i>-n tunne</i> (= ton), <i>zunne</i> (= zon)	<i>geweune</i> (= gewoon), <i>zeune</i> (= zoon) (1), <i>weunen</i> (= wonen) (2)

(1) Umlaut is hier niet uitgesloten : *ǔ*-stammen hadden in het meervoud immers een umlautsfactor (en bijgevolg umlaut). Door analogie kan meervouds-umlaut ook naar het enkelvoud overgeslagen zijn.

(2) Juist in het westen van het Ndl. taalgebied is echter ook umlaut mogelijk; zie J. DE VRIES, o.c., blz. 846.

gesloten syllabe	open syllabe
7. <i>-p up</i> (= op), <i>puppe</i> (= pop)	—
8. <i>-b bubbel</i> (= bobbel)	—
9. <i>-v</i> —	<i>euverheid</i> (= overheid)
10. <i>-g rugge</i> (= rogge)	<i>veugel</i> (= vogel), <i>zeuge</i> (= zeug)
11. <i>-cht bucht</i> (= bocht), <i>nuchtink</i> (= ochtend)	—
b. in sterk affektieve woorden	
<i>buk</i> (= bok) en misschien ook <i>puppe</i> (= pop), <i>bubbel</i> (= bobbel), <i>mussel</i> (= mossel), enz.?	wellicht <i>zeuge</i> (= zeug) en <i>veugel</i> (= vogel)?

Op het eerste gezicht gaat de gelijkenis niet helemaal op, maar dat is slechts schijn. Dat palatalisatie in open lettergreep niet voorkomt vóór de konsonantverbindingen **sk*, *lk* en *cht* is nogal evident, vermits het ene (dubbele konsonant) het andere (open syllabe) gewoon uitsluit. Het ontbreken van *ø*. vóór *b* en *Δ* vóór *v* is even normaal en logisch, want postvokalisch zijn *b* en *v* in het Nederlands

komplementair : *b* komt enkel voor na korte vokaal en *v* enkel na lange. Op die manier blijft alleen nog de afwezigheid van palatalisatie(s) vóór *p* in open syllabe onverklaard. Wij hebben de (koerante) woorden met ogm. *ǔ* vóór *p* in open syllabe opgezocht ; het zijn *open*, *stropen* en het Rom. leenwoord *koper*. Ze blijken alle reeds wgm. /*ǒ*/ gehad te (kunnen) hebben (1). Palatalisatie van ogm. *ǔ* in open en gesloten syllabe is dus wel degelijk één en hetzelfde proces geweest.

Dat blijkt ook uit de *spreiding* van die palatalisaties. In gesloten syllabe ligt het kerngebied in West-Vlaanderen ; ook in Frans-Vlaanderen (heel vaak), het westelijk deel van Oost-Vlaanderen (minder frekwent naar het posten toe) en in Zeeland (een enkele keer) komt palatalisatie voor (zie kaart 13).

In *open* syllabe zijn de palatalisaties in dezelfde gebieden te situeren ; het enige opvallende verschil is dat Zeeland ditmaal nagenoeg *systematisch* palatalisatie gekend heeft. Een verklaring hiervoor ligt niet voor de hand. Naar gelang van de spreiding van hun palataal vokalisme kunnen wij de woorden met */*ǔ*/ > *ø*. (eventueel later weer verkort tot *Δ*) in drie categorieën onderbrengen :

1. Vóór *g* (*vogel*, *zeug*) is het palatale gebied het grootst : West- en Frans-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen behalve ± het oostelijke derde, Zeeland (behalve Schouwen in *zeug*) en ook het zuidwesten van Noord-Brabant hebben *ø*. (in N.-Br. soms *Δ* in *zeug*). Zie kaart 19 (2).

(1) J. DE VRIES, *o.c.*, resp. blz. 493, 713 en 350. Voor *koper* blijkt de mogelijkheid van een oude *o* in de germ. kustdialekten nog duidelijker uit : TH. FRINGS, *Germania Romana I* (Halle a.d. Saale, 1966², besorgt von G. MÜLLER), blz. 143.

(2) Voor *vogel* baseerden wij ons integraal op de kaart van de A.N.K.O. (afl. 1, nr. 3) en voor *zeug* ontleenden wij vooral gegevens aan de kaart in de *Taalatlas* (afl. 1, krt. 8), bezorgd door H. A. GOERTHART.

2. *Blozen* en *gewoon* hebben \emptyset in West- en Frans-Vlaanderen (1), Oost-Vlaanderen behalve \pm het oostelijke derde en Zeeland behalve het Land van Hulst. Zie kaart 20 (2). Ook in de Brusselse agglomeratie, het Pajottenland, enkele Ovla. dorpen ten zuidoosten van Ninove (O 152) en de streek tussen Hulst (I 142) en Sint-Niklaas (I 175) kent *gewoon* palataal vokalisme, maar het is er duidelijk van een ander type dan verder naar het westen : $y.\text{ə}$ (soms gemonoftongeed tot $y.$) is namelijk het spontane-palatalisatieproduct van $*u.\text{ə} < *o.\text{ə}$ uit Mnl. $w + o$ (cfr. ook *wonen*) of wgm. *au* (b.v. *oog*, *dopen*) (3).

3. Vóór *t* (*boter*, *schotel*, *noot*) komt palatalisatie alleen in West- en Frans-Vlaanderen en in Zeeland voor (4). In Zeeland vallen echter ook een paar o.-gebiedjes af te bakenen : het Land van Hulst en het Land van Aksel (daar echter \emptyset in *schotel*). Zie kaart 21 (5).

4. In *zool* heeft „spontane” \emptyset de geringste verspreiding : hier treffen wij ze enkel aan in de Westvlaamse kuststreek en in Zeeland behalve weer het Land van Hulst en ook Schouwen-Duiveland. Zie eveneens kaart 21

In *boter* en *schotel* verschijnt in sommige dialecten een korte Δ in plaats van \emptyset . Dat is het geval in Veurne-

(1) *Blozen* is daar echter soms nauwelijks of niet (meer?) bekend. Het stevigst staat het in de kontekst „blozen van gezondheid”.

(2) Gegevens uit het Zeeuws Woordenboek, Vragenlijst nr. 3 uit het Seminarie voor Vlaamse Dialektologie te Gent en eigen opnamen.

(3) Voor de genese en de verspreiding van het palatalisatie-type $[u.\text{ə}]$ (uit wgm. *au*) tot $[y.\text{ə}]$ zie : A. VAN LOEY, *Palatalisatie...*, in : H.C.T.D. XXXV (1961), blz. 131-259 en J. GOOSSENS, *Die gerundeten Palataalvokale...*, in : Zs. f. Mf. 29 (1962), blz. 312-328.

(4) Ook in twee Oostvlaamse plaatsen : Maldegem (I 154) en Kleit (I 154a).

(5) Getekend met gegevens uit de studie van C. VERECKEN, het Zeeuws Woordenboek, Vragenlijst nr. 3 uit het Seminarie voor Vlaamse Dialektologie te Gent en eigen opnamen.

Ambacht, de buurt van Ieper (N 72) — Poperinge (N 67), Frans-Vlaanderen en ook op Noord-Beveland, Tolen, Schouwen-Duiveland en de Zuidhollandse eilanden (1). Teoretisch is die Δ op twee manieren te interpreteren : ofwel is daar nooit rekking ($y > \emptyset$) geweest, ofwel is gerekte \emptyset . later verkort. Over de toestand op de Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden durf ik me niet absoluut uit te spreken. In West- en Frans-Vlaanderen mogen wij echter bijna zeker voor de tweede mogelijkheid opteren. In die dialecten heeft de verbinding $t +$ syllabische l of r immers geregeld verkorting van oorspr. lange vokalen verwekt (cfr. *hro.ət* = groot — *hruter* = groter).

I.v.m. de *datering* van de „spontane” palatalisatie van ogm. ũ moesten wij het tot nog toe bij vrij vage vermoedens houden. In gesloten syllabe hebben wij een onderscheid gemaakt tussen de palatalisatie in *op* en die in andere woorden : doordat oude / \ddot{u} / in *op* nog in een vrij groot Westvlaams gebied ontrond werd, hebben wij de palatalisatie (+ ontronding) daar even oud of iets jonger geschat als de ingweonse umlautsontronding, die algemeen tussen de 8e en 10de eeuw gesitueerd wordt. De overige spontane palatalisaties hebben wij als jonger (11de tot 13de eeuw) aangezien.

Met ons onderzoek naar de palatalisatie in open syllabe krijgen wij voor de datering van het hele verschijnsel iets vastere grond onder de voeten (al zal een absolute datering wel altijd onmogelijk blijven). Hierboven is immers gebleken dat de palatalisatie ouder moet zijn dan de rekking van korte vokalen in open syllabe. Die rekking situeert men doorgaans nog in de Oudnederlandse periode of in het allervroegste Middelnederlands (einde 12de eeuw), zodat wij met de „spontane” palatalisatie van ogm. ũ

(1) Zie C. VEREECKEN, o.c., kaarten 8 (*schotel*) en 9 (*boter*).

(en ook *û?*) uiteindelijk *wellicht in de 11de en/of de eerste helft van de 12de eeuw* terecht komen.

Schematisch kunnen wij de in dit artikel ontworpen hypoteses over de ontwikkeling van ogm. *û* in het westelijke + centrale Zuiden als volgt voorstellen :

1. *Kustdialekten.*

Ogm.	Owgm.	Oudnedl.	Middelnedl.	heden		
				— rekking	+ rekking	
ÿ	ÿ → u.	→ y { → i → u	y _r → i _r → o →	→ Δ <i>brugge</i> → I <i>pit</i> → U <i>moch</i>	ø. <i>deur</i> e. <i>krepel</i> o. <i>sloter</i>	+ umlaut
ÿ	ÿ → ö →	{ u. → y u → { o } o	y _r → u _r → o }	→ Δ <i>wulle</i> → u _r <i>doef</i> → U <i>pot</i>	ø. <i>veugel</i> — o. <i>koper</i>	— umlaut

2. *Kontinentaler dialekten.*

Ogm.	Owgm.	Oudnedl.	Middelnedl.	heden		
				— rekking	+ rekking	
ǔ	ǔ → u.	→ y	y →	y <i>put</i>	ø. <i>heup</i>	+ umlaut
ǚ	ǚ → ō →	} u } o o	u → } o →	u. <i>oep</i> u <i>wol</i>	} o. <i>vogel</i>	— umlaut

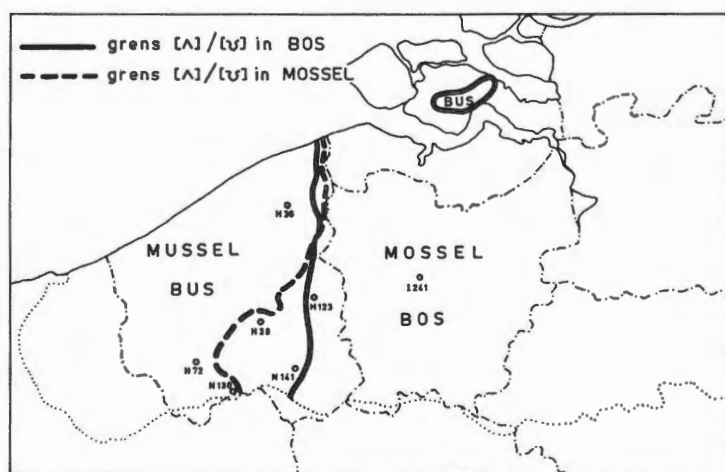
BIJLAGE

Afgezien van twee tekstkaartjes (Ovla. SCHORT en ± Brab. VONT) bevat deze bijlage alle kaarten waarnaar in onze tekst met een cijfer verwezen is :

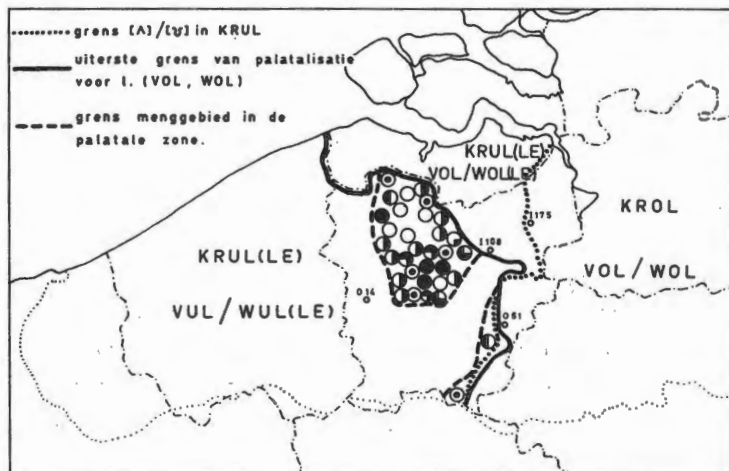
1. <i>bos</i> — <i>mossel</i>	12. <i>dorst</i>
2. <i>krul</i> — <i>vol</i> — <i>wol</i>	13. synoptische kaart van
de zuidwestelijke spon-
tane palatalisatie
3. <i>donder</i> — <i>zon</i> — <i>ton</i>	14. <i>klok(hen)</i>
4. <i>op</i> — <i>schop</i>	15. <i>mond</i>
5. <i>pop</i>	16. <i>krom</i>
6. <i>rogge</i>	17. <i>om</i>
7. <i>lucht</i>	18. <i>gedronken</i>
8. <i>bok</i>	19. <i>zeug</i> — <i>vogel</i>
9. <i>kort</i> — <i>sport</i> — <i>vorst</i> —
<i>korst</i>	20. <i>blozen</i> — <i>gewoon</i>
10. <i>zorgen</i> — <i>dorp</i> — <i>vork</i>	21. <i>boter</i> — <i>schotel</i> — <i>zool</i> .
11. <i>storten</i> — <i>borstel</i>	

Konstanten op al die kaarten zijn de volgende twee grenslijntypes :

- · — · — · — · — · = rijks- of provinciegrens
 = taalgrens.

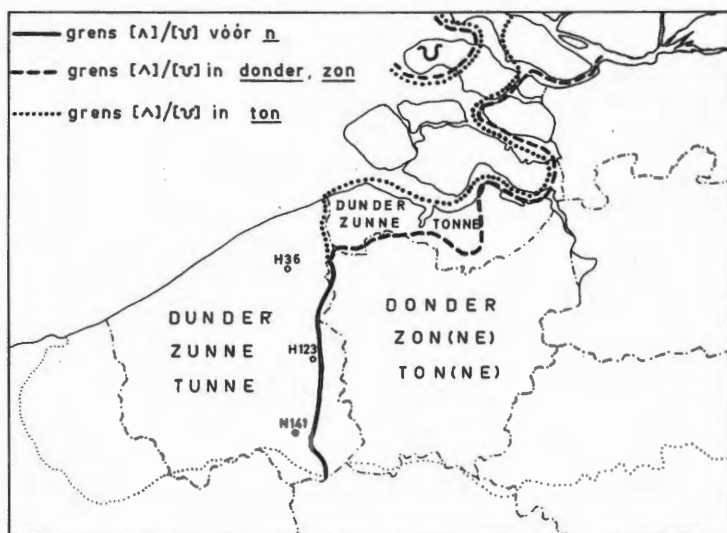

KAART 1

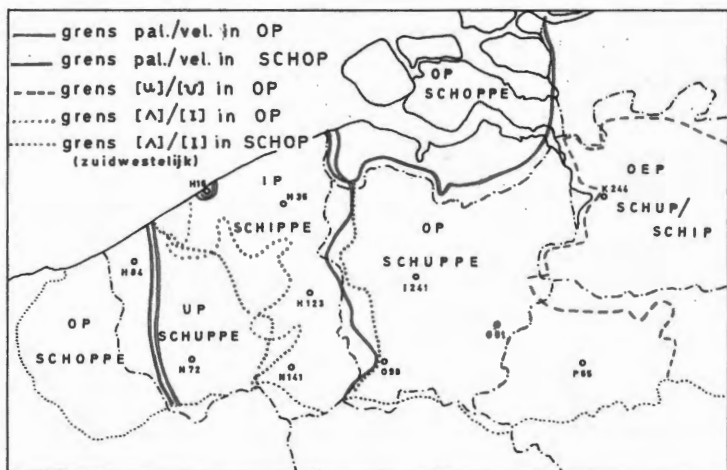

KAART 2

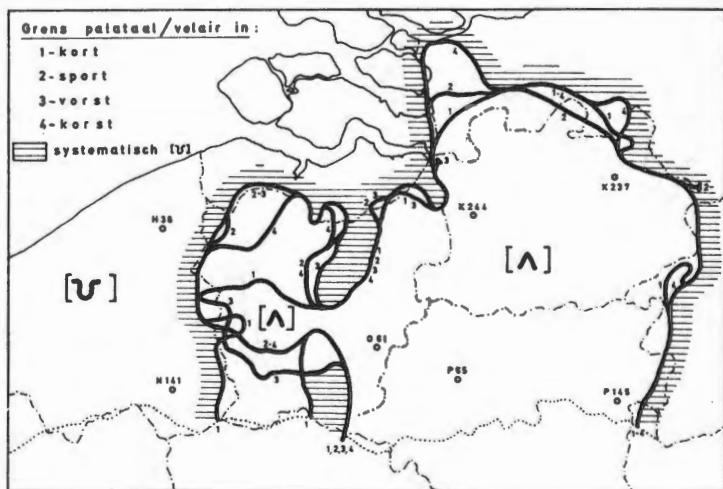
○ allebei palataal.	① VOL velair WOL palat.
● allebei velair.	② WOL palat. VOL pat./vel.
⊙ allebei palat./velair	③ VOL velair WOL pat./vel.
④ VOL palat. WOL velair	⑤ WOL velair VOL pat./vel.

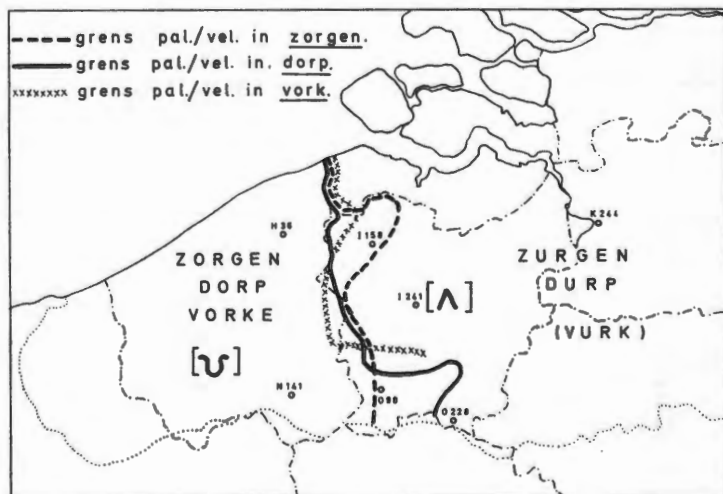
KAART 3

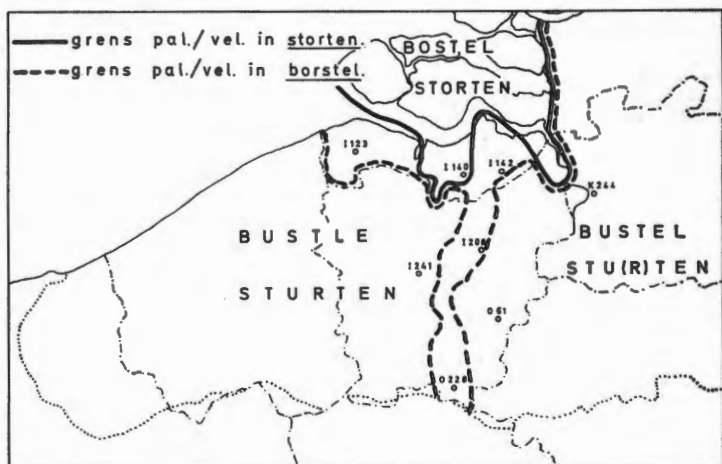
KAART 4

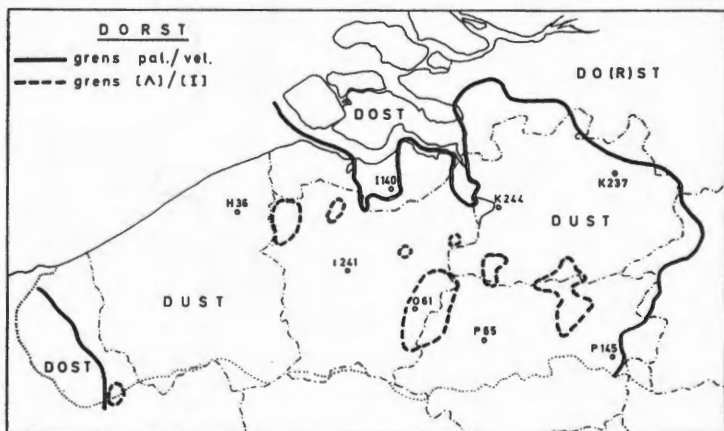
KAART 9

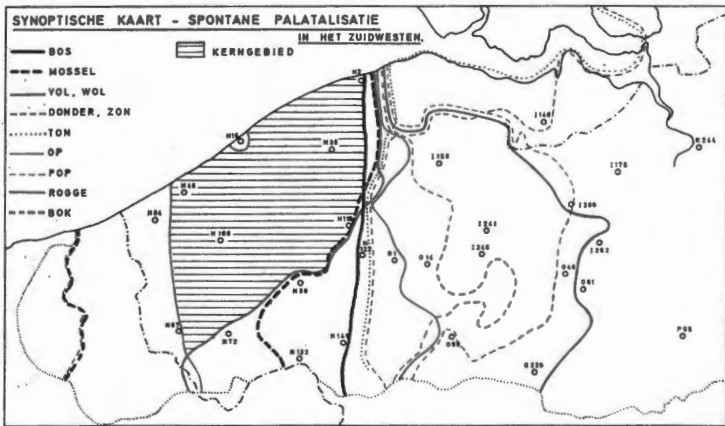
KAART 10

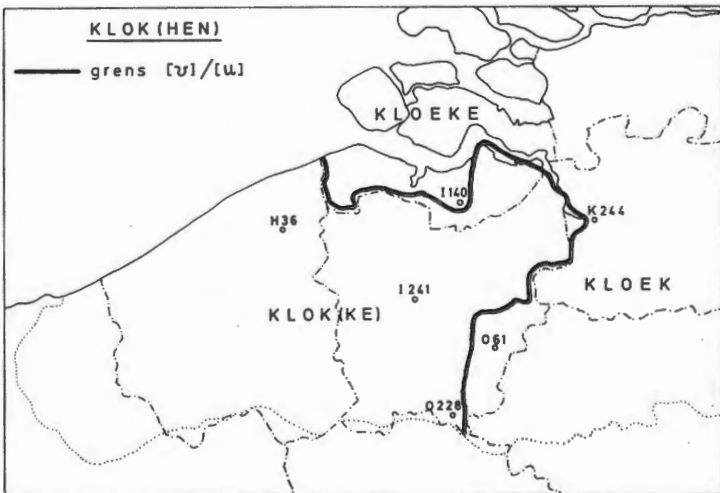
KAART 11

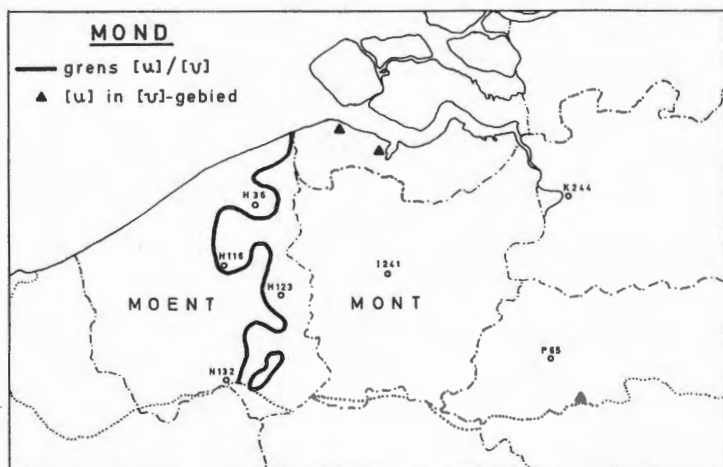
KAART 12

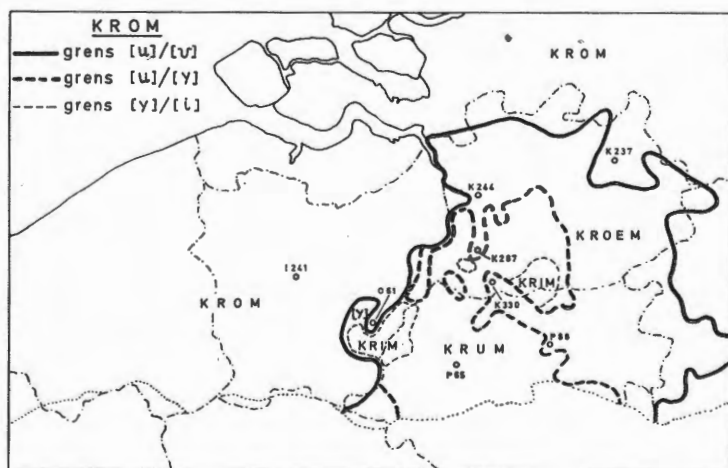
KAART 13

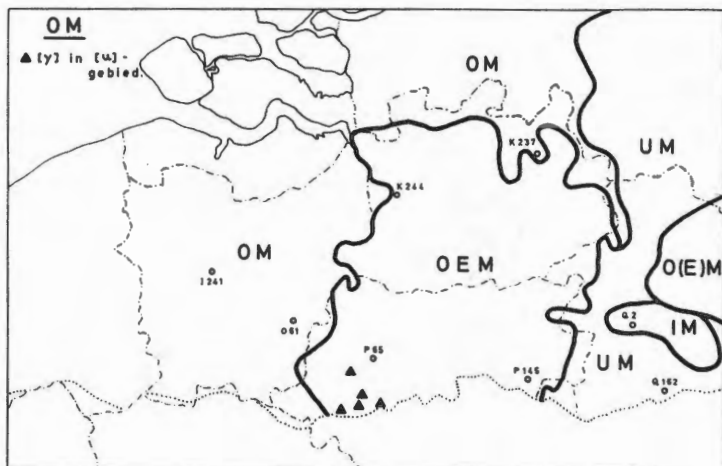
KAART 14

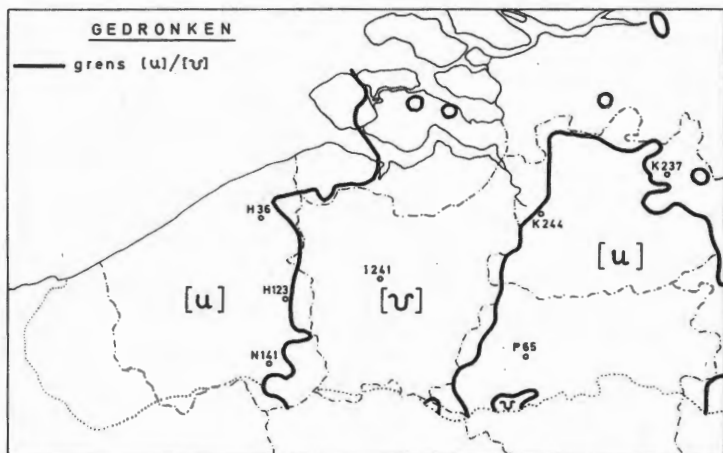
KAART 15

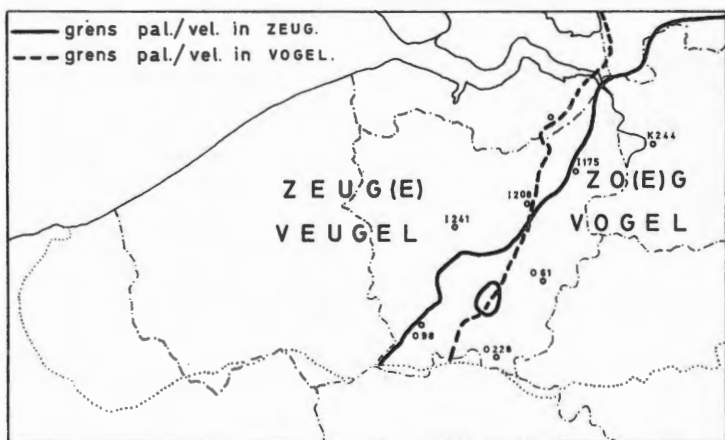
KAART 16

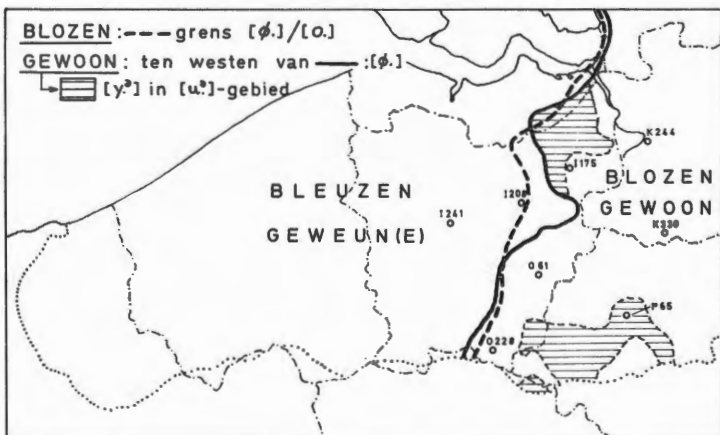
KAART 17

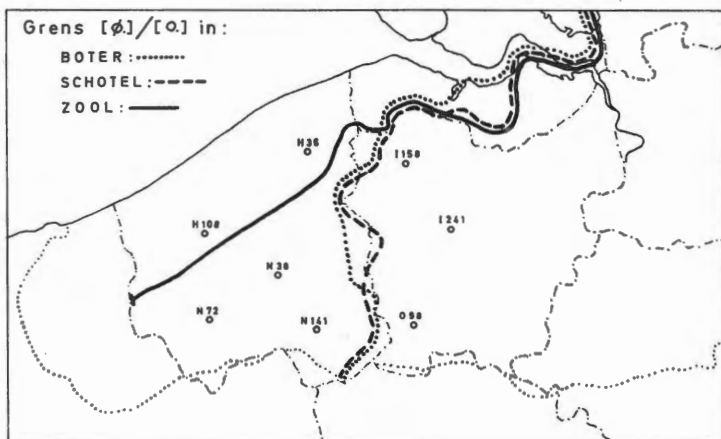
KAART 18

KAART 19

KAART 20

KAART 21